

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1588

614
11-74

ՀԱՍՈՐԱԿԱՅ

ԲԺՇԿԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՅՕՐԻՆԵԱՅ

ԲԺՇԿ Դ. ՌՈՍՏՈՄԵԱՆՅ

ՓՓՓՓՓ

ՀԱՏՈՐ Ա.

1862

ԹԻՖԼԻՉ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ

ՄԵԼԻՔՈՒՄԵԱՆՅ ԵՒ Հ. ԷՆՃԻԱՃԵԱՆՅ.

614
2-74

19914-59

(1307)
39

ՀԱՍԱՐԱԿԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՅԱՆԿԱՐԾԱԿԻ ՄԱՀ ՊԱՏՃԱՌՈՂ ԳԻՊՈՒԱԾՆԵՐԸ

72

1. Հասարակաց բժշկականութեան նպատակը. 2. Յանկարծակի մահ պատճառող զիպուածներէ վրա ընդհանուր զիտելիք. 3. Ուշաթափութեան վրայ առհասարակ. 4. Զբահեղճներէ ուշաթափութիւնը. 5. Շանթահարն երի ուշաթափութիւնը. 6. Ածխահարից կամ ուրիշ թիւնաւոր կաղերից և թոկով կամ ուրիշ միջոցներով խեղդուածներէ ուշաթափութիւնը. 7. Սառածներէ ուշաթափութիւնը. 8. Թունաւորուածները. 9. Գինեհարները. 10. Հարուածից ջարդուածները. 11. Օձահարները և ուրիշ թիւնաւոր միջատներէ խայթուածները. 12. Առտընին զեղերը:

§ 1.

ՀԱՍԱՐԱԿԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ

Մարդը ծնում է թէ չէ, խելոյն ընկնում է չրջակայ բնութեան ներգործութեան տակ: Բնութիւնը երկու տեսակ ներգործութիւն ունի մարդու վրա. երբեմն նա օգնում է նրա կենդանութեան պահպանութեանը. ըստ չափ անդամ խանգարում է նրա առողջութիւնը, կամենալով ոչ ընչացնել նրա անկախ գոյութիւնը և միաւորել նրան իւր հետ, և այսպէս

մահկանացուի կեանքը և չբխակայ բնութիւնը անդադար կռիւ ևն տալի մէկամէկու հետ : Այս պատճառով հնազոյն ժամանակից մենք տեսնում ենք մարդու սաստիկ ջանքը ընդդիմագործել բնութեան վնասակար ներգործութեանը և քաղկ օգուտ այն ամէն բանից, ինչ որ կարող է օգնել նրա կենդանութեան պահպանելուն : Բայց հասու չլինելով ընդհանուր օրէնքներին, որոնց միջոցով կատարուում են երեւոյթները բնութեան մէջ, մարդիկ դարաւոր ժամանակներով ակամայ և անգիտութեամբ ընկնում էին վնասաբեր պատճառների ներքոյ, և եթէ շատ անգամ յաջողութեամբ նրանց փախչել սրանց կորստական ներդործութիւնից, բայց այն ևս պատահաբար միայն, չնորհակալ լինելով գուցէ հին ժամանակեան բարբի և կենցաղաւարութեան պարզութեանը :

Այսպէս, բնութեան հետ անծանօթ լինելով, վաղեմի մարդիկ միմիայն վերձառական և անկանոն ճանապարհով կարողանում էին գտանել ճարեր հիւանդութիւնների ընդդէմ : Բայց որովհետև նրանց յայտնի չէին այս ճարերի ոչ ներդործութեան եղանակը և ոչ գործածութեան հետեւանքը, վստնորոյ հասարակութեան մէջ հաստատուեցան թիւր, կոպիտ և վնասակար հատկացողութիւններ բժշկականութեան վրա առ հասարակ, որոնք զժբաղդաբար մնացել են և մինչև այժմ ժողովրդի սնապաշտութեան և իմաստականների խաբէրայութեան շնորհքով : Այս պատճառով մարդկային սղզը ամէն տեղ չարչարուելէ դարերով, ցաւերը ստատկացել են և բազմացել գուցէ նոյն ճարերի անպատշաճ գործածութիւնից, և մինչևի կանոնաւոր և ուղիղ ճանապարհի գիւտը բժշկութեան համար միջիտնաւոր թշուառներ վիչացել են, զո՞ք բերելով իւրեանց կեանքը բժշկականութեան արուեստի պարզ ճշմարտութիւնների անգիտութեանը :

Ոչ միայն մեր ազգի, այլ և ամէն ուրիշ ազգերի հասարակութեան մեծ մասը տգէտ է և անծանօթ նաև այն պարզ բաներին, որոնց միջոցով մարդ ապրում է և սնունդ կամ կերակուր է ընդունում : Հասարակութիւնը ըստ մեծի մասին չէ կարողանում որոշել պատճառը գործողութիւնից, ամէն բանը երևում է նրան մի անխմանալի զաղանիք և շատ անգամ տեսնում է երկիւղը այն տեղ, ուր որ ոչինչ չկայ, բայց ուրիշ անգամ անհոգ է ճշմարիտ վտանդի մէջ : Այս տեսակ անխորճ և տգէտ մարդը կախուած է լինում միշտ ուրիշների դատողութիւնից՝ ապրում է ուրիշների խելքով, չգիտէ ըստ մեծի մասին թէ ո՞ւմ հաւատայ և շատ անգամ ընկնում է իմաստակ բժշկների իշխանութեան տակ, որոնց գիտութիւնը նա կարող չէ ամեննին ոչ հասկանալ, ոչ գնահատել : Շատ անգամ հիւանդը զիմում է դէպի բժիշկը կամ այն ժամանակ, երբ որ բժշկութեան հարկաւորութիւն չկայ և կամ այն ժամանակ միայն, երբ որ հիւանդութիւնը աճել է արդէն մինչև այն աստիճան, որ արհեստը կարող չէ այլ ևս յաղթել ցաւին :

Բժշկականութեան անտեղեակ ժողովրդի այսպիսի անմխիթար դրութիւնը ուղղելու և լաւացնելու համար, հարկաւոր է ծանօթացնել նրան

բժշկական գիտութիւնների հետ, հրատարակելով նրա կարգալու համար այս արուեստի բոլոր առարկաների վրա ընդհանուր և կարևոր տեղեկութիւններ հեշտօմաց և պարզ ոճով : Բժշկականութեան փոքրի շատէ տեղեակ մարդը կարող է հեռանալ ցաւերի պատճառներից և աւելի ուղիղ հասանիլ խորին ծերութեան, այլ հիւանդութեան ժամանակը նրա գիտութիւնը կօղնէ նրան առանց նախապաշարմունքների բրոշել գիտուն բժշկի օգտաւէտ ճարերը և խաբեքայի վնասակար դեղերը, ձեռնառու լինել բժշկին նկատել իւր մարմնոյ խառնուածք, օղի, կերակրի և ընդգլխի ներգործութիւնը և իւրեան անհանգիստ առնող ակարութեան ընթացքը՝ նաև գտանել հնարներ հիւանդութիւնների առաջը կարելու և նրանց հեռացնելու համար : Ընդհանուր բժշկականութեան տեղեկութիւնը կհեռացնէ հազար ու մէկ դառն դիպուածներ, կթեթեացնէ շատերի վատաբաղու վիճակը և կկաւացնէ առհասարակ նաև բժշկի դրութիւնը և նրա յարաբերութիւնը հասարակութեան հետ : Եւ յիրաւի, որչափ դժուար է բժշկի դրութիւնը, եթէ հիւանդը լինում է ամենեկին տղէտ բժշկական արուեստին : Տղէտ մարդը չգիտեցող կրթէք պահպանել իւր անձը նաև առողջ դրութեան մէջ, հիւանդ ժամանակը ևս կարող է ցոյց տալ բժշկին իւր ցառի իսկական աղբիւրը, այն ինչ բժշկը առաջին անգամ տեսնելով նրան, հեշտութեամբ կարող է սխալուել և վնասել նրան : Շատ հիւանդներ վատ սովորութիւն ունին իւրեանց յոյսը դնել դեղատոմսակների վրա, խնդրելով բժշկից զանազան ճարեր բերել տալ դեղանոցից, և բժիշկը ևս նրանց կամքը կատարելու համար շատ անգամ հարկադրուում է հրաժարուել աւելի օգտաւէտ ուղիղ ներգործող միջոցներից, յանդեղաբանի թանգալին դեղերը : Գժքաղդաբար շատ բժշկներ տեսնելով հասարակութեան այս չափազանց սպաւինութիւնը դեղերի վրայ, հնարել են և հնարում են, մեծ անուն և մեծ հարստութիւն ստանալու համար, նորանոր դեղեր, հրատարակելով ամէն տեղ նրանց սուտ առողջարար ղորութիւնը : Այս պատճառով բժշկականութեան մէջ դիպուել են բազմաթիւ անպիտան դեղորէք, որոնց պաշտօրը ընչաքաղցութիւնը աւելացնում է օրէցօր անհամար, ծածուկ և թանգալին նիւթերով, այն ինչ գիտելով բժշկականութեան ընդհանուր կանոնները, մէնք կարող ենք շատ դիպուածների մէջ գտանել մեղ համար սակաւագլին և օգտաւէտ առարկաներ : ճարեր :

Այս ամէնից յայտնի երևում է, որ մարդկային առողջութիւնը լաւ պահպանելու համար, հարկաւոր է ծանօթացնել հասարակութեանը բժշկականութեան ընդհանուր կանոնների հետ : Այս պատճառով օգտակար ենք համարում առաջի առնել մեր ազգին հասարակաց բժշկականութեան բոլոր ընթացքը, քաղելով և թարգմանելով նիւթերը Եւրոպացւոց երևելի բժշկների աշխատատիրութիւններից : Այս առաջին անգամ ընծայում ենք մի տետրակ, որ պարունակում է իւր մէջ Յանկարծակի

մահ պատճառող զիպուածներն վրա կարևոր տեղեկութիւններ և նրանց ընդդէմ օգտաւէտ ճարերը : Այս տետրակն մէջ առաջ առաջ կխօսենք ամէն յանկարծանաս զիպուածներն վրա ընդհանրապէս և յետոյ առանձին ամէն պատահարի վրա :

§ 2.

ՅԱՆԿԱՐԾԱԿԻ ԴԻՊՈՒԱԾՆԵՐԻ ՎՐԱ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կան այնպիսի մահաբեր պատճառներ , որոնք ոչ միայն կարող են կարճ միջոցով մահուան դուռը ձգել մարդին , այլ և յանկարծակի կտրել նրա կեանքի թելը , նաև նրա ծաղկափթիթ առողջութեան ժամանակը : Ամէն մարդ պարտական է զիտել , որպէս իւր կենդանութիւնը պահպանելու , նոյնպէս և իւր ընկերին օգնելու համար , ոչ միայն այն միջոցները , որոնցով մենք շատ անգամ այս կորստական պատճառների առաջը կտրուիմ ենք , այլ այն հնարները և ճարերը , որոնցով մենք կարողանում ենք եկած հասած արդէն յանկարծակի զիպուածներից ազատել ուրիշներին :

Այս մահաբեր պատճառներից մենք կարող ենք փախչել երկու հընարքով . կամ ջանք անել նրանց ներդործութեան առաջը կտրել և կամ փրկել մեղ , երբ որ նրանք յայտնել են արդէն իւրեանց կորստական ներդործութիւնը :

Ամէն վնասակար պատճառների առաջը կտրելը մեր ձեռին չէ , ինչու որ նրանք համարեն թէ անբաժան են մեր կեանքի հետ , մանաւանդ թէ մեր բան ու գործի հետ և ամէն ցաւաբեր պատճառներից կատարելապէս փախչելու համար , մենք պիտի բարեաւ մնա ասենք յաւիտեան մեր կեանքին և աշխարհային կենցաղիս : Բայց մենք կարող ենք աջնպէս կըրթել և պատրաստել մեր մարմինը , որ նրանք չկարողանան աւելի վնաս տալ մեզ : Այս նպատակին կարելի է հասանել յետագայ միջոցներով .

1. Պէտք է աշխատել մարմնաշարժութեամբ ստանալ յաջողակութիւն ամէն մարմնական շարժողութիւններում : Այն մարդը , որ սովորել է ուղիղ վազել , ձիով մանգալ , լողնորդութիւն , վեր կլանել դառ ի վեր տեղեր , անցանել նեղ տախտակի վրա և այլն , կարող է աւելի յաճախ ազատուել այն ահաւոր պատահարներից , որոնք շատ անգամ ծաղում են այս տեսակ գործերից , քան թէ նա , որ ամենեւին հմուտ չէ այսպիսի մարմնակրթութիւնների մէջ .
2. Հարկաւոր է շատ թէ քիչ տեղեկութիւն ունենալ թիւաւոր նիւթերի և դեղթաւների վրա , կայծակի ներդործութեան վրա , օդի և ուրիշ վնասակար կազերի վրա , ջերմութեան և ցրտի ներդործութեան վրա և այլն :
3. Գանկարծակի զիպուածներումը ու չք

ու միտքը չկորցնել և չշլիւթիլ : 4. Պէտք է այնպէս ստիորացնել մարմինը, որ ոչ ցուրտը, ոչ տաքութիւնը, ոչ օդային փոփոխութիւնները չափազանց զգալի չլինին նրա համար : Մարդ որ իրան այսպէս ստիորեցրել է, կ'յաղթէ շատ անգամ ոչ միայն հիւանդութեան, այլ և նոյն մահուան այն տեղ, ուր որ ուրիշ անշուշտ կ'իշանայ : Բայց հասած արդէն նըրանց ներգործութիւններից մենք կարող ենք ազատել մեզ, եթէ սովորինք այն խնամատարութիւնը և զեղերը, որոնք որ հարկաւոր են յանկարծահաս հիւանդութիւնների բժշկութեան համար, որոնց վրա խօսելու ենք ներքոյ մանրամասնաբար :

Ամէն մարդու համար հարկաւոր է և օգտակար դիտել յանկարծակի մահ պատճառող դժպուածներում ընկած մարդուն կամ ուշաթափածին օգնութիւն տալու միջոցները :

Աշխարհիս երեսին համարեան թէ ոչինչ չկայ այնքան հարկաւոր և այնքան օգտակար գիտելու, որքան այն միջոցների ճանաչելը, որոնք ազատում են մարդին մահու ճանկերից, վասնորոյ չկայ նոյնպէս մի այնպիսի գործ, որ պահանջում լինի մեղանից մի այնչափ արագութիւն, զգուշութիւն և համբերութիւն, որչափ այն փորձը, որ աշխատում է յետ բերել մեռած մարդին : Ինչպէս վերեւը ասացինք, մենք պարտական ենք ամէն ժամանակ օգնութիւն տալ մեր ընկերին, որի կեանքը ընկել է յանկարծակի մահուան երկիւղի տակ : Օգնութիւն տալու ժամանակը առաջին և զըլխաւոր կանոնը այն պիտի լինի, որ ամէն հարկաւոր ճարերը գործածուին, որքան կարելի է շուտով, ինչու որ շատ անգամ ճարերի ուշանալու պատճառով ուշաթափուածը կարող է բողբոլով մեռանել մի րոպէի մէջ. նաև եթէ մեր կարծիքով բանը բանէն անց ընի կացել, դարձեալ մենք չպիտի մեր յոյսը կտրենք և ձեռը վեր առնենք անբաղտից, այլ 8-12 ժամ անդադար և կարգով պիտի շարունակենք ամէն միջոցները նրա փրկութեան համար : Այս պատճառով ոչ թէ միայն բժիշկը պարտական է գիտել այս միջոցները, այլ և ամէն հասարակ մարդու համար օգտակար է և հարկաւոր խմանալ, թէ ինչպէս պէտք է վարուել այն յանկարծահաս դիպուածներում, որոնք պահանջում են մի անյապաղ և շուտով օգնականութիւն :

ՃՇՄԱՐԻՏ ՄԱՀՈՒԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐԸ

1. Ճշմարտապէս մեռած մարդու մարմնի վրա երևում են կանաչ, կապույտ և թուփ բծեր .
2. Փորը փքուում է .
3. Բերնից և չթից թափուում է գարշահոտ շարաւ .
4. Մարմինը դառնում է խմորինման կակուղ .
5. Վերնամաշկը վերէ կենում մարմնից .
6. Աչքերը լինում են պղտոր, թառամած, մատով սեղմելուց յետոյ պատիկ փոսեր են մնում նրանց վրա .
7. Մարմինը սկսում է հոսել : Այս նշանները յայտնում են մարմնի վը-

տութիւնը , ուրեմն և կատարեալ մահը : Ամէն ուրիշ նշանները այնպէս խաբեւոյց են և անստոյգ , որ ամենեւին անկարելի է նրանցով համարել մարդին ճշմարտապէս մեռած և չգործել ոչինչ ճարեր նրան հետ բերելու համար : Վասնորոյ ամէն պատշաճաւոր միջոցները պիտի շարունակուին այնչափ ժամանակ , մինչև մահուան ստոյգ նշանները յայտնուին , ինչու որ շատ անգամ դանազան ճարերի երկար գործածութենից յետոյ միայն սկսում են երևիլ կենդանութեան նշոյլները :

ԱՆՍՏՈՅԻ ՄԱՀՈՒԱՆ ԿԱՄ ՍԱՍՏԻԿ ՈՒՇԱԳՆԱՅՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐԸ

1. Սրտի և բաղկի դարկը կտրուում է :
2. Շնչառութիւնը դադարւում է :
3. Ոչինչ զգացողութիւն չէ լինում :
4. Կորչում է կենդանական ջերմութիւնը :
5. Մարմնի անդամները անշարժ են և փէտացած :
6. Աչքերը պզտորւում են և բլրքը լուսից չեն նեղանում :
7. Ստորին ծնօտը կախ է ընկնում :
8. Կտրած տամարից արիւն չէ դուրս գալի :
9. Դէմքը ներս է ընկնում , թափւում է :
10. Մէջքի վրա երևում են ծիրանի բծեր :

Թէպէտ այս ամէն նշանները երևում են և մեռելի վրա , բայց սրբանք առանց վտտութեան նշաններ են , որ վերել յիշեցինք , դեռ եւ չեն ապացուցանում ներգործական մահը : Ինչու որ սառածների , շանթահարների և այլ բազում աշխթափութեան դիպուածներում աներեցութ են սրտի քաղիւր և շունչը , արիւն չէ դուրս գալի կտրած երակից , աչքերը հանգած են , մարմինը պաղ է և անզգայ և այլն : Բայց կենսական զօրութիւնը երբեմն ծածկած միում է դեռ եւ մարմնի մէջ և յարմար միջոցներով կարելի է դարձուցանել կեանքը :

ՅԱՆԿԱՐԾԱԿԻ ԴԻՊՈՒԱԾՆԵՐՈՒՄ ՕԳՆՈՒԹԻՒՆ ՏԱԼՈՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ ԵՒ ՀԱՐԿԱԴՈՐ ՄԻՋՈՅՆԵՐԸ

1. Յանկարծակի մահով մեռած համարուած կամ սաստիկ ուշաթափուած մարդը պիտի տանուի չուտով մի որ և իյէ մերձակայ օթեան :
2. Կենդանացնելու միջոցները պիտի գործածուին որքան կարելի է չուտով , կարգով և հետևաբար :
3. Ուշաթափածի հետ պէտք է վարուել մարդասիրութեամբ , կենդանացնելու ճարերը պիտի սկսուին ոչ յանկարծ ամէնը միասին , այլ կարգով մինը միւսից յետոյ համբերութեամբ :
4. Կենդանացնելու դարմանները գործ ածելու ժամանակը մեր աչքը չարի հնաւոյններ ուշաթափածից , որ կենդանութեան նշանները

յանկարծ չի տեսչութիւն մեղանից :

5. Ամէն արեւելի գննողները պիտի հետանան իտլոյն, ինչու որ նրանք ոչ թէ միայն օգուտ չեն բերիլ, այլ կարող են արգելել և խափանել յաջողութիւնը :

6. Պէտք է հետաքննել այն ամէն բանը , ինչոր կարող է խափանել կենսական դորութիւնը դարձուցանելուն , մանաւանդ արիւնաշուրջ և բալնների մէջ : Վասնորոյ հարկաւոր է շուտով հանել ուշաթափածի շորերը և առհասարակ ամէն բանը, ինչ որ ճնշում է մարմինը , այսինքն ամէն տեսակ կապերը, կոճակները, փողպատը և այլն : Եթէ հագուստը որ և իցէ պատճառով անկարելի է հանել , այն ժամանակ պէտք է զգուշութեամբ մաս մաս անել նրան և հետաքննել մարմնից, որովհետև ամէն տեսակ ճնշումը չափազանց վնասակար է : Այս պատճառով ևս աչքի տակը պիտի ունենանք միշտ, որ ողորմելին լինի այնպիսի դրութեան մէջ , որ արիւնը և միւս հիւթերը չկարողանան զլխումը կամ կրծքումը հաւաքուել, զլուխը միշտ բարձր պահել թէ ուրիշ տեղ տանելու և թէ ճարերի գործածութեան ժամանակը , և այս կանոնը հարկաւոր է պահել նաև այն դիպուածներումը, երբ որ բերանից ջուր և լորձոնք են թափուում : Չափազանց վնասակար է հասարակաց սովորութիւնը, որով ջրահեղձը շրջում են զլիւխայր ջուրը բերանից թափուելու համար :

7. Ուշաթափածին ուշքի բերելու համար հարկաւոր է շատ զգուշութեամբ օգ փշելը բերանում և քիթումը, բայց այնպէս, որ ամէն մի փշելուց յետոյ կրկին դուրս հանել թոքերի մէջ մտած օդը թեթեւ ճնշելով կուրծքի տախտակը և այս կերպով դարձուցանել թոքերին խրեանց բերանական շարժողութիւնը, ինչպէս որ կատարուում է ճնշոյ տուրեստութեան ժամանակը : Միջոցորտական օդը շատ բաւական է այս նպատակիս համար, թէպէտ կան և առանձին գործիք գործիքնակ փուքը, որոնցով փշուում է ուշադնացութեան մէջ ընկածներին թիթուածին կապը և այլն : Բայց այսպիսի գործիքը միայն հմուտ բժշկի ձեռով կարող են օգուտ բերել : Օղը փշելուց առաջ հարկաւոր է յստակել բերանը և քիթը կեղտից, աւաղից, հողից, խոտային նիւթից և այլն :

8. Որանք արիւնառութիւնը համարում են օգտակար ամէն տեսակ յանկարծակի դիպուածներում, բայց շատ քիչ կան դիպուածներ, որոնք պահանջում լինին արիւնահանութիւն : Խեղդամահ եղածներին և ածխահոտից ուշաթափածներին նա շատ օգտաւէտ է, բայց ջրահեղձների համար մահաբեր է :

9. Ուշաթափածի վրա ցուրտ ջուր ածելը, լուացումը , տաք կամ ցուրտ ջրով լի աւաղանի մէջ նստացնելը, մարմնի մերսելը, ձիւնով, սառուցում, մահուտում և չշտկերում (վրձին, ստեւակ) դրել թէ ուշադնացութեան ամէն դիպուածներում ոչ միայն շատ օգտաւէտ են , այլ և զլիսաւոր պայմանը կենանքի վերջին տկար կայծը վառելու համար :

10. Գեղորէք համարեան թէ հարկաւոր չեն երբէք. նրանք կարող են օգուտ բերել մահադեղ խմածներին թոյնը հաւասարելու համար և թիւնաւոր կազերից խեղդուածներին :

Ահա սրանք են ընդհանուր կանոնները՝ օրէնքները, որոնք որ պիտի առաջնորդեն մեզ յանկարծակի մահ պատճառող դիպուածներումը :

§ 3.

ՈՒՇԱԹԱՓՈԻԹԻՒՆԸ

Յանկարծակի մահ առաջ բերող դիպուածներից զլիաւորն է ուշաթափութիւնը, որի մէջ մարդը յանկարծակի կորուսանում է ըստ երևութին ուշքը, զգացողութիւնը և շարժողութիւնը, նուազելով կամ զրկւել բոլորովին դադարելով շնչառութիւնը և բաղկերակի զարկը :

Ուշաթափութիւնը ունի երեք աստիճան : Առաջին աստիճանն է թեթեւ ուշաթափութիւնը, յորում բաղկի զարկը և շնչառութիւնը դեռ ևս զգալի են : Երկրորդ աստիճանում բաղկի զարկը և շնչառութիւնը սպառուում են, համարեա թէ, բոլորովին և վերջապէս յետին աստիճանը ունի կատարելապէս մահու պատկեր և նմանութիւն :

Ուշադնացութեան մերձակայ պատճառն է սրտի և թոքերի գործողութեան նուազութիւնը կամ կատարեալ ընդհատութիւնը, ուստի սպառուում է և ջլերի գործունէութիւնը : Սրանով է որոշուում ուշադնացութիւնը կաթուածից, յորում վնասուում է ամէնից առաջ ուղեղը, որ լցուում է արիւնով : Այս դանադանութիւնը շատ հարկաւոր է խմանալ, ըստ որում բժշկութեան հնարները զանազան են և միմեանց հակասակ : Ուշադնացութեան հեռաւոր պատճառները բազմաթիւ են, բայց մենք այստեղ կը խօսենք միայն ուշաթափութեան յետին աստիճանի զլիաւոր պատճառների վրա :

§ 4.

ԶՐԱՀԵՂՁՆԵՐԻ ՈՒՇԱԹԱՓՈԻԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ՀՆԱՐՆԵՐԸ

Մարդ ջրումը խեղդուելիս, բայի մարմնի զանազան վնասներից, որ ստանում է նա ջուրը նետուելու ժամանակը, հանդիպում է երկու տեսակ վնասի. կամ յանկարծ ընկնում է տալիս (անդամալուծութիւն, կաթուած), որ շատ հեշտ կարող է պատահիլ մարմնի բարեխառնութեան շուտ փոփոխութիւնից և զլիսավայր ընկնելուց, մանաւանդ բարձր տեղից, որով արիւնը վազում է գէպի ուղեղը և կամ նա ուշաթափուում է և խեղդ-

եւում՝ օդի պակասութենից : Երբ որ ջրահեղձին պատահում է կաթ ուտած, նրա երեսը լինում է կարմիր , դէմքի երակները փոքր ինչ կապտադոյն և լի արխնով, բոլոր մարմնի մորթին կարմրադոյն և ուռած , բերանը լի փրփրալից խժալին հիւթով , քափով : Բայց ընդհակառակն եթէ ուշագնացութիւնը յառաջացել է օդի պակասութենից , կամ ուրիշ խօսքով թոքերի թմրութենից , այն ժամանակ երեսը ցմղկնած է , աչքերը յոգնած և առհասարակ ուղեղումը արեան առատութեան նշան չկայ :

Ջրահեղձի փրկելու համար խնամատարութիւնը պիտի սկսուի շատ շուտով և կարգով : Առաջ առաջ ջրատարին որքան կարելի է զգուշութեամբ պէտք է հանել ջրից և յետոյ տանել որ և իցէ յարմար տեղ , ուր խոկոյն սկսել դործ ածել ամէն հարկաւոր հնարները նրա կեանքը ազատելու համար : Եթէ կենդանութեան մի քանի նշաններ դուռ ևս երևում են , այն ժամանակ բաւական է միայն շորերը հանել ջրահեղձից և նրա մարմինը չլիւլ , մերսել , որ և իցէ տաքացրած բրդեղէն հիւթով : Արինառութիւնը այս տեղ շուտով կսպանէ : Բայց երբ որ կեանքի ուշինչ նշաններ չկան , այն ժամանակ հարկաւոր է կատարել յետագայ կանոններ :

1. Օգնութիւն տալու ժամանակը առաջին և զլիսաւոր կանոնը պիտի լինի համբերութիւնը , չափազանց մեաս է օգնողների յուսահատութիւնը : Կան օրինակներ , որ ջրահեղձները մինչև 10 ժամ ջրի տակ մնալուց յետոյ կենդանացել են համբերութեամբ , խոհեմութեամբ և երկար դործածելով փրկելու միջոցները . 5-6 մարդ բաւական են օգնութիւն տալու համար :

2. Ջրից հանելուց յետոյ խոկոյն պէտք է դնել ջրահեղձը աջ կողքի վրա , գլուխը փոքր ինչ առաջ թեքել , ծնոսները բաց անել , որ ջուրը դուրս գայ բերանից և քթից , շուտով տկտրել և մարմինը ցամաքացնել բրդեղէն տաք վերմակներով կամ հասարակ բրդով և զգուշութեամբ մերսել , չլիւլ , ֆիթը և բերանը պիտի յատակուին խժալին հիւթից և ուրիշ ազտեղութիւնից . օրօրելը մեատակար է զլիսովին :

3. Մեծ զգուշութեամբ պէտք է փչել օդը բերանում . քթի տակը բռնել անուշադրի ողին (*liquor ammonii caustici*) եղջերուի եղջիւրից հանած ցնդական ողին , աղը (*sal volatile cornu cervi*) կամ բարկ քաջախը , քերած խրէնը (վայրի բոզկ) և մանանխը :

4. Մարմինը պէտք է փոքր տաքացնել տաք ֆիւանելով կամ շալով , տաք մոխրով կամ աւազով , ոտների մէջ և կողքերին դնել տաք աղիւաներ , տաք ջրով լի բութ ուլկաներ և սլին : Ջրահեղձի վրա ցուրտ ջուր ածելը շատ մեաս է , բայց ամպի կամ որ և իցէ շորի կտոր թրչելը ցուրտ ջրով կամ դինով և երկու զազաչափ բարձրութիւնից 4 ամիւր սրտի զրկալի վրա , մեծ օգուտ է բերէ :

5. Պէտք է անդադար չլիւլ բոլոր մարմինը , մանաւանդ ստնելի

դարչապարհները, սրտի զրդալի կողմը, կակուղ շնտկերով (ստեպանե-
րով), բրդի շորերով։ Թեթև խտողել ունգունքը և գիծքը զրչի փետրա-
լից ծայրով։

6. Եթէ հանդամանքները ներում են, պէտք է գրէլս տալ երեցելի չա-
յից և նստեցնել տաք ջրի աւաղանի մէջ, մի քառորդ ժամից յետոյ հա-
նել ջրից, ցամաքացնել մարմինը, դնել տաք անկողինը և շարունակել
մարմնի շփելը։

7 Վերջապէս եթէ երկար և անդադար աշխատանքից յետոյ կեն-
դանութեան առաջին նշանները երեւցան, այսինքն թէ որ ողորմե ին
որոշուաց կամ շունչ քաշեց, այն ժամանակ պէտք է չափաւորել կեն-
դանացնելու փորձառութիւնները, փաթաթել կենդանի մեռելը բրդի
վերմակներն մէջ, աշխատել պահպանել կենսական զօրութիւնը, ածելով
նրա բերանը մի քանի կաթիլ դինի։ Եթէ ջրահեղձը բոլորովին յետև-
կաւ և կենդանացաւ, այն ժամանակ պէտք է խմացնել նրան մի հալի
զրդալ աղնիւ գինի և յետոյ թողնել նրան հանգիստ, որ կարողանայ քը-
նել, քունը ամէն ճարերից առաւել կ'զօրացնէ և կ'նորոգէ նրա կեանքը։

§ 3.

ՇԱՆԹԱՀԱՐՆԵՐԻ ՈՒՇԱԹԱՓՈԻԹԻԻՆԸ

ԵՒ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋՈՅՆԵՐԸ

Կայծակի նշուլի ներգործութենից շանթահարների բոլոր կենսական
զօրութիւնը յանկարծ հատնում է ամենիկն և նրանց կեանքը ընկնում
է մահի դուռ։ Շանթահարների ուշաթափութեան և մահուան գլխա-
ւոր պատճառն է գլխի և ողնաշարի ուղեղի թմրութիւնը, թուլութիւնը,
որով ի հարկէ թմրուում են նոյնպէս և չնչառութեան ու շարժողութեան
գործարանների շէնքը։ Այս պատճառով ամէն երեւոյթները, որոնք մենք
տեսնում ենք կայծակով զարկած մարդումը, առհասարակ հիմնուած են
ջղային կարգի մէջ, բայց երևում են սովորաբար և արխնով լցուած տե-
ղեր, վէրքեր և կոտրած ոսկորներ, վնասուած կրակներ, արխանոսու-
թիւն բերանից, քթից և ականջներից և այլն, որպէս կայծակի մէքենա-
կան ներգործութեան հետեանքներ։ Կայծակից վնասուած մարմինը ի-
նում է շատ թուլ և կակուղ և շատ շուտով սկսում է նեխել։

Փրկելու միջոցները սրանք են. շանթահարներին բաց բերանով նոր
փորած հողի տակ դնելը, այսինքն՝ թաղելը հողի մէջ մինչև խոչափո-
ղը համարուում է շատ օգտակար, բայց աւելի զօրաւոր ճարն է ցուրտ
ջրի մէջ ընկղմելը կամ գլխին և մէջքին ցուրտ ջուր ածելը բարձր տե-
ղից, չփելով մի և նոյն ժամանակում բոլոր մարմինը։ Նոյնպէս հարկա-
ւոր է օղ լիկ բերանում և եթէ այս հնարքերով կեանքը յետ է դառ-

նում, այն ժամանակ պէտք է խմբենի մի քանի դրոշմ աղիւղ զինի և մի ստաքան շատ ցուրտ ջուր : Շատ անգամ չանթահարներն ուշիկի գալուց յետոյ երևում են դանազան տկարութիւններ, դորօրինակ ամէն տեսակ թուլութիւններ, խլութիւն, կտրութիւն, համբուրութիւն և այլն, նոյնպէս խանձուած տեղեր, կտրուած ոտկոճեր և ուրիշ վնասներ, որոնց վրայ խօսելը այստեղ աւելորդ է :

§ 6.

ԽԵՂԴՈՒԱԾՆԵՐԻ ԵՒ ԱԾԽԱՀՈՏԻՑ ԿԱՄ ԱՅԼ ՎՆԱՍԱԿԱՐ

ԿԱԶԵՐԻՑ ՇՆՉԱՐԳԵԼՈՒԻԼԸ ԵՒ ՓՐԿԵԼՈՒ ՃԱՐԵՐԸ

Ուր որ մթնոլորտական օդի մուտը չնշառական գործարաններում նշառում է կամ բոլորովին հատնում, այնտեղ անշնչութեան կամ սատիկ ուշաթափութեան երկիւղ կայ : Օդի այս պակասութիւնը կամ ընդհատութիւնը չնշառութեան համար կարող է առաջ գալ զանազան պատճառներով, կամ մարդու ճիւղը կապուելուց թոկով կամ ուրիշ բանով, ինչպէս պատահում է խեղդուածներին, կամ վատ յատկութիւն ունեցող օդից, թթուածինի պակասութիւնից և կամ նրա ապականութեան պատճառով վնասակար արտաշնչութիւններից և բաղմամբ թիւնաւոր կազերից, որոնց դասումն է նաև ծաղկանց հոտը :

Այս ամէն դիպուածներում առաջ է գալի մահը կամ ուղեղը և թոքերը արխում լցուելուց, որոնց մէջ չուտով երևում է կաթուած, կամ թոքերի և չնշառական գործարանների թմրութենից և կամ այս երկու պատճառներից ի միասին, որ աւելի յաճախ է պատահում :

Խեղդուածների խռչափողը և չնչափողը աւերում են շատ անգամ թոկի ներգործութենից, ուստի մահի երկիւղը առաւել ևս շատանում է : Եթէ ուղեղը կոխուել է արխում կամ եթէ երևում են ուղեղի կաթուած և թոքերի թմրութիւն, այն ժամանակ ունայն են ամէն ջանքը անբաղդը փրկելու համար :

Բայց մենք ամէն դիպուածում պարտաւոր ենք գործ դնել և վերջի ամէն բանը, ինչ որ միայն կարող է օգտակար լինիլ շունչը յետ բերելու համար :

Խեղդուածի կեանքը վարթուցանելու համար առաջին գործը այն ախտի լինի առ հասարակ, որ որչափ կարելի է չուտով հեռացնենք վնասակար պատճառի ներգործութիւնը, այսինքն՝ կտրել կամ յետ առնել թոկը, որ խափանում է արխնաշրջութիւնը : Յետոյ հարկաւոր է կատարել յետադայ խրատները :

1. Մերկացնել անբաղդը որքան կարելի է չուտով և ստուգել, կայ արդեօք կաթուած, թէ ոչ : Կաթուածի ներկայութիւնը կարելի է ճա-

նաչել կապոյտ և ուռած դէմքից, ուռած աչքերից, դեղնած չլթունքից, ուռած լեզուից, բերանից դուրս եկած փրփրալից խժայլին հիւթից և այլն : Այստեղ հարկաւոր է հրակ հատանել կռնից, կամ լաւ ևս է պարանոցի երակից, նոյնպէս աշխատել հեռացնել արիւնը ուղեղից տղրուկներով 15—20 հատ տղրուկ դնել ականջների քամակին, քունքերին և պարանոցի բոլորտիքը :

2. Բերանում և քիթում ներս փչել օդը և հով տալ երեսին :

3. Շատ օգտաւէտ է ցուրտ ջուր ածել գլխին և բոլոր մարմինն և սառուցի պէտ ցուրտ և թաց թաց բարձիկներ դնել գլխին :

4. Օգտակար է նոյնպէս զրեխը շատ ցուրտ ջրից :

5. Բոլոր մարմինը չփնլ բրդեղէն շորերով և երբ կարելի է փշրած սառուցով կամ ձիւնով :

6. Աթէ երեկցան կեանքի հետքերը և եթէ ողորմելին կարողանայ կլանել, խսկոյն պէտք է բերանը բանալ և ածել մի ստաքան շատ ցուրտ ջուր, որպէս ամէնից լաւ կենդանացուցիչ ճար :

Այն դիպուածներում, ուր որ կաթմուածը չէ ուշաթափութեան պատճառը, այլ միայն թոքերի թմրութիւնը, որ կարելի է ճանաչել վերոյիշեալ նշանների բացակայութենից, այն ժամանակ երակահատութիւնը կամ տղրուկները յանկարծ կսպանեն : Այստեղ պէտք է բաւականա՜նալ չփնլով, վրան ջուր ածելով, սրտի զրգալի կողմը ջուր սրսկելով և օդը ներս փչելով :

Աթէ անշնչութիւնը յառաջացել է այն պատճառով, որ մթնոլորտական օդը զրկուել է իւր թթմութենից կամ կշտացել է ուրիշ վնասակար գազերով, այն ժամանակ անբաղդի զրութիւնը լինում է դանաղան, նաչելով նրանց դանաղան յատկութիւններին : Աթէ լինում է կաթմուած ուղեղի մէջ, որ շուտ շուտ է պատահում, այն ժամանակ պէտք է գործ ածել վերոյիշեալ միջոցները կաթմուածի ընդդէմ. երբեմն երեսում են անդամալուծութեան նշաններ, մանաւանդ տկար և նիհար մարդկանց վրայ, այն ժամանակ ոչինչ չէ կարող օգնել մահից, ամէն աշխատութիւնը կլինի ունայն :

Խեղդուելու պատճառը յաճախակի լինում է անխառնը (ყვარხ), երբեմն ծծմբային ջրածինը, որ անուշադրի և անխառնի հետ միաւորուելով, դուրս է գալի հին գերեզմանատներից, ճահիճներից և սրանց նման տեղերից : Երբ որ շատ մարդիկ հաւաքուում են մի ամէն կողմից փակուած տեղ, այն ժամանակ մթնոլորդական օդի բոլոր թթմութիւնը փոքր փոքր ծծուում է և կորչում և մնում են միայն անխառն թթմութիւնը և ազօտը, որոնք ամենեկին անպիտան են ճնշատութեան համար և շուտով կրկնեցնում են մարդու շունչը և խեղդում : Նմանապէս և բոյսերը արտաշնչում են խրեանցից, արեգակի մայր մտնելուց յետոյ, շատ անխառն թթմութիւն, օքսիդի և անխառնի կաղ, վասնորոյ երկիւղալի

բան է շատ ծաղկներ պահել քնարաններումը : Համարեմ թէ և ամէն ուրիշ կաղանման թթուութիւնները, օքսիդները և թթուաները կարող են լինիլ շնչարդելութեան պատճառ :

Կենդանացնելու հնարքները առաւելապէս սրանք են. ուշաթափուածին որքան կարելի է շուտով դուրս տանել մթնոլորտական օդը, շորերը հանել, անդադար ջուր ածել վրան, մերսել մարմինը և օդ փչել բերանում և քթումը : Եթէ կաթուած է առաջ եկել կամ կաթուածի երկիւղ կայ, պէտք է խօսոյն երակ հատաներ : Երբ կաղերը ներգործել են իբրեւ մահադեղ, այն ժամանակ ամէն ճարիրը անօգուտ են :

§ 7

ՍԱՌԱՄՆԵՐԻՆ ՓՐԿԵԼՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Սառածների համար պէտք է ամենևին ուրիշ հնարներ : Տաքութիւնը կարող է սպանել նրանց : Սառած մարդկանց դրութիւնը ուղղակի հակառակ է շանթահարների դրութեան : Առաջինների մարմինը լինում է թմրած, պինդ և ցուրտ, յետիններինը — թույլ, կակուղ և երկար մընում է տաք. առաջինների արիւնը մարմնի չրջակայ տեղերից վազում է դէպի ներքին գործարանները, ուղեղը, աչքերը, սիրտը և այլն լցուում են արիւնով. յետիններին պատահում է ամենևին ներհակ արկածներ, արեան բացակայութիւն ներքին գործարանների մէջ, թմրութիւն, արեան արտաքս ելանել դէպի մորթիւն և այլն. առաջինների արիւնը պաղում է և պնդանում, յետիններինը, ընդհակառակն, աւելի անօսր է և ջրալի և այլն և այլն : Սառելու երկիւղը լինում է աւելի այն ժամանակ, երբ որմարդ ճանապարհ գնալիս սկսում է խմել արաղ կամ ուրիշ խմիչքներ, կարծելով՝ թէ այս կերպով կարող է տաքանալ : Բարկ խմիչքների գործածութեանից յետոյ սովորաբար երևում է խոնջութիւն, մորթին կորուսանում է իւր զգայութիւնը, այսինքն՝ ցուրտը զգալի չէ լինում նրա համար, առաջ է դալի անձկութիւն, քնափութիւն, գլխի պտոյտ և այլն : Ողորմելին քանի զնում է, այնքան նրա գնացքը փոքր առ փոքր ծանրանում է, ծնկները կտրտուում են, առաջ զնալու փոխանակ պտոյտ է դալի, համարեմ թէ, մի և նոյն տեղում ծուռ ու մուռ քայլերով և ի վերջոյ վայր է ընկնում անզգայ, ուղեղը արիւնով լցուելու պատճառով : Ով որ հիւտումը պիտի ճանապարհ գնայ, հարկաւոր է նրան զսպել իրան ամէն բարկ խմիչքներից, նա պիտի ուտի զօրացուցիչ կերակուր, զինոյ արագի տեղ խմել ցուրտ ջուր, շուտ շուտ ման գալ, և երբ որ յոգնեցաւ, դադարեցաւ և ցրտի ներգործութիւնը զգաց, խօսոյն պիտի ջանք անի հասնել շուտով մի որ և իցէ մերձաւոր իջևանի :

Սառածներին փրկելու հնարները սրանք են. որովհետև յայտնի է, որ

օգի յանկարծ փոփոխութիւնը կարող է պատճառել մահ, վասնորոյ սառածներին օգնութիւն տալու ժամանակը չպէտք է խալոյն տանել նրանց տաք տեղ, այլ առաջ առաջ կամ դուրսը օգնութիւն տալ և կամ տանել մի ցուրտ սենեակ և տկոյրել նրանց զոռչութեամբ, յետոյ պնդել նրանց կամ ցուրտ ջրի աւազանում, կամ ծածկել նրանց մարմինը ձիւնով և կամ փութաթել ցուրտ ջրով թաց արած սաւաննետով, զլուսը փոքր ինչ բարձր պահելով և բոլոր մարմինը միտել ցուրտ մահուտով : Այստեղ կեանքը ետք է գալի ինքն իրան և երբ որ նրան չանններ կերան, այն ժամանակ կարելի է հիւանդին խմեցնել մի ստաքան ցուրտ ջուր կամ մի քիչ չայ զինով, արողով կամ բովով և տալ հոտտեղ կամ քաղախ, կամ քերած բողի, վայրի և կամ անուշադրեայ օգի : Երբ որ սառած մարդը ուշաբերուեցաւ, այն ժամանակ միայն կարելի է տանել նրան չափաւոր տաք տուն և պարկեցնել անկողնի մէջ : Եթէ մի քանի ջուր ջուր անդամների դեռ ես պինդ են և թմբուած, նրանց համար ես պէտք է գործածել այն միջոցները, որոնք որ զործածուեցան բոլոր մարմնի համար :

§ 8

ՄԱՀԱԴԵՂ ԽՄԱԾՆԵՐԻՆ ԿԱՄ ԹՈՒՆ ԻՈՐՈՒԱՇՆԵՐԻՆ ՕԳՆՈՒԹԻՒՆ ՏԱԼԸ

Երբ որ մարդ որպիսի և իցէ կերպիւ մահադեղ է խնկ, ամէնից առաջ պէտք է մեծ ջանք անել այն մահադեղը կամ թոյնը ստամոքսից դուրս հանել փոխել տալով : Գրեթէ ամէն սուր թոյները փոխեցնում են ինքն իրանք, վասնորոյ այս փոխումն պիտի շարունակուի խմեցնելով տաք ջուր, տաք կաթը, կաթնով ջուր, այնքան որ փորը լցուի : Այս խմելիքները հարկաւոր է խմեցնել հիւանդին ամէն երկու կամ հինգ րոպէ կէս կէս կէս ստաքան : Եթէ փոխումը չէ բացուում, աչխատել զրգուի նրան մատը բերանը կոխելով : կամ զրչի փետրալից մասը օծանել ձէթով և նրանով խտաղեցնել որկորը : Փախեցուցիլ զեղերի տալը առանց բժշկի երկիւղալի է : Այս կերպով ստամոքսը մահադեղից դատարկուելուց յետոյ թոյնի ներգործութիւնը ոչնչանում է կամ սլակասում զանազան հնարքներով, նայելով թիւնալի նիւթի բնութեանը :

Առհասարակ այն մահադեղերի ներգործութիւնը, որոնք որ պատճառում են խիստ և այրող ջաւ ստամոքսումը, նուազում է, թէ որ հիւանդը առատութեամբ խմում է կաթը և զանազան տեսակ խժային հիւթ պարունակող ըմպելիք, որք են, կանեփի կաթը, նշի կաթը, ալիւրի խաշուն և այլն : Ուշաթափութիւն պատճառող կամ հարեցնող թոյների զօրութիւնը շատ տկարանում է թթու բանիւր խմելով, ջուր քա-

ցախով, քամած լինոն ջրով, պինդ խաճուէ և այլն : Բայց յարմաբ դեղ-
թափնէր զործածելու համար հարկաւոր է միշտ գիտել, թէ մարդ որ-
պիսի մահադեղով է թիւնաւորուած :

1. Մկնդեղով թիւնաւորուած ժամանակը պէտք է տալ հիւանդին
ջրով շարաբ կամ չաքարով ջուր, չարբաթ, խրաքանչիւր 3 կամ 5 բո-
ւլէ երկու երկու կամ երեք երեք սեղանի զրգալ, սրանց հետ կարելի է
խառնել փոքր ինչ կրի ջուր : Նոյնպէս օգտակար է այրած մագնիզիւն
ջրով : Բայց ամէնից լաւ դեղթափը մկնդեղի ընդդէմ է երկաթի ջրային
օքսիդը (*oxydum ferri hydratum*) Այս օքսիդի 15 մսխալ խառնուրդը մի
բուսիկայ տաք ջրի հետ պէտք է տաք տաք խմեցնել մի մի սեղանի
զրգալ ամէն 2, 3 կամ 4 բուլէ :

Եթէ կլինին մկնդեղի ներկայութեան նշանները տտամոքսումը, որ ճա-
նաչուում է փորի սաստիկ ցաւից և որովայնալուծութենից, այն ժամա-
նակ վերոյիշեալ երկաթի օքսիդով պիտի զրեկս շինուի յետագայ եղա-
նակով : Մի ֆունտի երրորդ մասնի չափ հասարակ տաք ջուրը, երկու
սեղանի զրգալ օքսիդը և մի զրգալ զլաւերեան աղը խառնել ի միասին
և կղաճայ զրեկս :

2. Հիւայի կամ սնդիկի բաղադրութիւններով, զորօրինակ սուլէմա-
յով թունաւորուած ժամանակը ամէնից լաւ դեղթափն է հում ձուոյ
սպիտակուցը : Այս նպատակով ամէն երկու բուլէ տալիս են հիւանդին
մի մի ձուոյ հարած սպիտակուց ջրով : Նոյնպէս կարելի է տալ ամէն
տեսակ ալիւր ջրի հետ խառնած կամ եփած : Այստեղ ևս օգտաւէտ է և
վերոյիշեալ օքսիդը :

3. Եթէ մարդ թունաւորուել է պղնձի ժանգով, պղնձի կամ երկնա-
դոյն արջասպով և անկայեկած պղնձի ամանների մէջ պատրաստուած
կերակուր ուտելուց, այն ժամանակ ևս ամէնից լաւ դեղթափն է ձուոյ
սպիտակուցը ջրով, ջրով եփած ալիւրը, կաղնուց կամ ուռնեւոյ և կամ
քինայի (ղառնիճ) կեղևի արգանակը. նոյնպէս օգտակար է չաքարի
ջուրը : Քաջախը շատ վնաս է :

4. Ծարբաքարի (սիւրմի) բաղադրութիւններով, զորօրինակ ործա-
ցուցիչ կամ փոխեցուցիչ տորտով (*tartarus emeticus*) թունաւորուածի հա-
մար զեղերն են վերոյիշեալ զեղերի նմանները, զորօրինակ քինաքինայի,
կաղնուց և ուռնեւոյ խաշած կեղևի և խաշած գիտորի ջուրը կամ խա-
շուն և այլն : Գիտորը կարելի է տալ փոշիացած ևս մի չափ զրգալ ջը-
րով :

5. Թունաւորելն քրէական կամ հանքային թթուութիւններով, այս-
ինքն՝ ծծմբային կամ արջասպային թթուութեամբ (*Купаросное мас-
со, acidum sulfuricum*)

Այս թթուութեան խմելուց յետոյ երևում է սաստիկ կիզումը խըռ-
չալիողում, կրծում և ստամոքսում, պռոշների և թշերի վերայ դուրս են

Կային սևադոյն մանր խոցեր, բերանի մէջ լորձիւնոտ թաղանթը կռնձ-
մըտուում է և դաճում է մութ մոխրագոյն, կլանելը և ճնշառութիւնը
դժուարանում են, հիւանդը փախում է մի սևագոյն, արիւնաթաթաւ հլութ,
երբեմն թաղանթների հետ խառն ի միասին, կղկղանքը արիւնաշագախ
են, զգում է մի անտանկի ցաւ ստամոքսումը և շատ նեղանում է և չը-
փոթուում: Այս տեսակ հիւանդը փրկելու համար ամենալաւ դեղն է հա-
տարակ մագնիզիան, որ կարելի է տալ ամէն երկու կամ երեք րոպէ կէս
կէս սեղանի զրգալ ջրով. սրա հետ ի միասին որչափ կարելի է շատ ջուր
խմեցնել չաքարով կամ առանց չաքարի: Փոխանակ մագնիզիայի կա-
րելի է տալ նոյնպէս կրի ջուր, առաջ ամէն երկու րոպէ մի մի սեղանի
զրգալ, յետոյ ամէն 4 կամ 5 րոպէ: Աթէ մագնիզիայ կամ կրի ջուր չը-
ձարուին ձեռաց, կարելի է նրանց փոխանակ գործածել կտւիճը (մէլ) մի
մի չայի զրգալ ջրով կամ սպառնի ջուրը ամէն մի քանի րոպէ կէս կէս
թաս: Սպառնի ջուրը պիտի պատրաստուի տաք մսխալ ճերմակ սա-
պոնից և երկու ստաքան ջրից: Հիւանդութեան զլխաւոր արկածները
այս կերպով հանդարտեցնելուց յետոյ պէտք է գործածել խժային զեղո-
րայքը, կաթը. խաշած բրնձի ջուրը, տուղի արգանակը, նշի և կանեփի
կաթը և այլն: Այստեղ օգտակար են նոյնպէս զրնխը բրնձի կամ ալիւրի
արգանակից և կամ ուրիշ որ և իցէ խժային նիւթից պատրաստուած և
տղրովներին և տաք տաք կակղեցուցիչ զեղորայքի դնելը փորին:

Բ. Բորակային թթուութեամբ, որ է ժանտաջուր, դժոխաջուր,
(кряпкая вода): Սա ներգործում է վերոյիշեալ ծծմբային թթու-
թեան պէս և արկածները զրնթէ մի և նոյն են, բայց բերանի պռոշները,
կաշին և ուրիշ մասները ինչ տեղ որ դիպել է այս թոյնը, առաջ առաջ
լինում են փոքր ինչ սպիտակ և ապա դեղնագոյն: Դեղորայքը նոյն-
պէս մի և նոյն են:

Այսպէս ամէն թթուութիւնները մերձենալով արտաքուստ մարդու
մարմնին, չեն ծծուում, այլ այրում են հարած տեղը, որ բժշկուում է ձէ-
թի և իւղի գործածութեամբ:

6. Թունաւորէն կապարեայ կամ արձձի բաղադրութիւններով, կա-
պարեայ կազմութեանից թունաւորութեամբ մարդ աւելի շուտով կապա-
րեայ չաքարով կամ արձձի ազով (свинцовый сахаръ sâchârum satû-
rni որ գործանոցներումը պատրաստում ևն սպիտակազեղից և զտեալ
բարկ քացախից: Այս մահադեղով թունաւորուելու զլխաւոր նշանն է
փորի ոստտիկ խէթը, ցաւը: որ առաջ առաջ է ընդհատ և յետոյ անընդ-
հատ, բայց մեղմանում է նա փորը պինդ սեղմելուց ձեռով: Բացի այս
արկածից երեսն են ևս կամակոր որովայնապնդութիւն, երբեմն փախու-
մըն, խիստ անհանգստութիւն և սրտնեղութիւն: Բազկի զարկը լինում
է միշտ կարծր և համր:

Օգնութիւն տալիս ամէնից առաջ հարկաւոր է փախցուցանել հի-

առնողին, որ թոյնը դուրս այ : Արա համար հարկաւոր է խտտողն խոշափողը գրչով կամ մատով և արեւոյցանել տաք ջուր առատութեամբ : Երբ որ սկսու փոխել, խակոյն պէտք է տալ ըմպել Անդղիոյ աղը կամ գըլարերեան աղը, հալելով երկու համ երեք սեղանի գրգալ աղը երկու կամ երեք ստաքան տաք ջրի մէջ և տալ հիւանդին ամէն երկու կամ երեք րոպէ մի մի սեղանի գրգալ : Այս երկու տեսակ աղերը ներդործում են զեղծափի պէս : Այս հնարներից յետոյ լաւ է խմեցնել կաթը և ուրիշ խմային զեղորայք, հոգնպէս գրեկը, որ սլիտի պատրաստութի խմային հեղանիութեանից և մի գրգալ Անդղիոյ կամ զլապերեան աղից : Երբ որ հիւանդը սկսէ լաւանալ, օգտակար է նրա համար քսել փորին իւղ կամ ձէթ և գնալ շուտ շուտ բազանիս :

7. Գծութային քարի (alexikii камень, lapis in fernalis) ընդդէմ ամենալաւ զեղծափն է հասարակ աղաջուրը : Երկու կամ երեք սեղանի գրգալ հասարակ աղը հալում են մի բուտիլիայ ջրի մէջ և տալիս են հիւանդին ամէն երկու կամ երեք րոպէ մի մի գրգալ մինչև յառաջանայ փոխելը, յետոյ կարելի է ուշ ուշ տալ :

8. Թունաւորելն փոսփորով կամ ֆոսֆորով : Ֆոսֆորը պատճառում է որովայնի և աղիքների սաստիկ բորբոքումն : Հիւանդի մարմնը և թոքերի արտաշնչութիւնները արձակում են խտտորի հոտ, այլ մէղը և կղկղանք մոլթ տեղը փոքր ինչ լոյս են տալի, մէղի ելանելը փոքր ի շատէ դժուարանում է : Գեղորայքը սրա ընդդէմ են խմային արգանակները փոխեցնելու համար և խոշափողի խտտողները, յետոյ հարկաւոր է խմեցնել ցուրտ ջուր ֆոսֆորի յուծանելը արգելելու համար և մագնիզիայ ցուրտ ջրով : Առաջին արկածները մեղմուց յետոյ պայտ է տալ խմային նիթեր և բժշկել որովայնի և աղիքների բորբոքումները ժըշկի ձևով :

9. Թունաւորելն ավիոնով : Գլխաւոր արկածները սրանք են, թըմբութիւն, դլիսի պտոյտ, խորին քուն, պարանոցի երակների ընանկը արիւնով, անդդայութիւն, ուշաթափութիւն, չնչարգելութիւն, բազկի յամբը զարկ, երբեմն ջղերի և մկանունների ցնցումը : Եթէ այս դրութիւնը չէ աւարտուում յանկարծակի մահով, քաշում է սովորաբար վեց ժամից մինչև տասն երկու ժամ :

Ավիոնով թունաւորում մարդու բժշկութիւնը պիտի սկսուի փոխեցնելով, այս դիպուածում ամէնից լաւ փոխեցուցիչ ճարն է ձինքը, որ ջաճկերէն ասուում է ուռնի թութիւն : Այս փոխեցուցիչ ճարը պատրաստուում է յետագայ եղանակով. տաքը կամ տաան երկու դրան ձինքը հարկ երեք կամ չորս ունկի ջրի մէջ և հիւանդին տալ ամէն տաք րոպէ մի մի սեղանի գրգալ մինչև ներդործութիւնը : Այս զեղը կարելի է խառնել որձածուծիլ արմատի հետ իմիաթին (լեկակուհանա) : Յետոյ ամէն հնարքով պէտք է փախցնել հիւանդից քունը, զլիսն ցուրտ

Ջուր ածելով կամ ուրիշ հնարներ գործածելով, ֆախելուց յետոյ պէտք է տալ դեղթափը, որ է կամ քինաքինայի, կամ ուռույ, կամ կաղնույ և կամ գղտորի թրմոցը : Հոտոտել տալ վայրի բողկը, անուշադրեայ ուղին կամ քացախը : Եթէ կաթուածի երկխղ կայ, կարելի է արիւն հանել կոնից և տղրուկներ դնել ականջների քամակին կամ արեան սրուակներ, կոտոջներ մէջքին : Նոյնպէս օգտակար են հովացած դահֆէն և լիմոնի Ջուրը : Այսպիսի միջոցներ են պահանջում նոյնպէս և մոլեխնդով, աշարայով կամ հաճարով (спорчнiя) և ծխախոտով թունաւորուածները :

10. Թունաւորելն խարանով կամ լաւ ես է ասել Սպանիոյ ճանճերով կամ բղէզներով (*Шпанскія мушки, cantharides*)

Սպանիոյ ճանճերը, որոնցից որ շինուում է խարանադեղը, մարդու մորթու վրայ դրած կամ խմած, պատճառում են այնպիսի ծանր արկածներ, որոնք կարող են նաև վերջանալ մահով : Արկածները յետագայքն են. սուր և շատ անախորժ համ բերանում, մի առանձին և սիրտը խառնող հոտ բերանից, այրող տաքութիւն խոշափողում, փորում և ստամոքսի ուրիշ մասներում, սիրտը խառնել և փխել, առատ և շատ անդամ արիւնախառը որովայնալուծութիւն, արական գործարանի յամառ և ցաւալի լարումն, ջերմութիւն և ցաւ փամիշտի կողմը, միւլի դժուար արձակումն, երբեմն միզարգելութիւն և երբեմն արեան միզումն, բաղկերակի զարկը շատ շուտ և պինդ, շատ ահգամ կրանելը դժուար և ծամիլիքների սեղմումն, վերջապէս երևում են մկանունների սաստիկ ցնցումն և ցնորք, որոնք շուտով աւարտուում են մահով :

Հիւանդին փրկելու ժամանակը առաջ պէտք է զրգուել փխումն, մատը բերանը կոխելով և կամ ործածուծիչ արմտի փոշիով, որ պիտի գործածուի 15—20 դրան գարեհատ չափահասների համար, այլ երեխայից համար այնքան դրան, որքան տարեկան են : Յետոյ խմեցնել նշի կամ կանեկի կաթը. խժպին նիւթերից գրեխ պատրաստել, կարելի է տալ 4—6 դրան քափուր նշի կաթնով. ամէն տեսակ իւղալի նիւթերից հըրածարուել : Միզարանի ճանապարհների և ծննդական գործարանների ցաւերը հանդարտուում են 15—20 տղրուկ դնելով ցաւագար մասները վրայ և կակղացուցիչ թանճրաթան փորի վրայ, իւղալի նիւթեր քափուրով քսելով և տաք Ջուրը դնելով հիւանդը :

11. Թունաւորին թիւնալի սունկերով : Այս թունաւորին արժանի է ուշադրութեան, սրա վնասակար ներգործութիւնը երևում է սունկերի ուտելուց մի քանի ժամ յետոյ : Սրա նշաններն են. ջերմութիւն խոշափողում, սրտի խառնումը, փխտումը, փորի փքումն և ցաւ, արիւնախառն որովայնալուծութիւն, ուշագնացութիւն, գլխի սրտոյտ, անդգայութիւն, ցնորք, սրտնեղութիւն, հծկտանք, ծանր ջնշառութիւն, մկանունների ցնցումը և եթէ հիւանդը շուտով օգնութիւն չտանայ, կարող է մեռնիլ :

Այս տեսակ հիւանդներին ամէնից առաջ հարկաւոր է փոխեցնել , վաճառորդ եթէ խտտղեցնելը խռչափողում բաւական չէ լինում, պէտք է ործացուցիչ դեղ տալ, յետոյ լուծիչ գրելի և լուծողական դրամներեան աղը, կամ շանաճածճի տնկոյ իւղը (կենագերչակ) և կամ կանեփի իւղը : Խմելու համար լիմանի ջուր, կամ ջուր մի քիչ գլինի խառնած :

§ 9

ԳԻՆԵՀԱՐՈՒԹԵԱՆ ՃԱՐՆԵՐԸ

Գինահարներին ուշաթափութենից յետ բերելու համար պիտի յետադայ հնարները գործածուին : Գրգռել փսխումը, գլխին ցուրտ ջուր ածել, թթու ըմպելիք խմեցնել, փորը և զլուխը թաց անել քացախով, մանանիս կամ խրին դնել ձեռներին և ոտներին : Եթէ արիւնը քաշուել է դէպի զլուխը և կաթուածի երկիւղ կայ, հարկաւոր է երակ հատանել ձեռից և կոտորչներ դնել մէջքին : Բժիշկները այսպիսի հիւանդներին ուշքի բերելու համար տալիս են կաթիլ կաթիլ անուշադրեայ ցքին :

§ 10

ՀԱՐՈՒԱԾԻ ՃԱՐՆԵՐԸ

Խիտ ջարդուածներէն օգնութիւն տալը : Եթէ մարդ բարձր տեղից վայր ընկնելուց կամ ուրիշ կերպով հարուած ստանալուց յետոյ դառնում է սոժոյն, երեսի գոյնը թուշում է, զգում է անտանելի ցաւ, գլխի պտոյտ կամ ուշաթափում է, այն ժամանակ անշուշտ հարկաւոր է հրաւիրել բժիշկ, բայց մինչևի նրա գալը, կարելի է գործածել յետագայ հնարները : ձեռից արիւն հանել 1—2 ստաքան, ջարդուած տեղի վրայ ցուրտ ջրով կամ քացախախառն թաց թաց շորեր դնել : Ջարդուածների հագուստի կոճակները արձակել և հեռացնել ամէն բանը, ինչ որ ճնշում է նրանց մարմինը :

§ 11

ՕՁԵՐԻ ԵՒ ԱՅԼ ԹԻԻՆԱԻՈՐ ՄԻՋԱՏՆԵՐԻ

ԽԱՅԹՈՒԱԾՆԵՐԻՆ ՕԳՆՈՒԹԻԻՆ ՏԱԼԸ

1. Օձը կարող է խայթել միայն մերկ կամ բարակ շորով ծածկած անդամները : Օձից պատճառած խոցը երկու զծաչափից աւելի խորութիւն չունի, բայց հեշտութեամբ բորբոքում է և ուռուցը չուտով տա-

Կի սծուում է մերձակայ անդամներում: Խայթելուց առաջ եկած ընդհանուր արկածներն են. մեծ թուլութիւնը, ուշաթափութիւնը, որովայնալուծութիւնը, փսխումը, դեղնացաւը և տենդը:

Այս արկածներից հիւանդը շատ անդամ մեռանում է, բայց եթէ ապրեցաւ եօթն օր, այն ժամանակ կարելի է նրան համարել աղատուած: Առողջանալու ժամանակը հիւանդներն առ հասարակ սաստիկ քրտնում են, որչափ առաւել դիւրագրգիռ է հիւանդը և որչափ մեծ է օժը և խոր խոցը, այնչափ առաւել երկիւղ կայ: Յայտնի է նոյնպէս, որ խայթումը աւելի երկիւղալի է ամուսն ժամանակը քան թէ դարունքին, երբ որ օժը չունի դեռ այնքան թոյն:

Գլխաւոր նպատոր այտուել այն է, որ կամ հեռացնել կամ ոչնչացնել խոցի մէջ գտնուած թոյնը, վամնորոյ խոցը ջրով կամ միզով լուանալուց յետոյ, հարկաւոր է լայնացնել նրան մի սուր, հասու գործիքով, որ արիւնը չկապուի և դնել վրան անուշադրի բարկ ոգի, կամ այրել խոցը հրաչէկ երկաթով, դորօրինակ մի խով: Եթէ անուշադրի ցքի չեղաւ, լուանալ խոցը բարկ մոխրաջրով, արագով կամ քացախով և կամ շիկն աղով:

Սահմանալից մասները օգտակար է օծանել ցնդական սպեղանիով (летучая мазь linimentum volatile) որ պատրաստուում է մի ունկի անուշադրի արագից և երեք ունկի ձիթապտոյ կամ խաչսաչի իւղից: Եթէ այս սպեղանին չպատահեցաւ, այն ժամանակ օծանել միայն ձիթապտոյից իւղով: Թոյնի ծծուելը խափանելու համար անդամների կապելը շատ վտանգաւոր է, ինչու որ կապելը ուռոյցը մեծացնելով՝ կարող է պատճառել քաղցկեղ կամ Անտօնի հուր: Խմելու համար այս դիպուածումը օգտակար են դինին կամ քրտնացնող լւակիւքն. դորօրինակ թանկերբիւնոյ տերեւներից չայ (бюзика, flores sacuiaci):

2. Մեղուի կամ մեղրաճանձի, պիծակի կամ իշամեղուի խայթումը պատճառում է մորթոյ սաստիկ բորբոքումը, այնքան առաւել վտանգաւոր է, որքան բազմաթիւ են խայթմունքները և որքան զգայուն են հարուած մասները: Մի անգամ շատ տեղեր խայթումը, երեսի, ականջի, պարանոցի և կրծոյ, երբեմն պատճառում է սաստիկ տենդ, մկանանց կծկումը և նաև մահ:

Օգնութիւն տալու ժամանակը մեղուի կամ պիծակի կծածին ամէնից առաջ պէտք է աչխատել հանել խայթոցը մարմնից կամ դոնէ կտրել բշտիկները, որոնց մէջ, որպէս ասում են, լինում է թոյնը: Յետոյ կրծած տեղի վրայ դնել արագումը կամ քացախումը թաց արած բարձիկներ, սրանով առ հասարակ հեռանում են ցաւի, ուռուցի և բորբոքման սաստկութիւնը և ընդարձակութիւնը: Եթէ այս արկածները արդէն տարածուել են, այն ժամանակ կարելի է մեղմել, ցաւոտ տեղումը դնելով բարձիկներ թաց արած ցուրտ ջրով, աղի ջրով և կամ կապարեայ շէրով:

լաւ է նոյնպէս օծանել ուռած տեղերը ձիթ ապուրոյ իւղով կամ ճարպով, կամ սերով : Եթէ երևում է տենդը, կարելի է տալ դենագերչակի իւղ :

3. Ամէն խածանող մանր կենդանիների մէջ, որոնք բնականում են կողկասեան գաւառներումը, առաւել վտանգաւորներն են տարանաւորը, (կովածուծ, թունաւոր մեծ մողեզ), կաթիճը և փաղանկը (Фаланга, սարդի նման թունաւոր կենդանի) : Առաւել դժուարին արկածները առաջին գալի փաղանկի խայծուածից : Բայց այս սարդի նման թունաւոր կենդանիքը վտանգաւոր են միայն շոք ժամանակը, ցունխին, ցուլխին և Օգոստոսին : Պարունքին նրանց խայթումը այնքան վտանգաւոր չէ : Նրանց խայծուածների արկածները յետագայքն են, զօրանում է մի ծակող ցաւ խայծուած տեղը, տաքութիւն, կարմրութիւն և ուռոյց, յետոյ շուտով սկսում է ուռչել բոլոր խայծուած անդամը և տաքանալ. հիւանդը զգում է սրանկողութիւն, գլխի ցաւ, թուլութիւն, սրտի խառնուիլ, ցաւ սրտի դրգալի տակ, երբեմն երևում է անդամների դողողութիւն և չընչառութեան դժուարութիւն : Երբեմն երևում են ուշաթափութիւն և առատ քիրտն : Այս ամէն արկածները ժամանակ առ ժամանակ մեղմանում են և սաստկանում : Եթէ օգնութիւն չհասնի, շուտով երևում են զրգեթէ բոլոր մարմնի կծկումը, քիրտն և ծատիկ թուլութիւն : Վերջապէս չափազանց թուլութիւնից և բռնական ցնցիւնից հիւանդը կարող է մեռանել և առանց առանձին օգնականութեան հազիւ է ապրում երեք օրից աւելի : Եթէ կծում է կովածուծը, կծած տեղումը լինում են երկու կարմիր կէտ : Ապրի կծածից մնում է միայն մի կէտ, այլ փաղանկի կծելուց յետոյ կարելի է գտնել միշտ չորս կարմրագոյն կէտ : Ճարպը այս դիպուածներում պիտի լինին յետագայքը՝ նախ՝ պէտք է օծանել խայծուած տեղը իւղով, կամ իւղով մոխրախառն, բայց լաւ և է վերոյիշեալ ցնդական սպեղանիով (серая мазь) և երկրորդ պէտքէ աշխատել որքան կարելի է շատ քրտնեցնել մարմինը, վասնորոյ լաւ է նրա տուցանել հիւանդը տաք ջրումը և յետոյ ծածկել նրան ջերմագոյն վերմակներով և տալ ըմպել քրտնեցուցիչ դեղեր, զորօրինակ թանթրակնայ և Տիլխայի չայ : Եթէ արկածնելը զօրանում են, պէտք է բժիշկ հրաւիրել :

§ 12

ԱՌՏՆԻՆ ԴԵՂՈՐԱՅԻՐԸ

Շատ անգամ յանկարծակի դիպուածների մէջ գեղում կամ քաղաքում մենք կրում ենք մի մեծ դժուարութիւն այն պատճառով միայն, որ մօտիկ դեղարան չէ լինում և մինչև դեղերի հասնիլը հնուր տեղից, օգնութիւն տալու ժամանակը անց է կենում, բայց մենք չզիտենք, թէ

մեր տանը կան այնպիսի դեղեր, որոնցով կտրելի է բժշկել հիւանդութիւնը և նաև փրկել մարդու կեանքը : Ամէն տուն որքան որ պակասաւոր լինի, պատահած ժամանակը կարող է դառնալ զեղանոց, ինչու որ ամէն նիւթերը, որոնք որ գործ են ածուում կերակրի և ըմպելոյ համար, կարեն գործածուիլ և դեղերի տեղ. վասնորոյ ևս պատշաճ ևմ համարում ծանօթացնել այստեղ մեր հասարակութեանը հրեկելի Գուֆելանդի առտնին ճարիրի հետ, որ անյապաղ նպաստ պահանջող դիպուածներում, երբ որ շատ անգամ նաև կէս ժամը մեծ բան է կեանքը պահպանելու համար, կարողանանք գործ ածել փրկարար միջոցները այն բաներից, որոնք որ գտնուում են միշտ մեր աչքի առաջև, բայց մենք չենք ճանաչում, կարծելով՝ թէ ամենայն բժշկութիւնը անշուշտ պիտի դուրս գայ ղեղանոցից :

Շաքարը : Սա ունի փոքր ինչ աննգարար զօրութիւն և այս պատճառով չէ թուլացնում ստամոքսը, շատ լաւ հովացնող ճար է : Եթէ մարմնի տաքութեան ժամանակը մի ստաքան շաքարի ջուր խման, նրանից լաւ դեղ չի լինիլ : Տենդերում և առ հասարակ բոլորքիչ ակտերում շաքարի ջուրը գեղեցիկ զովացուցիչ ճար է : Սաստիկ կրքերի՝ ահի, վշտի և բարկութեան շարժուելոց յետոյ նոյն շաքարի ջուրը շատ օգտաւէտ է, ինչու որ նա այս դիպուածներում ոչ միայն հովացնում է, այլ բթացնում է լեզւոյ զրգոյն բնութիւնը և օգնում է դուրս գնալ մարմնից : Շաքարը խառնելով ջերմացուցիչ նիւթերի հետ, պակասացնում է նրանց զրգոյն բնութիւնը, զօրօրինակ դահֆէն կամ չայն շաքարով սակաւ է զրգում քան թէ անշաքար :

Բացի զովացուցիչ բնութիւնից շաքարը ունի և լուծողական զօրութիւն և այս պատճառով բլղամի կամ մաղասի հաւաքուելիս ստամոքսումը և կրծումը և ցրտահարութեան ու չոր հազի ժամանակը շաքարի ջրից լաւ ոչինչ չկայ : Շաքարը մաքրում է ստամոքսը և աղիքները և թևիս լուծում է, բայց չափազանց յաճախ և երկար գործածութիւնը աւելացնում է բլղամը ստամոքսումը, սեպնում է և վտնցնում է ստամեները :

Քաղախը : Սա ևս շատ օգտաւէտ ճար է : Ամէն թունաւորութեան ժամանակը, երբ թունաւորին առաջ է գալի քնարերի թոյններից, ափիոնից, մոլախինդից, շնախաղողից (belladonna գեղեցիկ կին), ջրով քաղախի կիրառութիւնը և նրանով զրուիլը և սրտի զրգալի տակը թրչիլը օգնում է դեղթափի պէս : Ուշագնացութեան ժամանակը քաղախը գեղեցիկ ճար է, երբ որ նրան մօտացնում են քթին և նրանով շփում են քունքերը, երեսը, ձեռները և ոտները : Ամէն չարաչար տենդերի, հարինքների ժամանակը, երբ որ սննեկումը լինում է վատ հոտ, օգտաւէտ է սրկել յատակը քաղախով կամ կախել քաղախում թրչած երեսսրբիչներ. բայց չէ պարտ ցայտել նրան կրակի կամ արտաշէկ քարերի վրայ, ինչու որ

այս տեսակ կիրառութեանց բարձրանում է մի միաստեղի արտաշնչութիւն : Ամէն ջերմերում և արիւնհոսութիւններում փոքր ինչ խառնած ջուրը չաքարով կամ մեղրով շատ լաւ զովացուցիչ խմելիք է :

Սապոնը (օճառ), մոխիրը և մոխրաջուրը : Այս ամէն նիւթերը մի և նոյն բնութիւն ունին, որ ստանում են իրանց մէջ էլած ալկալիան (մոխիրի) աղից : Սրանց կիրառութիւնը օգտաւէտ է մկնդեղով և սուլէմայով (անդիլ ցնդեալ) թիւնաւորութեան ժամանակը, բայց սրանց հետ ի միասին պէտք է շուտ շուտ խմեցնել թոնաւորութեան կաթը : Այս ճարերը նոյնպէս օգտակար են քոսի և մորթոյ և այլ յամառ խտրաւարտալից դիպուածներում, եթէ ցաւոտ տեղերը լուանան երկու անգամ օրը սապոնի ջրով կամ թոյլ մոխրաջրով :

Կաթը : Աս գերազանց ճար է ամէն տեսակ թոնաւորութեան ժամանակը : Հիւանդը պիտի խմի այնքան կաթը, մինչև փսխէ և փորին մի և նոյն ժամանակում դնել թանձրաթան բժշկական կաթնից և հասարակ կամ վուչի ալիւրից պատրաստուած :

Սերը, իւղը և ձէթը : Սերը և իւղը մեղմացնում են ցաւը, եթէ յստակ են և թարմ. բայց եթէ կծուած են կամ սղի, այն ժամանակ փոխանակ մեղմացնելու աւելի կսաստկացնեն ցաւը. կծուած իւղը մորթոյ վրայ այնպէս է ներգործում, որպէս խարանաղեղը, և եթէ խում են գրգռում է սրտի խառնիլ և փսխումն : Թարմ և անալի իւղը, սերը և ձէթը կարող են գործ ածուիլ ամէն կտկրեցուցիչ սպեղանիքների տեղ, այն ամէն դիպուածներում, ուր որ հարկաւոր է մեղմացնել ներքին ցաւը, ջրղերի ձգտումը և մկանանց կծկումը : Եթէ ցաւոտ տեղը երկար ժամանակ մերսեն ջերմ իւղով կամ ձէթով, յառաջ կուգայ նոյն բարեբար ներգործութիւնը, որպիսի ստանում ենք մենք թանկաղին սպեղանիքներից :

Յետագայ սպեղանիքն հիւանալի ճար է ամէն այրեցածներում : Վեր ան յստակ ձէթը (ձիթապտոյ, վուչի իւղ և այլն), ձուոյ սպիտակուցը և սերը հաւասարաչափ, այս ամէնը լաւ խառնիր ի միասին և յետոյ քսիր կտաւի վերայ և դիր ամէն այրեցած տեղերին, փոխելով 6—8 անգամ օրը :

Թոնաւորութեան ժամանակը ձէթը կամ կովի իւղը տաք ջրով դառնում է մի գեղեցիկ դեղձափ : Սրանց կարելի է գործածել փոփոխակի կաթնի հետ, այսինքն՝ ամէն քառորդ ժամ կամ տասն րոպէ խմեցնել հիւանդին 2—3 զրգալ իւղ ջրով և ուրիշ տասն րոպէ կաթը, երբեմն իւղ, երբեմն կաթը :

Մեղուից, պիծակից և ուրիշ միջատներից խայծուած ժամանակն առաւել յուսալի ճար չկայ, բայց միայն օճանիլ խայծուած տեղը մի քառորդ ժամ որ և իցէ իւղով. նաև օճի կծած ժամանակը մինչև ուրիշ օգնութիւն տալը, շատ օգտաւէտ է մերսել կծած տեղը տաք իւղով :

Պատշաճ համարիմ յիշել այստեղ և այն օգուտը, որ յառաջանում է

հոտոյատաւակի ճարպի կիրառութենից : Այս դեղով կտրելի է բժշկել ցրտ-
տահարութիւնը կամ ցրտից տարած անդամները, եթէ առաւօտ և երե-
կոյ չփեն նրանով սառած տեղերը :

Վարսակը. գարին, ցորենի ալիւրը, բրինձը և այլ խոշոր աղացած ար-
մըտիքը : Արանցից որ և իցէ մինից պատրաստուեն խաչու, որ շատ օգ-
տակար դեղ է հաղի, որովայնալուծութեան, ցնցական փսխման, կշտա-
ցաւութեան, ջղացաւութեան, ստամոքսի, միզարգելութեան, արիւնա-
խառն որովայնալուծութեան և այլն, և այլն : Այսպիսի խաչուն հիւանդը
որչալի կարող է թող խմի, կարելի է փոքր ինչ չաքար խառնել : Այս
խաչուից չինում են նոյնպէս գրելիս :

Գրելիւր : Գրելիւր ամենին անվնաս և շատ օգտակար տոնիկն դեղ է :
Նա ոչ երբէք կարող չէ վնասել և բերում է միշտ եթէ ոչ մի լիակա-
տար բժշկութիւն, դո՛ւնէ մի մեծ թեթեւութիւն : Գրելիւր առաւելապէս օգ-
տաւէտ է գրեթէ երեխանց ամէն ցաւերում, որոնք են . որովայնի կա-
պութիւնը, խիթքը, կծկումը, գլխացաւութիւնը, փոխումը և տենդը : Հա-
տարակ գրելիւր պատրաստուում է յետագայ եղանակով . երկու սեղանի
դրդալ վարսակ կամ գարիի և կամ կտուահատի սերմը ելումեն 4 կամ
5 չալի թաս ջրի մէջ և պղնձեղեղեց յետոյ խառնում են հետը 2 կամ
3 սեղանի դրդալ որ և իցէ ձէթ և երկու չալի դրդալ հատարակ աղ, և-
բերանաց համար այս նիւթերը վեր են առնում կիսաչափ և փոխանակ
աղի, դործ են ածում այնքան չաքար : Գրելիւր ոչ շատ տաք պիտի լի-
նի, ոչ շատ ցուրտ, նա պիտի ունենայ նոր կլթած կաթնի ջերմութեան
ստափճանը :

Ջուրտ և տաք ջուրը : Երկոքին ևս լաւ ճարեր են, ցուրտ ջուրը օգ-
տակար է ամէն հարուածներում, եթէ սկզբից հարուած տեղի վերայ
դնեն ցուրտ ջրով թաց արած բարձիկներ և նորոգեն նրանց ամէն ան-
դամ, երբ որ կոկսին տաքանալ և չորանալ . այս պայմանով հեռանում
են արիւնհոսութիւնը, ուռոյցքը և հարուածների ուրիշ հետեանքները :
Տաք ջուրը գործածելով թէ ներքուստ և թէ արտաքուստ, դառնում է
մի լու դեղ ջղացաւութեան ընդդէմ : Տաք ջուրը և մանաւանդ եթէ նը-
րա մէջ թրմած են պատրիշ, անանուխ, թանթրովնուոյ կամ երիցուկի
ծաղիկները, օգնում է փորի և աղիքների ամէն տեսակ ջղացաւութեան,
խիթքին, մէջքի ցաւին, փսխման և գլխացաւութեան :

Ոտի աւազանը (ποδιων αβανα) : Ոտները տաք ջրում դնելը օգտա-
կար է գլխացաւութեան, գլխի պտոյտքին, ականջների ձայնին, կրծոյ
հնչման և ցաւին, ստամոքսի կծկման, կշտացաւութեան, մէջքի ցաւին,
քրտահարութեան, դաշտանի արգելաւանութեան և նրա յաւալի և դրժ-
ուար հոսման : Ջուրը ոտի աւազանի համար պիտի ունենայ նոր կրթած
կաթնի տաքութիւնը, մի փոքր աղ պիտի ձգուի մէջը. ոտները պէտք է
ջուրը դնել մինչև որունից թամբերը, պահել մի քառորդ ժամ և յետոյ

և յետոյ որ և իցէ բրդեղէն շորերով սրբելով, աշխատել չմբասանել, Լաւ է պառկել անկողնի մէջ :

Կտուահատը և նրա ալիւրը : Այս ճարի գործածութիւնը օգտակար է այն ամէն ղիպուածներումը, ուր որ հարկաւոր են լինում կակղացուցիչ բժշկական թանձրաթաները, զոր օրինակ տապացուցիչ ուռոյցները ցրուելու կամ հասուցանելու և պալարների ցաւերը մեղմացնելու համար : Նոյնպէս օգտաւէտ է նա եղնգացաւթմ, ջղային կծկութիւններում և այլն : Թանձրաթանը կտուահատից կամ նրա ալիւրից պատրաստուում է այսպէս. կտուահատը կամ նորա ալիւրը մի քիչ թանթրվինուոյ ծաղիկների հետ ի միասին եփում են կաթնով կամ ջրով այնքան ժամանակ, մինչև դառնում է մի թանձր զանգուած, որ և շորի մէջ փաթաթելով տաք տաք դնում են ցաւոտ տեղերի վերայ :

Կտուահատից կարելի է նոյնպէս պատրաստել չաղ, որ շատ ղիպուածներում օգտաւէտ է : Մի սեղանի զրգալ կտուահատի վերայ ածել չորս չալի թաս եռացած ջուր և թողուլ մինչևի ջուրը պաղի, յետոյ խառնել և քամել : Համի համար կարելի է խառնել փոքր ինչ լիմոնի հիւթ : Այսպիսի չալն կարող է մեծ օգուտ բերել ջղային հաղի, արեան թքման և խէթքի մէջ. բայց աւելի օգտաւէտ է երկկամանց ցաւի մէջ և միւլարգելութեան համար :

Մանանխը, վայրի բողիլը և պղպղը : Մանանխից կազմում են ջրով կամ քացախով խմորի նման զանգուած և բարակ շորում կամ թղթում փաթաթելով դնում են ցաւալի սնդամների մերձակայ տեղերի վերայ. օգտաւէտ է սառտիկ զլխացաւութեան և տառամնացաւութեան, զլխոյ պտոյտքին, ուշադնացութեան, ջղացաւութեան, տենդի ժամանակը և այլն : Այլ է մանանխի մորթոյ վերայ երկար մնալուց առաջ եկաւ բորբոքումն կամ ցաւ, այն ժամանակ բորբոքում տեղերին պէտք է քսել սեբ կամ կարաղ իւղ : Քերած վայրի բողիլը առաւել զօրեղ է քան թէ մանանխը և զօրծ է ածուում մի և նոյն ղիպուածներում, երբ որ հարկաւոր է շուտով ներգործել :

Պղպղը օգտակար է ստամոքսը կազդուրելու, զօրացնելու համար, բայց ոչ ջարդածը կամ աղացածը, որ չափազանց ջերմացուիչ է : Այլ է մի քանի ամիս շարունակաբար ամէն առաւօտ անօթի փորով կըլանեն 8—10 հատիկ պղպղ, ստամոքսը շատ կզօրանայ, օխորժակը կբացուի, փորի փքուիլը կզաղարի, մարսողութիւնը կհետանայ և մազձը չի հաւաքուիլ փորումը :

Գինին և արաղը : Գինին շատ զօրացուցիչ և զուարթացուիչ ճար է : Նա կարող է վերականգնել մարդու զօրութիւնը մեծ թուլութեան, խանջութեան, սրտաբեկութեան և ուշադնացութեան ժամանակը : Այլ ջրահեղձները, սառածները և խեղդաւածները ուշքի եկան և կարգացան կլանել, այն ժամանակ կարելի է նրանց բերաններն ածել փոքր լինչ զի-

նի : Օգտաւէտ է չփեկ երկխանց մարմինը գինով , եթէ երևում են նը-
րանց վերայ խուլի ախտի նշանները և եթէ ուշ են սկսում մասն գալ ,
փոխանակ գինույ կարելի է գործածել արագը մի և նոյն դիպուածներում ,
խառնելով նրան չորս մասն ջրի հետ :

Թանթրովնույ և երիցիի ծաղիկները , անանուխը , թուրինջը և տուղ-
տը : Ըննթրովնույ չայն օգտակար է ցրտահարութենում և ցրտից առա-
ջացած հազում : Երիցիի , թուրինջի և անանուխի չայն օգուտ է բերում
մկանանց ցնցման ժամանակը , ստամոքսի թուլութենում , կշտացաւու-
թենում , թեթև ուշադնացութենում և այլն : Տուղտի չայ խմելը և նրա-
նով բերանը ողողելը չատ օգտաւէտ է փողացաւութեան և հազի մէջ :
Այս ամէն ճարեբից կարելի է նշնապէս պատրաստել բժշկական թանձ-
րաթան և գործածել ջլային տեղական ցաւերում թշերի և լնտերքների
ուռույցներում , դանազան պալարներում , յօղուածացաւութենում և մը-
կանց կրկման ժամանակը :

ԶՐԱԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆ*

1.) Խմելու ջրի լաւն ու վատն : 2.) Զրի բժշկական գործածութիւնը առհա-
տարակ : 3.) Լուացումն ցուրտ ջրով : 4.) Ցուրտ ջրով թրջած շորը : 5.) Մարմ-
նի վաթաթեկը թաց սառանում : 6.) Սրսկումն , ցայտումն : 7.) Վրան ջուր ա-
ծելը և Տուղը : 8.) Գետում կամ ծովում լողանալը : 9.) Գետում կամ ծովում լը-
ղանալու համար բնդհանուր կանոններ : 10) Տաք ջուրը և բաղանիքը : 11) Զրա-
բժշկականութեան վրայ համառօտ ծանօթութիւն :

1.

ԽՄԵԼՈՒ ԶՐԻ ԼԱՒՆ ՈՒ ՎԱՏԸ

Երբ որ Խարայէլացիքը Սին անապատից գնալով՝ բանակուեցան Յը-
ռափիղիմ և այն տեղ խմելու ջուր չգտան իւրեանց համար , սկսան սառ-
տիկ արտնջիկ Մովսիսից ասելով թէ ծարաւ կոտորելու համար հանեց
նրանց Եգիպտոսից , և քիչ մնաց , որ քարկոծ անէին նրան , և մինչև մով-
սէս ջուր չհանեց քարից իւր գաւազանով , Խարայէլացւոց ժողովուրդը չը-
հանդատացաւ :

Խարայէլացիքը , այն , իրաւունք ունէին քարկոծ անել Մովսիսին ,
թէ որ նա ջուր չէր գտել նրանց համար . ինչու որ մարդի մի որ և իցէ
սեղ բնակութեան առաջին պայմանը ջուրն է , և յիրաւի առանց ջրի կա-

*) Гидропатія, водолечение.

րող չէ լինիլ ոչ մի մարդկային գործ , առանց ջրի կարող չէ սալիլ ոչ մարդը , ոչ անասունը , առանց ջրի կարող չէ ծաղիկն ոչ երկրագործութիւնը և ոչ մի ուրիշ անական վիճակ :

Օղի , լուսի և ջերմութեան հետ խմբաւոր ջուրը պատճառում է երկրի պտղաբերութիւնը և բուսերի կեանքը և աճելութիւնը : Ջրերի առատութենից և պակասութենից կախուած են նաև երկրի կլիման , նրա բարեխառնութիւնը և օդի խոնաւութեան տարածանքը :

Ջուրը նիւթերի կերպարանափոխութեան և հալելու գլխաւոր ներգործողը լինելով բնութեան մէջ , հարկաւոր է որպէս մեր կազմուածքի , նոյնպէս և ամէն մարմինների համար , որոնք գոյանում երկրիս և թխին : Այս պատճառով մենք դանում ենք նրան ամէն տեղ , չոր փայտի , քարերի և ոսկորների մէջ , որոնցից կարելի է քամել , մզիլ նրան առանձին ջրաբաշխական մամուլով : Մարդու մարմնի մէջ պարունակվում է 60 ֆունտից մինչև 80 ֆունտ ջուր : Ջուրը հալում է մեր մարմնի մէջ աննդարար նիւթերը , օդնում է մարմնաանոցը հիւթերին փոխարկել սրլան և դուրս է հանում մարմնից անպիտան հեղանիւթերը , դառնալով այս կերպով մեր կեանքի պահպանութեան առաջին պայմանը : Մեր մարմնի մէջ ջրի պակասութենից մենք զգում ենք ծարաւ , որ կարող ենք կտորել համարեա թէ միայն ջրով :

Բայց որ ջուրը պիտանի լինի մարմնի պահպանութեան համար , նա չպիտի պարունակէ իւր մէջ վնասակար նիւթեր . զոր օրինակ , կենդանիների կամ բուսերի փտած մասունքներ , զանազան աղտեղութիւններ և այլն : Այլև չպիտի լինի նոյնպէս ամենին առանց խառնուրդների , զրտած , քաշած ջրի երկար և առատ դործածութիւնը սովորաբար պատճառում է փոխտան , որովայնի խեղճ և ուրիշ խանդամունքներ : Ջրի զովացուցիչ յատկութիւնը և ախորժ համը կախուած են իւր ածխային կազից , մթնոլորտական օդից և աղերից : Աղբիւրի և ջրհորի լաւ , կակուղ ջուրը ամէն ուրիշ ջրերից աւելի է պարունակում այս հեղանիւթերը , վստն որոյ ամէն տեղ , ուր որ միայն կարելի է , պէտք է դործածել խմելու համար աղբիւրի կամ ջրհորի լաւ ջուր : Մենք խմում ենք անձրեւի , գետի , առուակների և լճակների ջրերը : Նստորգները երբեմն հարկադրուում են դործ ածել ծովային զտած ջուր : Բայց Աստուած ազատէ մեզ այսպիսի յետին կարօտութենից :

Ըմպելու համար անտարակոյս լաւագոյն համարելի է աղբերային ջուրը , ըստ որում նա յստակ է , ցուրտ է և առատութեամբ ունի զովացուցիչ կազերը , մանաւանդ ածխայինը : Աղբերային ջրից յետոյ նախադասելի է ջրհորային ջուրը , թէպէտ մի քանի տեղերում , զոր օրինակ , կաւախառն կրաւոր , զաճային կամ կաթնային հողումը նա կարող է պարունակել իւր մէջ հողախառն , դժուարամարտիկ աղեր երեք կամ փոքր անդամ առտեղ քան թէ աղբիւրի ջուրը : Գետերը և հեղեղատները , մա-

նաւանդ որոնք սրբնթաց վաղում են պինդ, քարուտ երկրի վերայ, ունին շատ քիչ հողախառն աղբիւր և այս պատճառով նրանց ջրերը նոյնպէս լաւ են խմելու համար։ Ընդհակառակն ջուրն անպիտան է խմելու համար, երբ գետի յառակը և նրա ավաները կաւուտ են, սիւլաւէտ կամ ճախճախուտ, և առհասարակ գետի ջուրը կարող չէ փոխարինել բոլորովին աղբերային կամ ջրհորային ջուրը, ինչու որ նա գնալով կորուսանում է իւր զովարար կազերը, ամառը լինում է շատ ջերմ և ձմեռը շատ ցուրտ։

Գետի ջրի հետ գրեթէ անբաժան են լիլը (սիւկ) և ցեխը, մանաւանդ անձրեւից յետոյ և ջրերի յորդովեան ժամանակը։ Արեւադարձի կողմերում այսպիսի խոռոչները այնչափ առատ են, որ գետի ջուրը դառնում է ամենեկին անպիտան ըմպելու համար։ Գետերը համարեալ թէ ամէն տեղ ընդունում են քաղաքային աղտեղութիւնները, վասն որոյ շատ անգամ մենք տեսնում ենք նրանց մէջ փոռած գործարանաւոր (կենդանական կամ բուսական) նիւթեր։ Ուրեմն այսպիսի ջրի գործածութիւնը հեշտութեամբ կարող է յառաջ բերել դանադան խանդարմունքներ ստամոքսում և մարմնի ուրիշ մասներում, նոյնպէս երեւելի փոփոխութիւններ արիւնի մէջ, որոնք և պատճառում են երբեմն զանազան վտանգաւոր հիւանդութիւններ։

Ջուրը երկու տեսակ է բնութեան մէջ՝ քաղցր և աղի։ Առաջինը բաժանում են կակուղ և կարծր։ Կակուղ ջուրը, որ է առողջարար բնույթի, շատ սակաւ է պարունակում իւր մէջ օտարոտի մասունքներ, աղեր, գաճ և այլն։ Բայց ընդհակառակն կարծր ջրի մէջ այս նիւթերը առատ են, վասն որոյ նա այնքան օգտուէտ չէ ոչ առողջութեան համար և ոչ տնտեսական և արհեստական նպատակների։

Խորին և յստակ աղբիւրների, նոյնպէս մի քանի մեծամեծ գետերի, լճերի և ջրհորների ջրերը լինում են բոլոր մեծի մասին կակուղ։ Քաղաքներում շատ ջրհորներ ունին կարծր ջուր։ Ամենակարծր ջուրը կարելի է համարել ծովայինը, և ամենակակուղը՝ դառածը, անջրեայինը։

Կակուղ ջուրը ամէլի յարմար է առանին կիրառութեան համար, մանաւանդ խմելու։ Բայց եթէ ամենեկին դուրկ է աղբիւրից, զոր օրինակ, դառած և անձրեւի կամ ձիւնի ջուրը, այն ժամանակ լինում է անհամ և կարծր ջրի պէս ծանրացնում է ստամոքսը։ Բայց անձրեւային ջուրը ամէլի անվնաս է քան թէ չափազանց կարծր ջրհորայինը։ Կակուղ ջուրը ակոթ է երևում նաև անասուններին։

Չափազանց կարծր ջրի վնասը դժուար է սահմանել հաստատաբար, ինչու որ այս մասին շատ բան կախուած է մարդի մարմնի կազմութիւնից և նորա ստամոքսի զօրութիւնից։ Ոմանք կարծր ջրի գործածութեանից չեն զգում ոչինչ վնաս հասանալից, բայց շատերին նրա եր-

կար կիրառութիւնը պատճառում է վախումն, վտրի խելք և որովայնալուծութիւն :

Շատ անգամ ոչ միայն բժշկականութեան անտեղեակ մարդիկ, այլ և նոյն բժշկիւնները բազում հիւանդութիւնների պատճառը համարում են միմիայն անպիտան ջրի գործածութիւնը : Թէպէտ անկարելի է բոլորովին մերժել այս կարծիքը, բայց պարտ է գիտել , որ այս մասին շատ անգամ չափազանց աւելացնում են վատ ջրի փետտակար ներդրածութիւնը : Անպիտան ջուրը զրեթէ չէ կարող լինիլ սաւաթիկ հիւանդութիւնների, արիւնախառն որովայնալուծութեան , խոլերայի , տենդերի և այլն՝ միմիայն պատճառ, եթէ չկան ուրիշ փետտակար հանգամանքներ , որոնք յաջողում են այս տեսակ ցաւերի ծագմանը : Բայց շատ անգամ պատահում է, որ ջուրը պարունակում է անիւրեքայ փետտակար և նաև թիւնաւոր նիւթեր, զոր օրինակ , արճիճ, պղինձ , ծծմբախառն մետաղներ և նաև մկնդեղ : Այսպիսի ջրերը լինում են հանքերի և զանազան դործարանների մօտիկ տեղերում : Այս պատճառով հարկ է միշտ զգուշանալ այնպիսի ջրերից, որոնց մէջ խառնուում են գործարանների ջրանցքերը :

Ջուրը առաւել յաճախ ստանում է վատ յատկութիւններ, փտած գործարանաւոր, մանաւանդ կենդանական նիւթերի խառնուրդից, որոնք կարող են յառաջ բերել անտարակոյս աւելի փետտակար հետեանքների, քան թէ ամենակարծր ջրի ամէն հողախառն աղերը :

Չափազանց փետտ է արուեստական լճակների, փոքրիկ ծովակների, ջրանցքների, փոսերի ցիւտտ, պղտոր ջուրը : Այսպիսի ջուրը միշտ առատ է անհամ աղերով , բորակով , անուշադրով , միջասնելով , որդունքներով և ամէն տեսակ դործարանաւոր նիւթերով, մանաւանդ կըբ որ նրա հետ խառնուում է լուացարանաց, փոսերի, արտաքնոցների, խողովակների և փողոցների ջուրը :

Վատ ջրի փետտակար ներդրածութենից հետեանալու համար պէտք է որչափ կարելի է գործ ածել միայն յստակ և զով ջուրը . որ ոչ չափազանց կակուղէ և ոչ շատ կարծր. նա պիտի լինի ցուրտ, բայց ոչ պաղ, ինչու որ շատ ցուրտ ջուրը խլելով մարմնի սեպհական տաքութեան մասը, կարող է պատճառել ցրտահարութիւն և նորա փետտաբեր և վրտանդաւոր հետեանքները, մանաւանդ մարմնի ջերմանալից յետոյ : Առհասարակ հարկ չէ ըմպել ոչ աւելի շուտով, ոչ խիստ շատ և միանգամ :

Այն տեղերում, ուր որ չկայ լաւ աղբերային, ջրհորային կամ գետի ջուր, կարելի է գործ ածել անձրեային ջուրը, կամ աշխատիլ մաքրել վատ ջուրը քամիլով, եռացուցանելով , կամ խառնելով նորա մէջ լիմոնի հիւթ, մրդեղէն, քաղցրաւենիք, նուան հիւթ և այլն :

Շատ անգամ ջուրը թուում է մեղ բաւական յստակ և զով, մինչ նրա մէջ կան բազում անտիրոթ և փետտակար աղեր : Այսպիսի ջուրը

հիշտութեամբ կարելի է ճանաչել. եթէ թողնենք նրան առ ժամանակ բերանը լաւ խցկած բոտիկուռը, նրա մէջ կտեսնինք նստածք, մրուր-նիւր մի և նոյն երևոյթը կարելի է նկատել, եթէ եռացուցանենք նրան կամ խառնենք նրա մէջ փոքր ինչ լուծեալ կալաքար կամ պղպեղ . այսպիսի ջուրը բոլորովին չէ կարողանում հալել սապոնը, և սխառը չէ եփուում նրա մէջ : Զրի վատ հոտը և զգուելի համը յառաջ է դալի մե-ռած մանրադիտական որդունքների և փառած գործարանաւոր նիւթերի ներկայութենից նրա մէջ :

Ամէն վերոյիշեալ խօսքերից երևում է, որ լաւ ջուրը պիտի ունե-նայ յետագայ յատկութիւնները . նա պիտի մնայ միշտ յստակ, ինչպէս վա-նային, նաև երբ որ երկար թողնում ենք ամանի մէջ, չպիտի ունենայ ոչինչ հոտ և օտարոտի համ և չպիտի յառաջ բերէ նստուածք նաև ե-ռացուցանելու ժամանակը : Եթէ ջուրը ունի այս պայմանները, այն ժա-մանակ կարելի է անիւրիւզ գործ անել նրան, թէ առանին հարկաւորու-թեան և թէ արուեստական նպատակների համար :

2.

ԶՐԻ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ ԱՌՀԱՍՍՐԱԿ

Զրի օգուտը որպէս առողջութիւնը պաշտպանելու, նոյնպէս և ցաւե-րը բժշկելու համար յայտնի էր հին ժամանակը : Արևելեան ազգերի օրէ-նողիրքը և կրօնի հիմնադիրքը Զրի զանազան տեսակ գործածուիլը հա-մարում էին հաւատի մասը : Յստակութիւնը և հոգացողութիւնը մար-դի առողջութեան, զօրութեան և զիզելիկութեան վրայ ամէն ժամանակ էլի է ժողովրդի մտքնական և հոգեկան բարեբաղդութեան առաջին պայմանը և Արարիչը յարգելու նշանը :

Մովսէս մարգարէն հրամայեց բորտաներին շուտ շուտ լուացուիլ ցուրտ ջրով : Եզրիսէն բժշկեց Ասորոց զօրապետ Նեկեմիի բորտութիւ-նը, պատուիրելով նրան եօթն անգամ լուացուիլ Յորդանան գետի մէջ : Սկիւթացիք և Մարք գործ էին անում ցուրտ ջուրը իրեւ մի զօրացու-ցիլ և նախապաշտպան ճար : Յոյնք և Սպարտացիք օրէնքի զօրութեամբ պարտաւոր էին լողանալ ցուրտ ջրի մէջ :

Հռովմում մինչև ի 535 թուականը ջուրն էր դիտաւոր զեղը ցաւերի ընդդէմ և արժանի է ուշադրութեան, որ Հռովմացիք մինչև այն ժա-մանակ միայն կարողացան պահպանել իւրեանց մարմնի զօրութիւնը և հոգեւոյ մեծութիւնը : Ամէն օր լողանալն Հռովմացիցոց համար էր ա-ռաջին հարկաւոր բանը, և այն տունը, ուր որ չկային զեղեցիկ լողա-բաններ և աւազաններ, համարուում էր անյարմար ընտելութեան հա-մար :

Յունաց, Հռովմայեցւոց և Արաբացւոց բժիշկները՝ Հիպոկրատէսը, Ասկլէքիատէսը, Հալլինոսը, Ավիսեննան և ուրիշները յաճախ գործ էին անում ջուրը թէ ներքին և թէ արտաքին ցաւերի ընդդէմ :

Զ. Գարի վերջումը Արաբացւոց օրէնադիր Մահամէտը՝ գիտելով անհրկրայ մարքութեան օգուտը առողջութեան համար, Մովսէսին հետեւելով, հրամայեց իւր հետևողներին ստէպ ստէպ լուացուիլ ցուրտ ջրով :

Բայց միջին անբաղդ դարերումը, երբ որ լուսաւորութեան ճառագայթը քիչ մնաց որ ամենևին չիջանէր, ցուրտ ջրի գործածութիւնը համարեալ թէ բոլորովին մոռացուեցաւ : Թիւր և անհիմն դատողութիւն անելով ջրի ներգործութեան վերայ, սկսան դանազան հիւանդութիւնների պատճառ համարել նրան : Երկար ժամանակ մերժում էին նրան թէ հասարակութիւնը և թէ բժիշկները և միայն ներկայ դարումս Գրեֆներերգի Պրիսնից անուռ շինականը, Աւստրիոյ Սիլվիայում վերականգնեց կրկին նրա բոլոր հին փառքը, ապացուցանելով անթիւ փորձերով ջրի գործածութեան կարևորութիւնը զոնազան ցաւերի դէմ :

Ահա ինչ կերպով գտաւ Պրիսնիցը ջրաբժշկութիւնը (Γαδροναιμία, Βοδοαεχενία) . 1820 թուականում խոտ հնձելու ժամանակին, Պրիսնիցը սայլից վայր ընկաւ, ձիու քացին ղկաւ գլխին և սայլի ակները վերան անց կենալով՝ կողերը ջարդեցին : Բժշկները վճռեցին , որ հիւանդը վտանգաւոր դրութեան մէջ է և կմնայ միշտ խեղ , սախատած : Պրիսնիցը տեսնելով որ բժիշկներից և վիրաբուժներից բժշկութեան յոյս չկայ, սկսաւ գործ անել ցուրտ ջուրը արտաքուստ և ներքուստ, այսինքն՝ խմել, լողանալ, որով փոքր միջոցում ամենևին բժշկուեցաւ : Նրա բժշկութեան համբաւը տարածուեցաւ շուտով շրջակայ կողմերում և ամէն տեղից ծանր անբժշկելի ցաւերով հիւանդները սկսան հաւաքուիլ Պրիսնիցի մօտ և շատերը ստանում էին կատարեալ առողջութիւն : Ջրի բարերար ներգործութիւնը սկսան հասկանալ որպէս բժիշկները, նոյնպէս և հասարակութիւնը : Շինուեցան հիւանդանոցներ, հաստատուեցան ընկերութիւններ, երեկցան բազմաթիւ շարադրութիւններ ջրի օգտի մասին և վերջումը ամէնքը համոզուեցան, որ ցուցտ ջրի գործածութիւնից կարելի է քաղել մեծամեծ օգուտներ առողջութեան համար : Շատ ուղիղ ասաց մի երեկի գաղղիացի բժիշկ իւր վերջին շունչը տալու ժամանակը. «Ես թողում եմ ձեզ ինձանից յետոյ երկու մեծ բժշկներ՝ փահէզը և ջուրը» :

Բայց դժբաղդաբար ջրի ընդհանուր գործածութեան կատարեալ յաջողութիւնը արգելում են նաև մինչև այժմ հին բժշկական դպրոցների նախադաշարմունքները, որոնց հետևողները սովորուած լինելով զեղբորին, հրաժարուում են այն ամէն միջոցներից, որոնց հետ նրանք ընտելացած չեն : Զոհնենալով մի անկախ հայեացք, նրանք ուրիշների կարծիքների ստրուկ են միշտ և հին սովորութեան զերի : Վեր ի վերոյ դա-

տեղով ամէն բանի վրայ, նրանք աչքի տակն ունին միմիայն ջրի առաջին ներդործութիւնը, այսինքն՝ մարմնի ցրտութիւնը, և ընդդիմանում են նրա դործածութեան, համարելով նրան մի այնպիսի միջոց, որն որ կարող է յառաջ բերել ցրտահարութիւն։ Նրանց այս սխալ կարծիքը դուրս է գալի այն հանդամանքից, որ նրանք չեն կարողանում որոշել յանկարծ և կարճատև ներդործող ցրտութիւնը երկարատև ցրտութեան ներդործութիւնից։ Առաջինից մենք ոչ երբեք կարող չենք ցրտահարել։ Բացառելով պատճառը։ Մեր երակները սկսանելով սրտից, ինչպէս ծառի մի բուն ցրուում են իրանց ոստերը մարմնի բոլոր մասներումը։ Սրտի շարժման քնարի կամ զարկերի ժամանակը արիւնը թափուում է երակներէ մէջ, որոնք ստանում են չըջիցւում նրան տակն տեղ մարմնի զանազան մասունքները անոցանկու համար։ Վասն որոյ այս երակները կոչուում են արիւնաշուրջ ամաններ կամ անոթներ։ Այս անոթները սրչափ առաւել մօտ են սրտին, այնչափ առաւել լայն են, և ընդհակառակն, նրանք այնչափ առաւել նեղ են, որչափ առաւել մօտանում են մարմնի երեսին, այնպէս, որ մօրթումը արիւնաշուրջ անոթներ շատ բարակ են և այս պատճառով պարունակում են համեմատաբար աւելի սակաւ արիւնքան թէ այն անոթները, որոնք գտնւում են մարմնի ներսումը։ Երբ որ ճնշումը կամ ցուրտը ներդործում է մարմնի երեսի վերայ, այն ժամանակ արիւնը վաղում է դէպի ներքին զարծարանները, մանաւանդ ցուրտ ջրի ներդործութեան ժամանակ, որից բարակ անոթները սեղմւում են և այս կերպով քշում են արիւնը դէպի առաւել հաստ անոթներ։ Այս պատճառով մենք տեսնում ենք միշտ, որ երբ ձեռները կամ ոտները դնում ենք ցուրտ ջրի մէջ, նրանք տեղանւում են իսկոյն արիւնը նրանցից հեռանալից և կնճռւում են անոթների սեղմուելից։ Բայց երբ որ մարմինը բնկել չէ երկարատև ցրտի տակ, որ պահպանում է արեան անդադաբ վանումն անոթների բարակ մասներից դէպի հաստ մասները, այն ժամանակ սրտի շարժման քնարի և նոյն արեան սաստիկ ընդհարման պատճառով հաստ անոթների մէջ, արիւնը ցրտի հեռանալուց յետոյ շուտով յետ է դառնում կրկին դէպի բարակ անոթները։ Արեան սրընթաց յետգալուց մարմինը տաքանում է, կարմրում է, մանաւանդ այն ժամանակ և թէ մարդ սկսում է ման գալ կամ ուրիշ տեսակ շարժողութիւն անել։

Մարմնի այս սաստիկ ճիղն ստանալը ու խր բնական վիճակը և յարուցանելը դործարանների մէջ նրանց պաշտօնի ուղիղ կատարումը՝ կոչուում է ընդդիմամարտութիւն կամ ընդդիմադործութիւն։

Ամէն այս երեւոյթները, այսինքն՝ արեան սրընթաց դալն ու զընալը զրգուում են մարմնի դործունէութիւնը, թեթեւացնում են արիւնաշըրջութիւնը և պնդացնում են կաշին։

Այս կերպով պարզ երևում է, որ ցրտի կամ ցուրտ ջրի կարճատև

Ներդրածութիւնից մարմինը պաղում է միայն մի շատ կարճ ժամանակ և ընդհակառակն շուտով տաքանում է մարմնի ընդդիմամարտութիւնից և կենդանացած արիւնշարջութիւնից : Ուրեմն կարելի է հաստատ ասել , որ ցուրտ ջրի կարճատև ներդրածութիւնից մրսելը կամ ցրտահարութիւնը մի անկարելի բան է :

Ուրիշ բան է , երբ որ ցուրտը կամ ցուրտ ջուրը ներդրածում է մարմնի վերայ երկար ժամանակ :

Այս դիպուածումը արիւնը անդադար յետ է քշուում դէպի ներքին ներդրածարանները և անշարժ մնում է նրանց մէջ երկար միջոց , ուստի և արիւնշարջութիւնը յետաձգուում է : Այս պատճառով երբեմն յառաջ են գալի ցրտահարութեան զանազան հիւանդութիւններ :

Նոյնպէս ներդրածութիւնը , թէ և կարճատև , վնասակար չլինում է ներքին անդոց զործածութեան ժամանակը : Այս կերպով մենք կարող ենք հիշտութեամբ ցրտահարուիլ , եթէ մարմնի տաքանալուց յետոյ չարժ մուծներով կամ տաք տաք կերակուրով , իմենք պաղ ջուր կամ ուրիշ ցուրտ ըմպելիք : Սրա պատճառը այն է , որ բերանի և ստամոքսի լորձիւնոտ թաղանթը ունի աւելի թոյլ կազմութիւն , քան թէ մորթին , վասնորոյ տաքութիւնից յետոյ երբեմն չէ կարողանում դիմանալ ցրտին :

Ամէն վերոյիշեալ խօսքերից կարելի է հանել այս կանոնը , թէ ցրտի ներքին զործածութիւնը , մարմինը տաքացած ժամանակը վնաս է , բայց արտաքին զործածութիւնը շատ օգտակար է : Այս կանոնը հարկաւոր է մտքումը պահել ցուրտ ջրի օգուտը և նրանից կախուած զանազան երևոյթները հասկանալու համար :

Հաստատելով ջրի արտաքին զործածութեան անվնասակարութիւնը , ցոյց տաւք այժմ այն օգուտը , որ կարելի է քաղել որպէս ցուրտ , նոյնպէս և տաք ջրից , թէ առողջութիւնը պահպանելու և թէ ցաւերը բժշկելու համար :

3

ԼՈՒԱՅՈՒՄՆ ՅՈՒՐՏ ԶՐՈՎ

Ո՞վ որ կամենում է պահպանել իւր առողջութիւնը , զօրութիւնը ու գեղեցկութիւնը , ամէն օր ախտի լուանայ բոլոր մարմինը , կամ գոնեան նրա մեծ մասը , ցուրտ ջրով և յետոյ պինդ սրբել մարմինը ցամաք պատտառով ինչու որ այս մեքենական զրդումն ևս կարող է զարթուցանել կեանքը և զուարթացնել մարմնի մորթն , Զուրտ ջրով լուացաւելից յետոյ մարդ դդում է դիւրութիւն , զուարթութիւն , աշխուժութիւն և կարողանում է աւելի հիշտութեամբ դիմանալ տաքութեան , քրտնաքին , աշխատանքին և կեանքի զանազան անցարտարութիւններին , և

ւացման երկար դորձածութիւնը պնդացնում է կաշին, բթացնում է նրա ցրտահարութեան ընդունակութիւնը և այս կերպով շատ անգամ նախապահականում է մեղ արտաքին վնասարեւր պատճառներից և երկիւղալի հիւանդութիւններից :

Ի հարկէ չաւորի համար , եթէ սկզբից դորձ են ածում բաւական ցուրտ ջուր, անախարժ է ցրտի առաջին տպաւորութիւնը , նրանք դուռն են և սկսում են հեալ, չունչը կրկնում է , Բայց շուտով այս արկածները ոչ ընչանում են և մի քանի օրուան մէջ սովորելով ցուրտ ջրին, նրանք ոչ միայն չեն նկատում ոչինչ անսովոր զգացողութիւնք , այլև ընդ հակառակն զգում են բաւականութիւն և զուարթութիւն :

Բայց զգացող մարդկանց համար լաւ է սովորից ցուրտ ջրին փոքր առ փոքր, առաջ առաջ լուացուիլ սակաւ ինչ տաք ջրով , վրա երկրորդ օրը սակաւ ինչ ցուրտ և ապա աստիճան առ աստիճան անցանել զէպի առաւել ցուրտ ջուրը :

Պէտք է լուացուիլ վաղ առաւօտեան՝ խոցն անկողնից վեր կենալից յետոյ , քանի որ մարմինը չէ հովացիլ : Աւաւել հարկաւոր է լուանալ սերական անդամները և այն տեղերը, որոնք աւելի քրտնամեն՝ ոտները, անտիճները (թեիտակը), կուրծքը և իրանաց քունջը : Ռմանց համար անտանկի է զլուխը ցուրտ ջրով լուանալը , այնպիսիքը թոյլ գլխակի ջուրտ ջուր չածեն :

Ջրի գործածութիւնը այս ձևով, ինչպէս որ մենք այս տեղ ստորագրելինք, օգտակար է ամէն հասակի մարդկանց համար : Շատ բժշկներ արդելում են ծերերին և երեխաներին լուացումն ցուրտ ջրով, հիմնելով իրենանց կարծիքը այն հանդամանքի վրա, թէ ակօր մարդկանց և երեխանց մարմնոյ տաքութիւնը սակաւ է և սրա համար պէտք չէ նրանց մարմինը ձգել ցրտի տակ, սրով ջերմութիւնը աւելի ևս կաշկատի :

Բայց տաքութիւնը արակատում է ցրտի երկար ներդործութիւնից, երբ որ երեխայքը կամ ակօրքը երկար ժամանակ լողանում են զետուր : Այլ եթէ ջրի տաքութեան աստիճանը համեմատ է լողանողի զգայութեանը , այն ժամանակ զրգուռում է մարմնի մարմնոյ ներդործական կարողութիւնը և մարմինը չուտով տաքանում է , մանաւանդ եթէ լուացուելից յետոյ չփութեն նրան չոր ու ցամաք կաւալով : Շատ պատիկ երախանցը , միջկի երեք ամսական հասակը կարելի է լուանալ միայն տաք ջրով : Բայց երեք ամսից յետոյ , ելք որ նրանց մարմինը կանդանայ և աւելի չարմի կրեի նրանց ընական , կենդանական ջերմութիւնը, այն ժամանակ կարելի է անկրկնող սովորեցնել երկին ոչ թէ ցուրտ՝ այլ միայն հով ջրի, բայց ի հարկէ սակաւ առ սակաւ, զգուշութեամբ և միայն չորսկամ հինգ տարեկան հասակում կարելի է լուանալ նրան բաւական ցուրտ ջրով և լողացնել զետի մէջ :

Թրթախտական արեան հոսման , որպէս և զաշտանի ժամանակը

հարկ չէ լուանալ ցուրտ ջրով այն տեղերը, ուստի հասում է աբխնը, ինչու որ ցրտի ներգործութիւնից աբխնահասութիւնը կարող է կադա-
րիւ : Այս դիպուածներում աւելի յարմար է լուացուիլ սակաւ ինչ տաք
ջրով :

Ցուրտ ջրով լուացման նպատակն է անդաշնել մարմնի կաշին և
առնել նրան ընդունակ ընդդիմադրածել արտադրէն վնասակար ներգոր-
ծութիւնից : Այս բարերար նպատակին օգնելու համար հարկաւոր է
տարուայ եղանակին համեմատ հապնիլ շորերը, բայց որչափ հնար է
փախչիլ շատ տաք հագուստից և չխափեալուցանել մարմնը : Որչափ
առաւել սովորում ենք մենք օդի ներգործութեան այնչափ սակաւ վը-
նասակար ներգործութիւնն ունի նա մեզ վրայ :

Ցուրտ ջուրը ոչ թէ միայն նախադահաւանում է, ցրտահորութեան
հիւանդութիւններէից, այլև աղատում է բազում ախտերից : Ցուրտ ջրով
լուացուելից լատողոյն ճար չկայ մնացած հազի, խարբուխ յօդուա-
ծացութեան, կանանց սպիտակ հիւթոյ, որովայնապնդութեան, ախոր-
ժակի խանդարման, սրտի խառնուելու, գլխի պտոյտքի, քորի և արիշ
բազում դաւերի համար : Այս ամէն դիպուածներում ջուրը ներգործում
է ջղերի վերայ, գրգռելով և զարթուցանելով նրանց գործիւնը : Ու-
րեմն այս ցաւերումը աւելի օգտակար է լուանալ միշտ մէջքը, ըստ ո-
րում ամէն շարժողական ջղերը դուրս են գալի մէջքի ուղեղից, որ պա-
րունակութեւն է օգնաչարումը : Հաղի ժամանակը հարկաւոր է լուանալ ա-
ւելի մէջքը և կուրծը : Որովայնի կալուածում պէտք է ուղղել ջրի հո-
սանքը մէջքի և մանաւանդ ողնաշարի ստորին ծայրի վրայ : Այս դիպ-
ուածներում օգտակար է նոյնպէս ըմպել առաւօտ առաւօտ անօթի մի
կամ երկու բաժակ ցուրտ ջուր, մի փոքր չափար խառնած հոմի համար :
Բայց հարկաւոր է նոյնպէս ման գալ յաճախ բաց օդի մէջ և հեռանալ
զժուարահոյսի կերակրից : Մի և նոյն խորհուրդը պէտք է տալ
և ախորժակի խանդարման, սրտի խառնելու և գլխի պտոյտքի դիպուած-
ներում :

Յօդուածացութեան դիպուածում փաթաթելը թաց զենջակնե-
րով և յետոյ ցամաք բրդեղէն թաշկինակներով օգտակարագոյն է ջրի ու-
րիշ տեսակ գործածութիւնից :

Մարթոյ մարմաջի, քորի դիպուածում օգտակար է լուանալ մարմի-
նը սապօնի ջրով :

Լուացման նման թէ առողջութիւնը պահպանելու մասին և թէ դա-
ւերը բժշկելու համար, ներգործում են ցուրտ ջրով թրջած շորերը. (xο-
ποδονεα ηρυποικα) փաթաթելը թաց սաւաններով կամ երեսարբէշնե-
րով, սրտիւր, ջուր թափելը վրան, մարմնի առողջին (տուչը) և լողա-
նայր գետում և ծախում :

Ջրի գործածութեան ամէն այս տեսակները զանազանութեւն միայն

աատիկ կամ թեթև ներգործութեամբ և ամէն մարդ ախտի ընտրի խթ համար այն տեսակը, որը որ աւելի կարող է տանել :

Այս տեսակներից շատերի վրա մենք կխօսինք համառօտ, թողնելով մանրամասնաբար և ընդարձակ ճառելը բժշկարանին, ուր որ ըստորագրելու ենք այն հիւանդութիւնները, որոնց ընդդէմ գործ են ածուում ջրաբժշկութեան դանադան եղանակները :

4.

ՅՈՒՐՏ ԶՐՈՎ, ԹՐՋԱՄ ԵՈՐԸ

(Холодные примочки).

Անձեռոցիները, երեսաբիշները կամ քաթանի կտորտանքները թրջում են և մարմնի վերայ դնելով՝ նրանց պահում են մինչև որ սկսին տաքանալ և ապա կրկին թրջում են և կրկին ցուրտ ցուրտ դնում են մարմնի վրա : Գործ են ածում նրանց առ հասարակ տապացտոցիչ կամ բորբոքիչ ախտերի ընդդէմ, անտանկի ջերմութիւնը զովացուցանելու համար, հաւասարապէս մարմնի վնասների, ցրտից տարած անդամների (օջուճ) թեթև այրածի, սուր յօդուածացաւութեան, գլխացաւութեան, արիւնահոսութեան և ուրիշ շատ հիւանդութիւնների ընդդէմ :

5.

ՄԱՐԾՆԻ ՓԱԹԱԹԵԼԸ ԹԱՅ ՍԱՒԱՆՈՒՄ

Այս եղանակը գործ է ածուում շատ տեղերի ընդդէմ, և յաւէտ օգտակար է երկարատե, հնացած հիւանդութիւնների, յօդուածացաւութեան, չնչարկելութեան և սրանց նմանների դիպուածներում : Փաթաթում են կամ բոլոր մարմինը սպարանոցից մինչևի տաների պճեղները, կամ միմիայն ախտացած անդամը :

Սրա համար վեր են առնում մի սաւան (չարտա), կամ մի երեսաբիշ, թրջում են ցուրտ ջրումը և քսում, յետոյ փաթաթում են նրա մէջ հիւանդի բոլոր մարմինը, կամ նրա ցաւազար անդամը և ծածկում են նրան բրդեղէն զերմակներով : Հիւանդը պարկած մնում է կէս ժամից մինչևի երկու ժամ քրտնքի մէջ, որ չուտով երևում է : Յետոյ հիւանդը նստում է ցուրտ ջրով լի աւաղանի մէջ մի քանի միայն մանրկրորդ : Փոխանակ աւաղանի կարելի է լուանալ մարմինը կամ հիւանդ մասը ցուրտ ջրով կամ չիեղ թաց անձեռոցիներով, թրջած ամպով և այլն : Նթէ

փաթեթում են միայն թրջած երեսարբիչով մարմնի մի որ և իցէ մասը, այն ժամանակ հարկաւոր չէ փաթեթել հիւանդին թաց սաւանու-
մը, կամ նստեցնել նրան աւաղանի մէջ և կամ բոլոր մարմինը լուանալ
ցուրտ ջրով, այլ բաւական է այս եղանակը գործածել միմիայն ցաւա-
գար անդամի համար :

6.

ՍՄԿՈՒՄՆ , ՅԱՅՏՈՒՄՆ

Երեսը, ծործրակը (վիրը) ցայտում են ցուրտ ջրով սաստիկ և տ-
նակընկալ սուպուրութիւն անելու համար ջրերի գործունէութեան և
արխնաշրջութեան վրայ, որպէս ուշաթափութեան, քնափութեան և
ուրիշ սրանց նման դիպաւածներում :

7.

ՎՐԱՆ ԶՈՒՐ ԱԾԵԼԸ ԵՒ ՄԱՐՄՆԻ ԱՌՈՂԱՆԵԼԸ

(տուշը, ծցաւ)

Ջուր ածելը վրան և առողանելը կամ տուշը պատկանում են ջրի
գործածութեան առաւել հզօր եղանակներին, վասն որոյ և յայտնի դիպ-
ւածներումը նրանք ամէնից առաւել օգտակար են, մանաւանդ պնդա-
կաղմ մարդկանց համար և երկարատե յամառ հիւանդութիւնների ժա-
մանակը :

Ջուր ածելը վրան լինում է սրարդապէս ջրահանով, կօժով կամ որ
և իցէ ուրիշ մեծ ամանով : Այս եղանակը բաւական հեշտութեամբ տա-
նում են նաև չափահատ երախայքը և ծեր մարդիկ, եթէ ջուրը թափում
չեն շատ բարձր տեղից :

Ջուր թափելը վրան օգտակար է այն մարդկանց, որոնք փոքր
ի շատէ սովոր են արդէն ցուրտ ջրին, ինչու որ այս եղանակը աւելի դօ-
բաւոր է և ներգործական որպէս նախապահպանելու ցրտահարութեան
հիւանդութիւններից, նոյնպէս և վերոյիշեալ ախտերը բժշկելու համար :

Առողումն կամ տուշ կոչուում է ջրի հոսանքը, որ բարձր տեղից
ածուում է անձրևի պէս : Տուշը անտարակոյս առաւել զօրաւոր է, բայց
և առաւել ներգործական և օգտակար քան ամէն ուրիշ տեսակ ջրի գոր-
ծածութիւնը : Տուշը կենդանացնում է ջրերի գործունէութիւնը և արիւ-
նաշրջութիւնը, օգնում է մարտդութեան, դրդում է ախորժակը և տա-
ւիս է մարդին զօրութիւն, գուարթութիւն և աշխուժութիւն : Տուշը չը-
պիտի չաբունակուի աւելի քան 2—6 րոպէ :

Ցուրտ ջուրը այս եղանակով գործածուելով, բժշկում է շատ շու-
տով ամէն տեսակ ընդհատ տենդերը :

8.

ԼՈՒԱՅՈՒՄԸ, ԼՈՂԱՆԱԼԸ ԳԵՏՈՒՄ ԿԱՄ ԾՈՎՈՒՄ

Յուրա ջրի գործածութեան ամէն եղանակներէն ամենաօգտակարը աներկրայ է գետում կամ ծովում լողանալը : Այլիքների դարկուածքը, մկանանց ձգտումը մարմնի հաւասարակշռութիւնը պահպանելու համար և մանաւանդ լողան հարկադրում են լողանողին ընդունել զանազան դըրութիւններ և առնել տեսակ տեսակ շարժումներ, որոնք ոչ միայն չեն աշխատ առնում և նեղացնում մարմինը, այլ ընդհակառակը նորոգում են նրան և զուարթացնում : Ծովի ջուրը ընդունակ է ոչ միայն պնդացնել մարմինը և զօրացնել նորա գործածութիւնը, այլ և բժշկել շատ հիւանդութիւններ, որոնց ընդդէմ անզօր են համարուած բժիշկների երկայն դեղատոմսակները : Նաև լոկ գտանիլն ծովի ամբ պատճառում է նոյնպէս մի բարերար տպաւորութիւն մարդի վրայ, որ կարող է զլաշ անսահման ծովային տարածութեան վառայեղ տեսարանը : Ծովի լայնատարած երեսի զմայլեցուցիչ տեսիլը, փրփրալից այլիքների ազմկալի ծածանումը, ջրի յափշտակիչ հետ զհետէ դալն ու գնալը, վսեմ պատկերը, որ բացուում են արեգական ծագելիս և մայր մտնելիս, դեղեցիկ ծովային թռչունքները և զանազան օտարոտի կենդանիքը — այս ամէնը լցուցանում է մարդի սիրան ու միտքն մի առանձին անպատմելի զգալութեամբ և տալիս է նրան համարեա թէ, նոր կեանք :

Մտածո մարդիկը (*Многочудные*) կամ ուրիշ ջրային օխտերով հիւանդները նաև առանց լողանալու, միայն ծովի ամբ ման դալով ընդգում են լաւութիւն և թեթեւութիւն ցաւերից :

Յուրա ջրերը, ցրտութեան աստիճանին մտիկ տալով, պատճառում են անբնդմիջական տպաւորութիւն մարմնի վերայ : Մի և նոյն ջուրը, որ միայն հովացնում է մինին, միւսի համար կարող է համարուիլ ցուրտ և ընդ հակառակն մի և նոյն ջրից մէկը զգում է մեծ ցրտութիւն, միւսը հաղիւ միայն հովութիւն : Այս պատճառով գետումը կամ ծովումը լուացուելու ամէն մարդ պիտի առաջնորդ ընտրէ իւր համար իւր առանձնական զգացողութիւնը և ոչ թէ ջրի բարիխառնութեան աստիճանը : Բայց ջրերը լուացուելու համար առհասարակ պիտի ունենան ցրտութեան կամ տաքութեան համարեանքէ յետագայ աստիճանները :

Շատ ցուրտ, պաղ ջուրը . . . 10° մինչև 11° բէծիւրի ջերմաչափով :

Յուրա ջուրը 10°—15° —

Հովը 10°—20° —

Չափաւորը 20°—25° —

Տաքը 25°—30° —

Զիրմը 30°—35° կամ 36°

Այս ջրերի անընդմիջական ներդրութիւնքը կախուած են դանա-
զան պայմաններէց՝ մարմնի կազմուածից, հասակից, առողջութեան դը-
րութիւնից, կլիմայից, սարսոյ եղանակից և այլն, վասն որոյ անկարելի է
յառաջագոյն սահմանել մարդի համար ջրի բարեխառնութեան այս կամ
այն ատոմները :

Գետերի բարեխառնութիւնը կախուած է ջրի արագ կամ դանդաղ
ընթացքից : Նաև մի և նոյն գետի մէջ ջրի բարեխառնութիւնը չէ միա-
տեսակ, ինչու որ դառնալիք արեւելքը և դանազան խորութիւնը փոխո-
խում են գետի ընթացքը և ընդ նմին նրա ապաւորութիւնը լողանողնե-
րի վերայ :

Հով ջուրը ոչ թէ միայն պակասացնում է մարմնի տաքութեան
աւելորդը այլ և հանդարտացնում է ջգերի գրգռումը, վերականգնելով
նրանց մէջ մի առաւել ուղիղ արեւնաչրջութիւն : Վասնորոյ հով ջրի
մէջ լուացուիլը օգտակար է շոք ժամանակը, Նա հեռացնում է վտան-
գաւոր հիւանդութիւնները, որոնք որ սկսական են շոք երկկիւններին :
Գետումը և ծովումը յաճախ, բայց չափաւոր լողանալը ունի շատ յա-
ջողակ հեռեանքներ, նա անդացնում է մարմին, զօրացնում է մարտդու-
թիւնը, գրգռում է արտրժակը, յառաջ է բերում խորին և հանդիսաւ քուն,
զուարթացնում է մարմինը, նորոգում է ամէն կենսական զօրութիւննե-
րը և ցնծացնում է հոգին ու միտքը խաղաղացնելով նրանց արեւոծու-
թիւնը, եթէ լողանողները շարժուում են անդադար ջրի մէջ և երկտը
ժամանակ չեն մնում :

Յուրտ ջրումը լուացուիլը շատ օգտակար է այն մարդկանց հա-
մար որոնք շուտ շուտ հիւանդանում են վնասացաւով, խարժուիւով,
աչքացաւով (բորբոքումն աչաց) կերկերութեամբ (ձայնի խանձուիլը, կը-
տրուիլը) հազով, մկանց յօդուածացաւութեամբ, ջղացաւութեամբ և
ղլխացաւութեամբ, Նոյնպէս շատ զօրաւոր դեղ է զիրութեան, խուչի
(золигоуца) և օրիորդների դժգոհնութեան կամ զեղնութեան ընդդէմ :
Շատ անգամ արտահում են մեղ այնպիսի անձինք, որոնք շատ տաք
հաղուտ են հազնում, երկչոտութեամբ դողում են ամէն ցրտից և այնքան
առաւել և շուտով հիւանդանում են ցրտահարութեամբ, որքան առաւել
ղղատ են նրա ընդդէմ : Այսպիսի անձանց ոտները սովորաբար ցուրտ
են ինչպէս ձիւն, բայց զլուիւր կրակի պէս տաք և մարմնը գրեթէ միշտ
թաց քրտունքից : Սրանց հարկաւոր է փոքր փոքր սովորել լուացուիլ
պաղ ջրով, շատ պաղ և նաև սառուցի ջրով :

Շատ վնասակար է լողանալ, զլուիւր զինով տաքացած և փորը
կերակուրով լի ժամանակը : Կերակուր ուտելից յետոյ պիտի անց կենայ
գոնէ չորս ժամ. սրանից առաջ ցուրտ նաև հով ջուրը կարող է պատ-
ճառել զլիսի կոթում :

Շատ ցուրտ կամ պաղ ջրով լուացուիլը վտանգաւոր է գետահատ

երախանց և զառամեալ մարդկանց համար : Զառամեալ հասակուով մարդի մարմինը անդադար կորուսանում է ընդունակութիւնը բանալ և արձակել իւր մէջ կենդանական ջերմութիւնը, մարմնի արտաքին մասների արիւնը պակասում է, ինչու որ ալերգների սրտի զարկիւր այնչափ թոյլ է, որ չէ կարողանում քչել արիւնը դէպի հեռաւոր տեղերը որչափ և հարկաւոր է ջերմացնել նրանց, վասն որոյ լողանալու ժամանակը ծերերի արիւնը հաւաքուում է ներքին գործարաններումը, որ շատ երկիւղալի է նրանց համար, ինչու որ սրանից կարող է յառաջ գալ կաթում : Ի հարկ է պատահում են և ծերեր, որոնք լողանում են միշտ պաղ ջրի մէջ և մնում են անշնաս, բայց մենք չենք խօսում այս տեղ բացառութիւնների վրայ :

Նորածին և դեռահասակ մանուկների ջերմութիւնը իջանում և բարձրանում է հեշտութեամբ նրանց արեան քանակութեան սակաւութիւնից, վասն որոյ և նրանց մարմինը սակաւ առ սակաւ միայն ստանում է ընդունակութիւն տանել ցուրտ ջրի ներգործութիւնը առանց վնասակար հետևանքների : Զորս կամ հինգ տարեկան հասակից պէտք է սկսել լողացնել երախանցը գետի ջրի մէջ ամառնային ժամանակը, եթէ նրանց առողջութիւնը չէ պահանջում առանձին զգուշութիւններ : Նրանց չըպիտի ջրի մէջ մնալ 1—3 րոպէից աւելի :

Կանայք դաշտանի օրերումը (ամսական հոսումն) նոյնպէս և թրթախտական անձինք թանչքի արեան հոսման ժամանակը չպիտի լըւացուին ցուրտ ջրով, ինչու որ որպէս վերըը ասացինք արեան հոսումը կարող է կարուիլ ցրտի գորութիւնից :

Նոյնպէս ծանր հիւանդութիւններից առողջանալու ժամանակ հարկ չէ գործ ածել ցուրտ ջուր լուացուելու համար, ինչու որ մարմինը կարող չէ տանել ջրի սպաւորութիւնը :

9.

ԳԵՏԻ ԿԱՄ ԾՈՎԻ ԶՐՈՒՄ ԼՈՂԱՆԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Լողանալից առաջ հարկաւոր է փոքր ինչ ման դալ ոտով : Երբ որ հասար լողանալու տեղը, եթէ շատ դադարած ես և հոգնած, յառաջ քան տկլորիլդ հանգստացիր, բայց եթէ դադարած չես, այլ միայն տաքացել ես ման գալով, շուտով չորերդ հանիր և մօր ջուրը, մի տար մարմնիդ հովանալ, ինչու որ լողանալը զրգուում է արիւնաշրջութիւնը աւելի շուտով երբ որ մարմինը տաք է և այս կերպով յառաջ է բերում մարմնի ընդդիմագործութիւնը, այսինքն՝ արեան զալն ու գնալը : Հարկ չէ տկլոր նստել երկար ժամանակ ջրի տիւր, կարող ես մրսել :

Յուրտ ջրի մէջ կարելի է մնալ 15—20 րոպէ : Արանից առաւել մնալը մնաստար է : Առհասարակ պիտի դուրս գաս ջրից, երբ որ ըսկըսար դողալ սրտից :

Գետումը կամ ծովումը լողանալիս լաւ կլինի որ մարդ մննակ չըմնայ, ինչու որ ջուրը մտնելու ժամանակը շատ անգամ ոտների մկանունքը կծկւում են, թմրում են. ուստի անհնարանալով լող տալ, կարող է խեղդուիլ :

Պղտոր ջրերի մէջ լողանալը լաւ չէ, ինչու որ նրանք մնասակար ներգործութիւն ունին մորթի վերայ, մանաւանդ երկխանց :

Կերակուր ուտելից յետոյ չորս ժամից առաջ լողանալը անտարաւորոյ մնաս է, պատճառը որ կարող է խանգարել մարսողութիւնը եւ յառաջ բերել յոտանդաւոր հետեւանքներ. ամենից օգտակարագոյն է լողանալ առաւօտեան անօթի փորով : Լողանալից յետոյ հարկ է իսկոյն սրբուիլ եւ հանել շորերը : Երբ հղանակը պարզ է, օգտակար է չափաւոր դըսնուլ : Անճրեւային ջուրտ ժամանակը վատ չի լինիլ լողանալից յետոյ տաք չայ խմել :

Ծովումը կարելի է լողանալ առհասարակ Յունիսից սկսած մինչեւի Սկպտեմբերը, առաւօտեան 7 ժամից մինչեւի 11 ժամը : 20—25 անգամ լողանալը մի ամառը բաւական է, բայց աւելի լողանալն եւս ոչինչ մնաս չի բերի :

Երբեմն լողանալից յետոյ երեւում են փոխումն, դժուարամարսութիւն, չնչառութեան գործարանների բորբոքումն, սուր խաղաւարտք մորթի վերայ եւ այլն. այս դիպուածներում երբեմն հարկաւոր է թողնել մի առ. ժամանակ լողանալը :

10

ՏԱՔ ԶՈՒՐԸ ԵՒ ԲԱՂԱՆԻՔԸ

Տաք ջրով լողանում են ըստ մեծի մասին ձմեռն : Լողանողները զգում են մի ախորժ տաքութիւն, որ տարածվում է եւ ներքին գործարաններում : Տաք ջրից մարմնի պինդ մասունքները կակղանում են, վասնորոյ տաք ջուրը ունի բարերար ներգործութիւն երկար ման գալից կամ ճանապարհորդութեանից վատտակած, դաղաբաժ մարդի վերայ. կարում է ջգերի գրգռումն եւ հանդարտացնում է արիւնաշրջութիւնը եւ մկանունքը : Նիհար մարդիկը, ջգային եւ մաղձային խառնուածի տէրերը զգում են մեծ թեթեւութիւն տաք բաղնիսից յետոյ. նոյնպէս այն անձինքները, որոնք անդադար ձգտում են իրանց միտքը եւ շարժում կիրքը :

Տաք ջուրը օգտաւէտ է երկխանց առողջութեան համար : Մաքրու-

Թեան համար բաւական է շարաթը մի կամ երկու անգամ լուանալ երեխին : Եթէ ամէն օր են լողացնում երեխանցը, այն ժամանակ պէտք չէ երկար պահել ջրի մէջ : Տաք ջուրը բարերար ճար է ծերերի համար, ինչու որ ծերութեան հասակում մորթը չոր է եւ պինդ, յօդուածները կարծր՝ հիւթերի պակասութիւնից, արիւնաշրջութիւնը՝ դանդաղ, կենդանական ջիւրմութիւնը՝ պակաս, շնչառական գործարանները թոյլ, անդադար խարբուխը պակասացնում է մորթի արտաշնչութիւնը եւ այլն : Բայց ծերերը տաք ջրի մէջ երկար չպիտի մնան եւ շարաթը մի անգամ աւելի չլողանան, ինչու որ նրանք երկար մնալով տաք ջրի մէջ եւ շատ շուտ գործածելով՝ կարող են ստանալ սղեղի կաթուած :

Կանայք կարող են գնալ բաղանիս դաշտանից յետոյ : Բաղանիսը օգտակար է յղութեան վերջին ամիսներումը եւ ծիծ տալու ժամանակը :

Լուացուելից յետոյ հարկաւոր է խնոյն սրբել մարմինը տաք ու չոր սաւանով ցրտահարութենից զգուշանալու համար : Զաւիադանց յաճախ լողանալը թուլացնում է մորթը եւ առնում է նրան զգալի եւ ընդունակ շուտ շուտ ընկնիլ ցրտահարութեան հիւանդութիւնների տակ :

Տաք բաղանիս պէտք չէ մանել խնոյն կերակրից յետոյ, ինչու որ մարսողութիւնը՝ կերակրի հալումը կարող է յանկարծ դադարուիլ արեան գէպի մորթին դիմելու պատճառով :

Հիւանդութիւնից առողջանալու ժամանակը տաք ջուրը պահպանում է մորթի յստակութիւնը եւ փափկութիւնը եւ պակասացնում է ջրղերի գրգռումը :

Զաւիադանց ջերմ ջրով լողանալը ոչ միայն օգտաւէտ չէ առողջութեան համար, այլեւ վնաս է, վասնորոյ շատ զգուշութեամբ պիտի գործածուի :

Բաղանիս պէտք է գնալ որպէս ամառն, նոյնպէս եւ ձմեռն : Ամառան ժամանակը բաղանիքը օգտակար է նաեւ ամէն օր դետումը լողանողի համար, ինչու որ բաղանիսի տաքութիւնը աւելի լաւ կարող է յստակել մորթին քրտունքից եւ դադարած մկանունքներին աւալ դօրութիւն :

Արեւելեան կողմը բաղանիքը գործ են ածում շատ անչափաւորաբար : Արեւելեան բժիշկները հաւատացնում են, թէ նրանց կանայքը վաղ թառամում են, կորուսանում են գիղեցկութիւնը բաղանիսի չտրաչար գործածութեան պատճառով :

Մարմնի չփիւլը, մերսելը բաղանիսում շատ օգտաւէտ է, նաեւ քչում է արինը մարմնի ներքին գործարաններից դէպի արտաքին գործարանները, հեշտացնում է արիւնաշրջութիւնը, զօրացնում է մորթու եւ մրկանունքների գործունէութիւնը եւ կակղացնում է անդամները : Մերսելը կենդանարար ներգործութիւն ունի այն մարդի վերայ, որի պաշտօնը կամ արհեստը պահանջում է նստած կեանք վարել, բաւական պարապ ժամանակ չունենալով մօն դալու համար :

Բաղանիսը պէտք է գնալ մի կամ երկու անգամ ամիսը : Անօթի փորով բաղանիս մանեւր վնաս է, ինչու որ տաքութեան ներդործութենից կարելի է թուլանալ, հուազիւ բայց կերակրից յետոյ մի կամ երկու ժամ պիտի անց կենայ, որ մարսողութիւնը չխանգարուի :

Չմեռն բաղանիս գնալիս չպէտք է երկար մնալ դուրսը ցրտումը, բայց եթէ անհնար է պահպանել այս ղղուշութիւնը, դո՛ւնէ չմտնել խկոյն ուղղակի տաք բաղանիս, այլ մի փոքր հանդստանալ շորերը հանելու սենեակում : Եթէ այսպէս չանէ, կարող է մարդ ստանալ խարքուխ, հազ եւ ուրիշ հիւանդութիւններ :

Բաղանիսից դուրս գալից առաջ օգտակար է հով ջուր ածել տալ վերան եւ դուրս գալից յետոյ ոտները լուանալ ցուրտ ջրով : Այս հնարքով ոտները դառնում են ընդունակ ընդդիմանալ ցրտին եւ ցրտահարութեան :

Բաղանիսից յետոյ ցուրտ ջուր խմելը վնաս է, կարելի է խմել չայ եւ քիչ կերակուր ուտել, շատ ուտելը նոյնպէս վնաս է, ինչու որ մարսողութեան գործարանները այն ժամանակ զրգուռած լինելով, չեն կարող հալել կերակուրը : Ով որ սովոր է ցուրտ ջրով լուացուելուն, կարող է միւս օրը կրկին սկսել լուացուիլ :

11

ՋՐԱԲԺՇԿՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱՅ

ՀԱՄԱՌՕՏ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Ջուրը մի այնպիսի պարզ ճար է, որ թէպէտ կարող է փոխարինել զրեթէ ամէն դեղերը, որոնք առաւելապէս բաղկանում են հոլացընող, զօրացնող, զրգուող, քրտնեցնող, կակղեցնող եւ լուծանող ճարիրից, բայց այսու ամենայնիւ անկարելի է համարել նրան ընդհանուր դեղ ամէն ցաւերի ընդդէմ : Եթէ շատ ցաւեր ընդդիմանալով ամէն տեսակ դեղերին, շատ անգամ բժշկում են ջրի դործածութեամբ, այս հանդամանքը պիտի վերաբերենք աւելի հին, երկարատեւ հիւանդութիւններին, բայց նոր սրնթաց ախտերումը, որոնք որ պահանջում են արագ օգնականութիւն, ջուրը ըստ մեծի մասին չէ այնքան ներգործական ճար : Այսպէս ջրաբժշկութիւնը չպիտի դուրս հանի բժշկականութիւնից ամէն դեղերը եւ մենք խոհեմաբար օգուտ պիտի քաղենք երբեմն ջրից եւ երբեմն ուրիշ դեղերից : Ջրի եւ միւս ճարերի ընտրութիւնը կախուած է բժշկի բանականութիւնից, փորձից եւ ցաւի ճանաչելից :

ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ

ԲԺՇԿԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՇՆՁԱՌՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԱՐԱՆՆԵՐԻ

ԱԽՏԵՐԸ

Խարբուխը, հասարակ վտղացաւը, հաղաղի վտղացաւը, կամ պարզ բորբոքումն հաղաղի, քոռակ վտղացաւը կամ սուտ թաղանթային բորբոքումն հաղաղի, քիթի արկնահոսութիւնը, թքումն արեան, կշտացաւութիւնը, թոքախտութիւնը, խորուղակը կամ քսքշիւշը :

ԽԱՐԲՈՒԽԸ (CATARRHUS)

Այս հիւանդութիւնը է կամ քիթի ծակերի մաղասային թաղանթի եւ կամ թոքառաջքի շնչափողի ճիւղերի բորբոքումն, երբ որ բորբոքւում է միայն քիթի թաղանթը, խարբուխը լինում է թեթեւ, անհաղ եւ դրեթէ անջերմ (Coryza, насморкъ). բայց եթէ բորբոքողականութիւնը տարածւում է նեքեւ դէպի շնչափողը, այն ժամանակ խարբուխը է հաղուլ եւ շատ անդամ հաղուլ եւ ջերմութիւն միայն, (Bronchitis catarrhalis. Catarrhus pulmonum. Febris catarrhalis).

Որպէս պարզ, անհաղ խարբուխը, նոյնպէս եւ հաղուլն ու տեղուլը լինում են սուր եւ երկարատեւ :

Պարզ խարբուխը այնքան սովորական եւ աննշան հիւանդութիւն է, որ հիւանդները համարեան թէ միշտ արհամարեւով նրան, օդնութիւն

չեն խնդրում բժշկից : Այս խարբուխը շատ շուտ շուտ է պատահում մարդուն, երբեմն միեւնոյն ժամանակում հիւանդանում են սրանով մի որ եւ իցէ բնակութեան բոլոր ժողովուրդը :

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Սղանակի յանկարծ փոփոխութիւնը գարունքին եւ աշունքին, մարմնի սովորական արտաշնչութեան ընդհատութիւնը, նոյնպէս եւ արեղակի տաքութիւնը խոնաւ ցրտից յետոյ շատ հեշտութեամբ յառաջ են բերում այս ցաւը : Այս պատճառները այնքան զօրաւոր են, որ համարեան թէ ոչով չէ աղատվում նրանց ներգործութիւնից, այլ ամէն մարդ տարէնը գոնէ մի կամ երկու անգամ հիւանդանում է այս ախտով : Ժողովուրդը առ հասարակ կարծում է, թէ խարբուխ փոխադրական է, բայց ուղիղ ապացուցութիւններ չկան սրա տարափոխիկ լինելու մասին : Այս կարծիքի պատճառը գուցէ այն է, որ միեւնոյն ժամանակում եւ միեւնոյն տեղում հիւանդանում են սրանով շատ մարդիկ :

ԱՐԿԱՄՆԵՐԸ ԿԱՄ ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Քթի խռոչները, փոսերը ծածկուած են քնքուշ եւ խոնաւ մաշտային թաղանթով : Այս թաղանթից դուրս է գալի միշտ մի խժային հիւթ, որ սակաւ սակաւ հաւաքուելով՝ խափանում է շնչառութիւնը, այն ժամանակ մենք զգում ենք հարկաւորութիւն խնչելու, քիթը սրբելու : Այս կատարվում է մարդի առողջ դրութեան ժամանակը, բայց երբ որ խժային հիւթը թափվում է քթից չափազանց, կամ երբ որ մենք խնչում ենք զժուարութեամբ եւ շնչառութիւնը պատճառում է վաշտալ, այն ժամանակ նշանակում է, որ մեզ խարբուխ է դիպել : Սովորաբար առաջ առաջ հիւանդը զգում է քթի մէջ չորութիւն եւ ծանրութիւն եւ խժային հիւթի ելանելը, որպէս թէ բռնորովին կը տըրուած է : Այս դրութիւնը կոչվում է չոր խարբուխ : Մի քանի ժամանակից յետոյ արկածները սաստկանում են, ռնդունքներումը երեւում են ջերմութիւն եւ ցաւ եւ սկսում է առատօրէն դուրս գալ խժային հիւթը, որ է պարզ, ջրալի, անգոյն, աղի : Քթի թաղանթը եւ նրա մօտիկ մաշկը կարմրած են եւ ուռած : Այս կարմրութիւնը յառաջ է գալի ոչ թէ միայն բորբոքողականութիւնից, այլ եւ կծու հիւթի ներգործութիւնից, որ համարեան թէ անդադար թափուելով քթից, դադում է, այրում է քթի ավիները եւ վերին շտրթը : Բայց մի քանի ժամանակից յետոյ խժային հիւթը սկսում է առաւել թանձրանալ եւ կորուսանել իւր կծութիւնը, առաջ առաջ լինելով դեղնագոյն եւ շաւաւանման, յետոյ սպիտակ եւ վերջումը ստանալով իւր բնական յատկութիւնը :

Այսինքն են անջերմ եւ անհաղ սուր խարբուխի նշանները : Բայց երբեմն նրա հետ զուգընթաց են ջերմը եւ հազը : Այն ժամանակ հիւանդները բացի պարզ խարբուխի արկածներից զգում են անընդհատ երբեմն զոդ, երբեմն տաքութիւն, գլխի ծանրութիւն, գլխացաւութիւն, մաշակունդ ճակտի կողմը, ծանրութիւն կամ ճնշումն կրծքումը եւ աչքերումը, թուլութիւն, անհանգստութիւն, անքնութիւն, անախորժակութիւն եւ ծարաւ : Լեզուն լինում է ձերմակ, բերանը անհամ, որովայնը ըստ մեծի մասին կապ : Այս ընդհանուր անառողջութիւնը նոյնչափ սաստկանում է, որչափ քթի հիւթը թանձրանում, եւ սկսում է լաւանալ, երբ որ երեւում է հիւթի կանոնաւոր հոսումը : Այս արկածները անհամեմատ առաւել նեղացնում են հիւանդին չոր հազի ժամանակը եւ սաստկանում են առաւել երեկոյեան պահին մինչեւիկ կէս զիշերը, քան թէ ցերեկով :

Հազը պատահում է, որպէս ջերմով, նոյնպէս եւ անջերմ խարբուխի ժամանակը : Այս արկածեան հազի զիպուածում շնչառական խոզովակների մէջ կատարւում են միեւնոյն երեւոյթները, որոնք լինում են քթի խարբուխի ժամանակը. առաջ առաջ լինում են շնչառութեան ճանապարհների մազասային թաղանթի ձգտումը, ուռչելը եւ չորութիւնը, որոնք նշանակում են բորբոքումը, յետոյ այս բորբոքողակաւութեան լուծումը բլղամի հոսելով, եւ վերջապէս հազի պակասելը եւ առողջանալը :

ՅԱԻԻ ԸՆԹԱՅԻՐ, ԵՐԿԱՐԱՏԵՒՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ ԵԼՔԸ

Սուր խարբուխի ընթացքը շատ արագ է : Թէպէտ բորբոքողակաւութեան զօրութիւնը շուտով նուազում է, բայց դժուար շնչառութիւնը քթով, հիւթի առատ հոսումը եւ քթի բմբռնելը, ծանրանալը կարող են տեսել երկար ժամանակ եւ նաեւ պահանջել բժշկական նպաստ, մանաւանդ երդիչների համար, որոնք կամենում են վերադարձուցանել շուտով խրեանց ձայնի պարզութիւնը : Խարբուխը առաջ առաջ լինում է քթի մի ծակում, յետոյ միւսում : Այս հիւանդութիւնը չորս կամ եօթն օրից աւելի չէ տեսում, եթէ չէ անց կենում դէպի երկարատեւ դրութիւնը : Եւքը կրամ վերջը միշտ բարի է, բայց երբեմն լինում է վտանգաւոր կաթնակեր մանուկների համար : Արեւմտեան խարբուխը չէ կտրւում մի քանի օրուան մէջ, հնանում է եւ դառնում է երկարատեւ, որ տեսում է անսահման ժամանակ : Այս պատահում է կամ վատ կաղմուածքի տէր մարդկանց, կամ խուլական անտուգ հիւանդներին :

Ջերմով եւ հազով խարբուխից կամ խարբուխացին տեսողից նոյնպէս պէտք է երկնել. նա մի վտանգաւոր ցաւ է, այլ մի թեթեւ եւ կարճատեւ հիւանդութիւն :

ԲԺՇԼՈՒԹԻՒՆԸ

Թեթեւ անջերմ եւ անհաղ խարբուխը ինքն իրան լաւանում է առանց դեղորեկից։ Բայց եթէ հիւանդը պահանջում է շուտով բժշկութիւն ձայնի պարզութիւնը յետ բերելու պատճառով, այն ժամանակ կարելի է գործածել յետագայ ճարերը։

- 1)․ Խմել մանուշակի չայ չաքարով։
- 2)․ Երեկոյեան պահին կէս ժամի չափ ոտները դնել մանանիսով կամ մոխրով տաք ջրի մէջ։
- 3)․ Ստամոքսը լոյծ պահել կակղացուցիչ գրեխով։
- 4)․ Կերակուրը պիտի լինի քիչ եւ թեթեւ, ոգիաւոր ըմպելիք եւ խահուէ չգործածել։
- 5)․ Զգուշանալ ցրտից, մանաւանդ խոնաւութիւնից։
- 6)․ Քթումը բուղ տալ մանուշակի կամ ուրիշ կակղացուցիչ խոտերի տաք թրջուցով։

Նոր սկսած ջերմով եւ հազով խարբուխը երբեմն կտրվում է մի ըստակման պոռնչով, որ հիւանդը պիտի խմէ գիշերով եւ խօլոյն մտանէ տեղաշորը քրտնելու համար։ Բայց եթէ մի քանի օր անց է կացել խարբուխի սկզբից, այն ժամանակ որպէս պոռնչը, նոյնպէս եւ ուրիշ ոգիաւոր խմիչքները մնաս են. այլ հարկաւոր են ուրիշ դեղորայք։ Խարբուխային սեղիկ եւ հազի բժշկութեան առաջին պայմանը այն է, հիւանդին տաք պահել, պահսեցնել չնչափողի գրգռումը, որ պատճառում է հազը եւ անօտարացնել կամ կակղակցնել պլզամը։ Այս պատճառով հիւանդին պէտք չէ տանից դուրս գա լիտտ եղանակում, չատ խօսելից եւ ծխախոտից կամ ուրիշ ծուխից հարկ է հեռանալ եւ գործածել յետագայ ճարերը։

1)․ Խմել կակղացնող եւ հանդարտացնող հեղանիւթը, որոնք են մանուշակի կամ հասարակ չայն. տաք կաթը, վարսակի կամ գարու տաք խաշուն. նշի կաթը չաքարով, լանջական չայն (грудаый чай), մոլշի (բաղրջուկ) կամ վշոյ խաշուն, հում հում ձու խաշտել։

2)․ Շահաւէտ են նոյնպէս մատուտակը, վանաչաքարը, (սառը չաքարը) եւ այն ամէն ճարերը, որոնց մէջ գտանաւ են խէժ եւ չաքար։ Այս ամէն կակղեցուցիչ դեղորայքը մի եւ նոյն գօրութիւն ունին, մինը միւսից գերազանց չէ եւ թէպէտ շատ օգտաւէտ են, բայց չափազանց եւ երկար գործածութիւնը կարող է մնասակար լինել, խանգարելով մարսողութիւնը եւ աւելացնելով կուրծքի պալզամը, վանորոյ նրանք մնասակար են ալեւոր մարդկանց, աբաղ խոռոչներին եւ բարակացաւով հիւանդներին, որոնց պալզամը առանց այդպիսի դեղորեկից եւս հոսում է առատութեամբ։

3). Բժշկները այս ցաւի իսկական դեղ են համարում անուշադիրը : Այս ճարը տալիս են յետագայ եղանակով. մի մսխալ անուշադիրը հաւելում են 12 դրգալ ջրումը յաւելացնելով երկու մսխալ մատուտակ (մարուխ, քաղցր մարախ) եւ այս խառնուրդը խմեցնում են հիւանդին ամէն երկու երկու ժամ մի սեղանի դրգալ : Այս դեղը յաւելացնում է մաղասայլին թաղանթի ներդործութիւնը, ուրեմն եւ պլզամի հոսումը :

4). Արտաքին ճարերից գլխաւորները են խարանաղեղը, մանանխոյ սպեղանին, որոնք դնում են կուրծքին. ոտները տաք ջրի մէջ զնեղը, թեթեւ եւ մարսական կերակուրները եւ ցրտից պահպանելը :

Նորածին մանուկներին խարբուկից բժշկելու համար, պէտք է վործածել յետագայ հնարները :

1). Խարբուկի վտանգաւոր դիպուածներում, երբ որ երեխի չնչառութիւնը արգելվում է կաթը ծծելիս, այն ժամանակ հարկաւոր է ծրծից կտրել երեխին եւ դրգալից ուտեցնել կովի կաթը խառնած կիսով չափ գարու խաշուի հետ :

2). Երեխի ռնդունքները շուտ շուտ լուանալ թանթրովնուկամ տղտի (գիւլխաթումի. rad. Alth.) արմատի խաշուով :

3). Շատ երկիւղալի դիպուածներում, երբ որ երեւում են արեան հաւաքուելու նշանները գլխում, պէտք է մի տղրով կպցնել ականջի քամակին եւ կամ խարանաղեղ դնել ծոծրակին եւ տալ յետագայ փոշին. վեց զարհատ քաղցր սնդիկը բալեհմո եւ մի մսխալ չաքարը խառնել միասին, բաժանել չորս հաւասարաչափ մասը եւ ամէն մի ժամ խմեցնել երեխին մի մի փոշի տաք ջրով կամ կաթնով :

4). Երեկոյեան ժամին դնել սրունից թամբի վրայ մանանխոյ սպեղանին կամ խմորը :

ԵՐԿԱՐԱՏԵԻ ԽԱՐԲՈՒԽԸ

Եթէ անհոգ թողնել տենդով սուր խարբուկը, նա հնանում է եւ կոչվում է երկարատեւ. Շնչառական ճանապարհների այս ախտը է պըղղամով լանջական հաղը, որ երբեմն կտրվում է եւ երբեմն նոր երեւում ցրտահարութիւնից : Սրա երեւիլը շատ սուլորական է եւ յաճախ մանաւանդ ծերութեան հասակումը : Եթէ երկարատեւ հնացած խարբուկի հաղը չափաւոր է, այն ժամանակ չունի մի երեւելի նշանակութիւն, ըստիորում բացի փոքր ինչ դժուարաշնչութիւնից ուրիշ ոչինչ երկիւղ չկայ նրանից : Բայց եթէ երկարատեւ խարբուկը մի ինքնակայ, անկախ հիւանդութիւն չէ, սլլ մի ուրիշ առաւել երեւելի ախտի սրկած, այն ժամանակ նրա հետեւանքը լինում են յաճախ սղեւտալի, ինչու որ նա միշտ խտտացնում է այն հիւանդութիւնը, որից որ կախուած է եւ յաճ.

առջ է գալի : Այսպէս բարակացաւ ժամանակը բարբառիւ անդադար պատճառով է արեան հաւաքումը գէպի կուրծքը, արտի ցաւի ժամանակը հաղը թոյլ չէ տալի, որ սիրտը հանդարտ մնայ, թանգքով, յօդուածացաւով հիւանդներին եւ արեւոյդներին, որոնք առհասարակ նեղանում են պլլլամի չափազանց առատութիւնից, վտանդաւոր է խորբուխը : Ինչու որ արդեւում է օղին մտանել թոքը եւ նորոգել արխը :

Այս ամենից յայտնի երեւում է, որ երկարատեւ հաղի ժամանակը հարկաւոր է գործ ածել ամէն հնարքը նրան կտրելու համար, մանաւանդ որ հաղի պատճառը կարող է լինիլ մի որ եւ իյէ նշանաւոր ակտ, որ խստանում է խարբուխից :

ՆՐԿԱՐԱՏՆԻ ԽԱՐԹՈՒԻԻ

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

Ամէն հաղի ժամանակը, որպէս անկախ, նոյնպէս եւ արկածեան հիւանդը անշուշտ պիտի պահպանէ իրան ցրտահարութիւնից, հրաժարուի եղիւոր խմիչքների գործածութիւնից եւ հեռանայ ծխից եւ թօղից : Վերոյիշեալ խմիչքն զնդորայքը երկարատեւ խարբուխում եւս կարելի է գործ ածել, բայց չափաւոր : Հարկաւոր է առաւելապէս աշխատիլ պնդացնել հիւանդի կուրծքը եւ սովորացնել նրան ցրտին : Վասն որոյ յաճախ պէտք է վայելիլ բաց օդը, բայց փախչիլ խոնաւ եղանակից : Լուանալ առաւօտ եւ երեկոյ կուրծքը եւ մէջքը ցուրտ ջրով, այլ ամառը լողանալ զետեւ կամ ծովում : Ներքին գործածութեան համար պարզ երկարատեւ խարբուխի ընդդէմ չահաւէտ են խմիչքն բոյսերի խաշուքը, գործովնակ. 6 մսխալ վայրի որթ անուռով բոյսը (հապան ասմաթը) (*dulcamara*) խառնում են 12 մսխալ լանջական չոյի հետ (*рыжикъ чаш. species pectoralis*) այս խառնուրդից մի դրոպա եւս փում են չորս բաժակ ջրի մէջ մինչև նրա կէս մասնի սպառիլը, յետոյ դրում են, քամում են եւ խմեցնում են հիւանդին առք տաք մի մի բաժակ առաւօտ եւ երեկոյ : Շահաւէտ է նոյնպէս ըմպել ամեն օր յետագոյ խաշուն. Իսլանդիոյ մամուռը (*Неландскій мохъ, Lichen Islandicus*) քոյիկալայ անուռով խտը (*горькій многомлечникъ, Polygala amara*) եւ մատուռակը, ամէն մէկից մէկ ու կէս մսխալ եռացնում են չորս բաժակ ջրի մէջ այնչափ, մինչև մնում է երեք բաժակ : Այս ամէն խտերը կարելի է գնել զեղարանից առանց բժշկի հրասանի :

Ոմանք վայելում են անդադար մի աղատ շնչառութիւն, բայց ճաշից եւ հասարակօրէն ամէն կերակրից յետոյ շնչառութիւնը դժուարանում է եւ մարտդութիւնը եւս շատ թէ քիչ խանդարւում, ուստի երեւում են հրեմն ստամոքսի ցաւ, սրտի նոզկանք եւ փսխումը : Այս երկրորդ տեսակ հաղը, անիրաւացի կոչում են ստամոքսական, իրր թէ

յառաջ է դալի ստամոքսի տկարութիւնից : Այս հազի զիպուածում իւրաքանչիւր եւ խժային ճարերը վնասակար են, այլ պէտք է զործ ածել լուծողական կամ փստողական դեղ եւ ապա դառնահամ եւ զօրացուցիչ ճարեր : Այս տեսակ հազի ընդդէմ օգտաւէտ է եւ չահաւէտ պաղ չայն կղեղնահամակից (Acorus Calamus. ազիր) եւ առնիքայի (Arnica) արմատներէ : Այս հազումը եւս օգտակար են ցուրտ ջրով լուացուիլը եւ լողանալը :

Երրորդ տեսակն է ջրական կամ ցնցական հազը : Այս հազը ունի մի տեսակ, որ կոչւում է կօկլիւշ (Coqueluche, коклюшъ) : Սա պատահում է առաւելապէս երախայից, շատ փոփոխական է չարաչար ջերմով եւ ջլերի ցնցմունքով, սաստիկ վտանգաւոր է եւ երկարատեւ :

Այս սաստիկ հազը ստորագրեցինք առանձին յօդուածով, որ կարգացողը կանանէ ներքեւը խր տեղում :

Հասարակ ջրական հազը յառաջ է դալիմբսիլի, սաստկանում է եւ խստանում այն ամէն բանից, որ ինչ գրգռում է ջլերը եւ մանաւանդ կիրքը, վաղելը եւ խօսիլը չունին ոչինչ ներդործութիւն այս հազի վերայ :

Բժշկութիւնը կախում է ցաւի նոր կամ վաղուց երեւելից : Նոր զիպուածում օգտակար է խաբանաղեղը կուրծքի վրայ : Առաւել հնացած զիպուածում չահաւէտ է կաթնի եւ չիճուկի երկար գործածութիւնը : Օգտակար են նոյնպէս օրամէջ աղի տաք ջրի մէջ նստելը կամ ամէն օր ցուրտ ջրով լուացուիլը :

Ջրական հազի արկածի ժամանակը կուրծքի վրայ պէտք է դնել մանանիոյ սպիղանին (горчичникъ), հիւթերի հաւաքումը ներքին գործարաններից հեռացնելու համար :

Կայ մի ուրիշ տեսակ եւս հազ, չոր հազ, որով ժամանակ առ ժամանակ հիւանդանում են բազմաթիւն անձինքը : Այս հազը սաստկանում է մարմնի շարժմունքից եւ ուղիկից է սուլորարար կուրծքի խեթքի եւ նեղութեան հետ : Այսպիսի հազը երբեմն գուշակում է արեան թքումն : Այս զիպուածում հիւանդը պիտի պահպանէ վարհեղ (лѣта) քիչ ուտէ, իսկ փսնցուցիչ աղ, Գլաբերեան կամ Անդդիոյ լաղը, ռանիլը դնէ տաք ջրի մէջ եւ եթէ արկածները շատ սաստիկ են, հարկաւոր է արլան հանել կամ կուրծքին արեան սրուակներ (կոտոշներ) կպցնել :

Այս հնարները զործ են ածում արկածի ժամանակը : Բայց հազի նոր արկածների կամ զսրծի առաջը կտրելու համար օգտակար են կաթնի չիճուկը, ման գալը, մարմնակրթութիւնը, ցուրտ ջրով չփելը եւ առաւօտ առաւօտ անօթի ցուրտ ջուր խմելը, կերակուրը պիտի վնի չարաւոր եւ զիւրամարս :

Եթէ հազը կախում է, յառաջ է դալի ուրիշ հիւանդութիւններից, թթախտութիւնից (մաշտիլ), բարակացաւից, սրտի ախտերից եւ այլն, պէտք է զլիաւորապէս բժշկել այն ախտը, որ սխառնաւում է հազը :

ՀԱՍԱՐԱԿ ՓՈՂԱՑԱԻԸ

(anquina Cynanche)

Նախնի բժիշկները փողացաւ տեսելով, հասկանում էին անխտիր պարանոցի կլանելի եւ չնչառական գործարանների բորբոքումը։ Այս գործարանները են՝ կոկորդը կամ որկորը, հագաղը, չնչափողը կամ խոչափողը, լեզուակը, մակալիդուն, բերանի առաստաղը, քիւմքը, հագաղի, կոկորդի, ծնօտի եւ քմանց մասնքը, նոյնպէս նշածեւ անուն մասնքը կամ սպնդային մասունքը եւ այլն։ Պարանոցի այս ամէն մասների բորբոքումը ընդհանուր անունով կոչվում էր փողացաւ (anquina, Cynanche) եւ համարվում էր մի հիւանդութիւն, բայց այժմ անդամագինութեան շնորհքով այս մասների համարեան թէ ամէն միւսի բորբոքումը է մի ջուկ տեսակ փողացաւ, ունելով ջուկ նշանակութիւն եւ անուն, եւ պահանջելով առանձին բժշկութիւն։

Այս տեղ մենք ստորագրում ենք յառաջագոյն փողացաւութեան մի առաւել սովորական տեսակը, որ է հասարակ կամ պարզ փողացաւը, թէպէտ սա առաւել պատկանում է կլանելի գործարանների ախտերին քան թէ չնչառութեան։ Այս ցաւը պատահում է ցրտահարութիւնից եւ կարելի է հեշտութեամբ բժշկել հասարակ դեղերով։

Այս հասարակ փողացաւը է բերանի մէջ եղած այն գործարանների բորբոքումը, որոնց ամէն մարդ կարող է տեսնել հիւանդի բերանը բանալով եւ մոկի տալով, նաեւ ինքը՝ հիւանդը կարող է նկատել հայելու միջնորդութեամբ։ Այս գործարանները են որկորոյ մուտքը, բերանի առաստաղը, լեզուակը, նշածեւ մասնքները եւ այլն։

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Փողացաւով հիւանդանում են ամէն հասակի անձինք, բայց կարելի է ասել որ այս ախտի ենթակայ են առաւելապէս չափահասները։ Ոմանք հիւանդանում են սոյտ ցաւով տարեկան մի քանի անգամ, եւ ո՛վ որ մի անգամ տկարացել է, նա չափ տալի շարունակաբար ստանում է այս ցաւը մինչեւ այրութեան հասակը։ Այս ցաւի բնական պատճառներից ամենազլխաւորը է տարու եղանակը զարնան սկզբումը, երբ որ եղանակը անձրեւային է եւ օդի բարեխառնութիւնը փոփոխական, երեւում են չափ հիւանդների փողացաւով, որ եւ այս ժամանակին ընդունում է երբեմն տարափոխիկ ախտի բնաւորութիւն։ (Le Coractire epidemique)

Փողացաւի զլխաւոր պատահական պատճառները են ցուրտը եւ խոնաւութիւնը, որոնք արգելում են մարմնի արտաշնչութիւնը։ Այս ցաւ

ւով յաճախ հիւանդանում են այն անձինքը, որոնք քրտնած մըտնում են ցուրտ ջուրը, նստում են խոնաւ դեանի վերայ, ցուրտ հողմի դէմդէմ եւ պատահաբար հազնում են թափ շորեր, քնում են բաց բաց եւ քրտնած ժամանակը խմում են ցուրտ ջուր :

ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Փողացաւութիւնը սովորաբար տկալում է մի ծակողցաւով կոկորդում կամ մի որ եւ իցէ կողմի նշաձեւ մասնքում կլանելու ժամանակը : Նշաձեւ մասնքները են այն երկու կարմրագոյն սպիղափն մարմինները, որոնք դրած են աջ ու ձախ լեզուի արմատի մօտ : Եթէ բորբոքվում են այս մասնքը, այն ժամանակ յառաջ են գալի կարմրութիւն ծածկելիս եւ կլանելիս : Յսուից առաջ երբեմն երեւում է մի ընդհանուր անառողջութիւն, դող, ջերմ, անախորժակութիւն, թուլութիւն եւ անհանդիստ քուն : Այս ընդհանուր արկածները կոչվում են տենդ, եւ համարեան թէ միշտ յառաջ են գալի արխնաչքութեան անկարգութիւնից : Երբեմն տենդը երեւում է ցաւի հետ միասին կամ ամենեւին չէ լինում :

Բացի սաստիկ ցաւից նշաձեւ մասնքներում կամ կոկորդի բերանում երեւում է ուռցց, որ պատճառում է վզի ճնշումը կամ ծանրութիւն, կլանելու եւ խօսելու դժուարութիւն, եւ երբեմն կատարեալ չնշարդելութիւն, եթէ ուռցը մեծ է : Բորբոքում մասներից դուրս է գալի առատօրէն մի թանձր խժպին հիւթ, որ շատ ցաւով եւ դժուարութեամբ միայն կարողանում է հիւանդը հեռացնել աղատ չնշառութեան համար :

Յաւին եւ ուռցքին հետեւում են զլխացաւութիւն, ձայնի կերկրումը (քթումը խօսելը) եւ երբեմն նաեւ խլութիւն եւ ցաւ ականջներում : Եթէ բորբոքողականութիւնը տարածվում է մինչեւ վերին մասն հազալի, այն ժամանակ երեւում է հազ, որ կոչվում է կոկորդալին կամ հազագալին :

Այս փողացաւութեան արկածները, երկարատեւութիւնը եւ եւքը շատ զանազան են : Հիւանդներից ոմանք զգում են միայն խօսելիս եւ կլանելիս թեթեւ ծակումը նշաձեւ մասնքներում, ոմանք ընդհակառակն լինում են մեծ վտանգի մէջ չնշառութեան դժուարութիւնից : Հիւանդութիւնը երբեմն տեւում է մի քանի օր եւ երբեմն երկու եւ երեք շաբաթ, երբեմն նշաձեւ մասնքների ուռցը ցրվում է եւ վարատվում առանց որ եւ իցէ հետեւանքների եւ երբեմն հասունանում է եւ բացւում եւ կամ մնում է պինդ երկար ժամանակ :

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

Փողոցաւի սկզբումը պաղլեղը հրաշքի պէս կտրում է հիւանդութիւնը : Նրկու մխտալ պաղլեղը հալում են տասը դրդալ ջրումը եւ էստով ողողում են բերանը . բայց պէտք է զգուշանալ, որ ատամները երկար ժամանակ չթռնուին պաղլեղի ջրով : Աւելի լաւ կլինի, թէ որ պաղլեղին փռչին կամ ներս փչել բերանում եւ կամ թաց մասնով վեր առնել փռչին եւ շփել բերանը : Նթէ լեզուն յատակ չէ, հարկաւոր է տալ փախցուցիչ ճար կամ թեթեւ լուծողական :

Հիւանդը ծարար կտրելու համար հասարակ ջրի անդ պիտի խմէ մանուշակի չայ խորթութի շարապով, ողիւստը խմիչքներից հեշանայ, բերանը չուտ չուտ ողողէ եղեսպակի (шалфей) կամ ուրիշ կակղացուցիչ բուսերի արդանակով, չայով, մի փոքր մեղր եւ քաղախ խառնած . օտները ամէն երեկոյ տաք ջրի մէջ գնէ մի փոքր մանանիկ կամ մոխիր խառնած : Որովայնը լոյծ պահէ թեթեւ գրեխով : Կերակուրը պիտի լինի ջրալի, թեթեւ :

Գաղղիացի բժիշկները նորումս հրատարակեցին մի շատ հեշտ եւ եւ շատ օգտակար ճար . նրանք խորհուրդ են տալի փողացաւով հիւանդին անդադար ողողել բերանը ցուրտ ջրով մինչևի բորբոքման ոչընչանալը : Նրախանց պողաղը եւս կարելի է չուտ չուտ լուանալ ցուրտ ջրի մէջ թաց արած պատրուզի փունջով : Գուրտ ջրի գործածութիւնը շատ օգտաւէտ է եւ յետագայ եղանակով, մի նորը կտաւեայ թաշկինակ ծալել փողապատի պէս, թռջել ջրի մէջ, լաւ քամել եւ այս թաց թաշկինակով կապել պարանոցը, յետոյ սրա վրայ փաթաթել մի շալ եւ թոգնել այսպէս երեք ժամ : Նրեք ժամից յետոյ պէտք է կրկին թռջել թաշկինակը եւ կրկին փաթաթել պարանոցը, ինչպէս ասածին անդամ : Այս ճարի գործածութեան ժամանակը հիւանդը պիտի պողաղը անդադար ողողի երկուցուկ արդանակով : Այս ճարերով փողացաւը բժշկվում է սովորաբար հինգ կամ մից օրումս մէջ : Բայց եթէ նշածեւ մասնքների բորբոքումը հասել է լաւ վերին ստալմանին, հիւանդը ունի սաստիկ ջերմ, զգում է անտանելի ցաւ, երեսը կարմիր է, հազիւ կարողանում է քթով խօսել, քուն չունի, այն ժամանակ վիրոյիչիալ ճարերը բաւական չեն, այլ հարկաւոր է երակ հատանել կոնից եւ տղրուկներ կալցնել պարանոցին : Նրբ որ նշածեւ մասնքները այնչափ ուռչում են, որ հիւանդը ոչ թէ միայն չէ կարողանում խօսել եւ կլանել, այլ եւ դժուարանում է շնչառութիւնը, այն ժամանակ պէտք է անյատպող աւրիւնը հանել ուղղակի ուռած նշածեւ մասնքներից : Նրբմն նշածեւ մասնքի ուռոյցը հատունանում է կամ ինքն իրան եւ կամ վիրոյիչեալ ճարերի գորութիւնով եւ բացվում է, բայց եթէ ուռոյցը հասած է եւ

բացուելը յետանում է, այն ժամանակ պէտք է զգուշութեամբ բանալ նաշտարով :

Բժշկելուց յետոյ, հիւանդը պիտի ամէն օր պարանոցը լուանայ ցուրտ ջրով եւ բերանը շուտ շուտ ողողէ : Այս հնարքով միայն կարելի է խափանել փողացաւի վերադարձումը որ պատահում է շատ հեշտութեամբ : Երբ որ փողացաւը յաճախ վերադառնում է, այն ժամանակ կոչվում է փողացաւ սովորական, երկարատեւ : Սա շատ ծանր ցաւ է : Բժշկվում է նոյնպէս վերոյիշեալ դեղերով : Եթէ այն ճարերը չեն օգնում, այն ժամանակ պէտք է կարծել, թէ այս ցաւը պատճառում են ուրիշ հիւանդութիւններ, զոր օրինակ յօդաւածացաւ, յօդացաւ, Գաղղիական ախտ, խուլ եւ այս ցաւերին համեմատ պէտք է ուղղել դարմանելը :

ՀԱԳԱԳԻ ՓՈՂԱՅԱԻԸ ԿԱՄ ՊԱՐՁ ԲՈՐԲՈՔՈՒՄՆ

ՀԱԳԱԳԻ (HARYNQITIS)

Այս հիւանդութիւնը է հագագի բորբոքումը. հագագը, որ է չընչափողի կամ խոչափողի գլուխը կատարում է երկու երեւելի պաշտօններ մարդի համար, նրա միջոցով եւ առաջնորդութեամբ օդը թափանցում է թոքերի մէջ եւ մի եւնոյն ժամանակում նա զործարան է ձայնի, ուրեմն եւ խօսքի. վասնորոյ այս զործարանի հիւանդութիւնները շատ վտանգաւոր են եւ պահանջում են մի անյապաղ եւ վտիճան ապագայութիւն :

ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Հիւանդը զգում է ցաւ խոչափողում (պողպղում), բայց սեղմելով ցուրը չէ սաստկանում, կլանելիս չկայ ոչինչ դժուարութիւն, կամ շատ սակաւ. ձայնը սկզբումը լինում է կերկերեալ (խանձուած) եւ յետոյ հտրվում է. չնչառութեան դժուարութիւնը երեւում է խօլոյն ցաւի սկզբումը եւ ցաւի խստութեան ժամանակը յառաջ է գալի չնչարգելութիւն եւ սրտի փղծուկ, բերանումը ցաւի նշան չէ երեւում մտիկ տալիս, բայց մակալեղուակի փոքրիկ ուռուցից եւ թեթեւ կարմրութիւնից : Հիւանդը հազում է եւ հազալիս թքում է մի խժային մածուցիկ եւ փրփրալից խուխ, հազը աստիճան աստիճան սաստկանում է. սենդը յառաջ յառաջ յառաջ լինում է թեթեւ, յետոյ սաստիկ :

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Այս ցաւով հիւանդանում են առաւելապէս քուջուռողջ պատանիքը :

որոնց յաճախ դիպչում է խարբուխը : Արտաքին պատճառներից ներգործում են օդիջնումութեան և ցրտութեան սրընթաց փոփոխումը, ցրտահարութիւնը, զանազան արտաքին հաբուածները, բարձրաձայն գոչելը և գոռալով երգելը :

ԵՐԿԱՐԱՏԵԻՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԵԼՔԸ

Հագագի սուր փողացաւ կամ բորբոքումը շատ սրընթաց հիւանդութիւն է, 7—8 օրից առաւել չէ տևում : Թեթեւ բորբոքումը չէ վտանգաւոր, բայց սաստիկը շատ երկնւղալի է, ըստ որում այս դիպուածում անկարելի է գուշակել բարի կամ չար ելքը և այս փողացաւ յաճախ վերջանում է մահով, մանաւանդ երախանց համար :

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

1). Հագագի թեթեւ բորբոքումը ոչինչ դեղորայք չէ պահանջում բժշկութեան համար, բայց եթէ հիւանդը կամենում է ձայնի յստակութիւնը վերադարձուցանել, այն ժամանակ նա պիտի պահպանէ իրան ցրտից, կուրծքը և վիզը փաթաթէ շաւով, ֆլանելով և լամէ երկցիկ արգանակը կամ լանջական չայն (*species pectoralis* · *грудный чай* ·)

2). Սաստիկ բորբոքողականութեան և ջերմի ժամանակը հարկաւոր է շուտով գործածել յետագայ ճարերը : Հիւանդին խմեցնել կակղեցուցիչ ըմպելիք, տուղտի արմատների և խաչաւալի (միկոն) արգանակը չաքարով, երակ հատանել կոնից, 15—20 տղրուկներ դնել սլարանոցի վրայ առաջի կողմից, խաչաւալի և տուղտի կամ ուրիշ կակղեցուցիչ խոտերի տաք տաք խաշուի գոլորչիքը տալ մօտանել բերանում, ամէն առաւօտ կակղեցուցիչ դրելն պատրաստել, կերակրից շատ զգուշանալ, բացի մօր խաշուից ամէն ուրիշ ուտելիքը արգելել : Երախանց համար բաւական են միայն 2—4—6 տղրուկներ առանց երակ հատանելու : Արիւնահանութիւնը կարելի է կրկնել մի քանի անգամ, որպէս չափահասների համար, նոյնպէս և երեխանց : Բայց որովհետեւ միշտ չնչարդեւութեան երկնւղ կայ, վասնորոյ խոհմութիւնը պահանջում է, որ այս ճարերի հետ միասին գործ ածուին և ուրիշ ևս առաւել զօրաւոր դեղորէք. այս նպատակին հասնելու համար երախանցը պէտք է տալ որո՞ծացուցիչ արմատի շաքարը (*Syrupus rad. ipecacuanhae*) զրդալով մինչև յառաջ գայ փախումը, լսկ չափահասներին 2—4 ցորենաչափ ործածուցիչ տորոք (*tart. emeticum*) մի ստական ջրի մէջ, որ ըստ բաւականին և փախեցնում է ևս լուծում : Արտաքին ճարերից անշուշտ հարկա-

և որ է խաբանադեղը (Vesicatorium) որ դնում են կամ վզի վրայ կամ ծործրակի եւ կամ կուրծքի վրայ, նոյնպէս օդառւէտ է բժշկական կակղեցուցիչ թանձրթամանը (припарки): Հիւանդի սենեակը պիտի լինի շափաւոր տաք, իսկ սենեակի օդը փոքր լինչ խոնաւ:

Այս փողացաւը իւր երկարատեւ ընթացքի ժամանակը պահանջում է նոյն խնամատարութիւնը եւ դեղօրէքը, որոնք գործ են ածվում սո-
վորական երկարատեւ փողացաւութեան զիպուածում, որ յառաջ բե-
րինք վերեւումը:

ՔՌՈՒՓ ՓՈՂԱՅԱԻԸ

ԿԱՄ

ՍՈՒՏ ԹԱՂԱՆԹԱՅԻՆ ԲՈՐԲՈՔՈՒՄՆ ՀԱԴԱԳԻ

(Croup. крyпъ. haringitis Pseudo-Membranosa, angina Polyposa, Membranacea)

Քռուի փողացաւը է հազագի սուր բորբոքումը, որի զօրութեամբ, հազագի մաղառային լորձնոտ թաղանթի վրայ շուտով երեւում են թանձր եւ պինդ հիւթեր, որոնք կոչվում են սուտ թաղանթներ եւ ո-
րոնք հազագի խոռչը, ծակը նեղացնում են եւ երբեմն նաեւ ամբողջ-
ւին փակում: Եւ երբեմն մի եւ նոյն ժամանակում հազագի հետ միա-
ւին բորբոքվում են կոկորդը եւ խոչափողը:

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Այս փողացաւով հիւանդանում են ամէն հասակի անձինք, բայց առաւելագէտ երեխայք սկսած երկու տարեկանից մինչեւ եօթնամեայ հասակը: Թէպէտ այս ցաւը երեւում է տարբեր ամէն եղանակներում, բայց զարուհը եւ աշուհը աւելի յաջողում են որս տարածութեան: Յարու եւ խոնաւ երկիրները առհասարակ կոչվում են այս հիւանդութեան հայրենիք: Սովորաբար ցրտահարութիւնը համարվում է այս ցաւի պատահական պատճառ, բայց յաճախագոյն յառաջ է գալի առանց մի երեւելի պատճառի: Սրա տարաբաշխի լինելը հաստատ յայտնի է:

ԱՐԿԱԾՆԵՐԸ ԿԱՄ ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Ցաւը հազագումը երբեմն այնքան ստուրիկ է լինում, որքան ճնշումը, որ շատ նեղացնում է երեխանցը: Չայնը շատ վիժվում է, դառնում է ցած, հեղձուցիչ եւ վերջապէս բոլորովին կտրվում, Հազը

դալիս է շուտ շուտ եւ ամէն ժամանակ մի քանի մի աստիկ սուլելով։ Շնչառութեան ճնշումը երեւելի է։ Հազալու կամ փսխեցնելու ժամանակը հիւանդը թքում է խուխ, որի մեջ լինում են թանձր աւիշկներ եւ կուլում են սուտ թաղանթներ, որոնք երեւում են շատ անդամ նաեւ նշանեւ մասնների վրայ։ Այս սուտ թաղանթները դառնալով են միայն այս փոքրացածումը։ Ստորին ծնօտի տակը երբեմն երեւում է մի ընդարձակ եւ կակուղ ուռոյց։ Հիւանդութեան խտտութեան ժամանակը այս արկածները չափազանց սաստկանում են։ Յանկարծ եւ յաճախ առանց ակներեւ պտտճափ շնչառութեան դժուարութիւնը շատ մեծանում է, երեխայն հազալիս շուտով վեր է կենում տեղից, դուրսը բարձրացնում է եւ յետ է ձգում շնչառութիւնը հեշտացնելու համար, շնչարգելութեան նշանները յայտնի երեւում են։ Արկածների սաստկութիւնը տեսնում է սովորաբար կէս ժամ, բայց երբեմն մի քանի ժամ շարունակաբար, յետոյ երեխայն իբր թէ փոքր ինչ հանգստանում է, բայց մի քանի ժամանակից յետոյ խտտութիւնը կրկին գալիս է եւ կրկին ըմբռնում է երեխային։ Տենդը երեւում է շուտով։ Մորթը չոր է եւ ջերմ, բայց սաստիկ արկածների դաւտեան ժամանակը լինում է քրտնած։ Բազկի զարկը է կարծր, արագ։ Հիւանդը ուշք ու միտքը չէ կորուսանում։ Չափահասների շնչարգելութիւնը այնպէս սաստիկ չէ, որպէս երեխանցը եւ նրանց հազը չունի այն օտարոտի սուլիչ ձայնը, որ լսվում է երեխանց հազի ժամանակը։ Այս ցաւի արկածները պէտք չէ խառնել մի ուրիշ սրա նման հիւանդութեան արկածների հետ, որ կուլում է սուտ քռուփ կամ ցնցական փողացաւ (Pseudo-Croup, anqina Stridulosa, asthma Spasmodicum. - ложный круп. Сухарожное гортани). Սուտ քռուփի արկածները հիւանդութեան սկզբումը շատ թոյլ են, այլ ճշմարիտ քռուփի արկածները հենց սկզբից սկսում են սաստկանալ, ընդհատութեան ժամանակը նրա արկածները դադարում են, խի սրանը շարունակվում են անդադար, նրանով հիւանդի ձայնը շատ փոքր է փոխած, այլ սրանով հիւանդը համարեան թէ ամենեւին անձայն է, նրանով հիւանդի խուխի մէջ սուտ թաղանթներ չկան, բայց որանով հիւանդի խուխը առանց աւիշկների չէ լինում, որ է խիսկան նշան քռուփի փողացաւի, նա բժշկվում է միայն բնութեան զօրութեամբ, այլ սա զրեթ է միշտ մահաբեր է։

ԸՆԹԱՅՔԸ ԵՒ ԵԼՔԸ

Քռուփը շատ սրընթաց եւ դժուար արուժելի հիւանդութիւն է տեսնում է 3—9 օր։ Մահը յառաջ է գալի շնչարգելութենից։ Դժբաղդաբար հիւանդների մեծ մասը մեռանում են, վասնորոյ այս փողացաւի ժամանակը հարկաւոր են անյոսպող ազդողագոյն զեղորայք հմուտ բժշկի ձեռով։

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

Վերոյիշեալ ծանր արկածներէից յայտնի երեւում է, որ ամէն հասարակ մարդ չէ կարող վստահանալ զեղ տալ քուսկով հիւանդ երեխին, վասնորոյ երբ որ մի այսպիսի հիւանդութիւն պատահում է, խկոյն հարկաւոր է մի հմուտ բժիշկ հրաւիրել եւ նրան յանձնել տալաքինութիւնը։ Բայց աւելորդ չի լինիլ զիտել համառօտ, թէ բժիշկները որպիսի հնարներ են գործածում այս շարաշար փողացաւը բժշկելու համար։ Նրանց միջոցները սրանք են։

1) Երակահատութիւնը, 2—4 տղրովներ պարանոցի աջ ու ձախ կողմը, արեան սրուակները, կակղեցուցիչ լուկիլիքը, կակղեցուցիչ բժշկական թանձրաթանը պարանոցի վրայ։

2) Ործածուցիչ (tartarus emeticus. rad. ipecacuanhae. Sulphas cupri) ճարերը։

3) Քաղցր սնդիկը (Calomel) ներքուտ եւ արտաքոցսը։

4) Երկցկի խաշուի գոլորչիների ներշնչումը։

5) Խարանադեղը վզի կամ ծործրակի վրայ, կակղեցուցիչ դրեիւր։

6) Հիւանդին կերակրից եւ ցրտից շատ զոռչութեամբ պահպանելը, ջրի տեղ մանուշակի շոյ շաքարով խմեցնելը։

6) Վերջապէս եթէ այս ամէնը մնում է անօգուտ, բժիշկները բռնում են խռչափողը։ Այս ձեռագործութիւնը կոչւում է tracheotomia, խռչափողահատութիւն։

ԱՐԻՒՆԱՀՈՍՈՒԹԻՒՆԸ ՔԹԻՑ

(Epistaxis)

Քթի արիւնահոսութիւնը երկու տեսակ է. մինը լնքնակայ, անկախ հիւանդութիւն է, միւսը յառաջ է գալի ուրիշ ախտերից եւ է նրանց արկածը։ Մենք ստորագրում ենք այստեղ միայն առաջին տեսակը, որպէս մի առանձին լնքնակայ ցաւ, իսկ երկրորդ տեսակը կիշննք ուրիշ տեղ եւ ուրիշ ժամանակ, երբ որ կիսօսնք այն ախտերի վրայ, որոնք զրգուում են քթի արիւնահոսութիւնը։

Թէպէտ քթից արիւն գնալը մի նշանաւոր հիւանդութիւն չէ, բայց որովհետեւ երբեմն արիւնահոսութիւնը այնչափ տատկանում է, որ հիւանդին վտանդի մէջ է ձգում եւ պահանջում է մի անյապաղ եւ ներգործական օգնութիւն, վասն որոյ պէտք չէ արհամարհել ուսանել այս ցաւը եւ նորա բժշկութեան միջոցները։

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Այս ցաւը առաւել յաճախ պատահում է մանուկներին քան թէ չափահասներին, մարդկանց քան թէ կանանց : Երբեմն լինում է ժառանգական : Ուտող, խմող, ուժեղ եւ բաղմարիւն մարդկիւր չատ ենթակայ են այս ցաւին : Քթի արիւնահոսութիւնը պատահում է առաւել յաճախ գարունքին քան թէ տարու միւս եղանակներումը : Յղութիւնը եւ նստած կեանք վարելը, չոք ժամանակին երկար արեգակումը մնալը, մտաւոր պարապմունքը եւ ծանր մշակութիւնը նոյնպէս կարող են պատճառել այս ախտը :

ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Քթի արիւնահոսութեան դիտաւոր եւ միակ նշանը է արիւն դրնալը քթի մի ծակից : Արեան կորուստը երբեմն լինում է չնչին եւ ամենեւին անվնաս, բայց երբեմն չափազանց, 10—12 եւս առաւել ֆունտ : Թեթեւ արիւնահոսութիւնը սովորաբար դադարաւում է մանկութեան եւ պատանեկութեան վերջանալուց յետոյ, եւ ամէն մի երեւալիս կէս ժամից աւելի կարող չէ տեւել, բայց վնասդատոր արիւնահոսութիւնը տեւում է շատ երկար ժամանակ, մի քանի ժամ, նաեւ մի քանի օր շատ կամ քիչ ընդհատութեամբ :

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

Առհասարակ պէտք չէ կտրել քթի արիւնահոսութիւնը, եթէ ներքանից երեւում չէ մի յայտնի վնաս, ինչու որ շատ անգամ պատահել է որ արիւնը շուտով դադարեցնելուց յետոյ յառաջ են եկել կտրութիւն, խլութիւն, ուղեղի բորբոքումն եւ ուրիշ ցաւեր : Բայց եթէ արիւնհոսում է սաստիկ, հիւանդի գլմբը դժգոյն է, բազմիւր զարկը թույլ, երեւում են թուլութիւն եւ ուշաթափութիւն, այն ժամանակ հարկաւոր է արիւնը դադարեցնել յետագայ միջոցներով գործածութեամբ :

1). Հիւանդի շորերի ամէն կապերը եւ կոճակները պէտք է լուծանել իրան հով անդում նստացնել կամ պարկացնել զլուխը բարձր պահելով եւ պահել տալ սաստիկ փահրէղ արիւնահոսութեան ժամանակը եւ յետոյ եւս մի երկու օր :

2). Արեան սրուակներ (կոտոշ) թուով 10—20 կպցնել ուսերի մէջ, կողերի տակ, առաւել աջ կողի, աղղերի եւ սրունից թամբի վրայ : Սրուակներէց յետոյ երբեմն կարելի է կտրատել կաշին, որ արիւն դուրս գայ, եթէ հիւանդը բաղմարիւն է : Նոյնպէս շատ օգտակար է կապել անդամները ծնկան եւ արմիկան վերեւ :

3) Յուրտ ջուր ցայտել ձախալին եւ ցուրտ ջուր քաղախով ներսըսըսելի քթումը : Յուրտ ջրի մէջ թրջած բարձիկներ դնել ձախալի եւ ամորձեաց վրայ, իսկ կանանցը ծծերի վրայ : Երբեմն քթի արիւնահոսութիւնը շտաով դադարւում է կողի կաթը ներսըսելով քթումը :

4) . Բամբակից շինել մի փոքրիկ գնդակ, թրջել թանաքի մէջ եւ դնել քթումը : Հալած պողլեղի մէջ թրջել պատրոյցը (փլթայ) եւ կոխել քթի ծակումը : Այս ճարերը շատ օգտակար են : Նոյնպէս շատ լաւ դեղ է Արարիոյ խէժը, սրա փոշին գրչով փշում են քթումը եւ արիւնը երբեմն նոյն բույէին կտրւում է :

5) . Կայ մի եւս պարզ եւ հեշտ միջոց արիւնահոսութիւնը դադարել ցնելու համար. հիւանդը բարձրացնում է երկու ձեռները գլխի վրա կամ այն ձեռը միայն, որ կողմից որ արիւնը հոսում է եւ մի քանի բույէից յետոյ արիւնը կտրւում է :

6) . Ներքին ճարերից հիւանդը պիտի խմի միայն թթուաշ եւ զովայ ցուցիչ ըմպելիք, լիմոնազ (օշարակ լիմոնից) կրկնօր թափառը (մոխիր գինւոյ) ցուրտ ջրով եւ ուրիշ սրանց նմանները :

ԹՔՌՈՒՄՆ ԱՐԵԱՆ (haemoptysis. кровохарканіе)

Այս ցափ անունը ինքը ցոյց է տալի թէ ինչ է թքումն արեան, փսնորոյ սահմանները աւելորդ է : Հին հեղինակները բաժնում էին սրան շատ տեսակներ, բայց այժմեան բժիշկները ընդունում են միայն սրա երկու տեսակները, թքումն արեան ինքնակայ, անկախ եւ թքումն արեան արկածեան : Առաջին տեսակը պատահում է շատ հազիւ զորօրինակ մարդի բարձր սարերի վրա ելանելու ժամանակը եւ երբեմն որպէս ուրիշ ախտերի փոխարէն եւ ոչինչ նկատական՝ փոփոխութիւններ չէ յառաջ բերում, այլ երկրորդ տեսակը մի յաճախ եւ ուրախան ակտ է, եւ որ թէպէտ յառաջ է գալի միշտ թոքերի, սրտի եւ ուրիշ զանազան հիւանդութիւններ, բայց պահանջում է առանձին խնամատարութիւն եւ բժշկութիւն որպէս մի ինքնակայ հիւանդութիւն անկախ գլխաւոր ցափերից :

ԱՐԿԱԾՆԵՐԸ ԵՒ ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Արեան թքանելը գուշակող նախնիքաց նշանները են, ձեռներին եւ ոտներին ցրտութիւնը, երեսի տփգնութիւնը եւ կամ երբեմն կարմրութիւնը, խոնջութիւնը, ջերմութիւնը, ձգտումն ծանրութիւնը կրծում, ցաւը ուսերի մէջ, դժուարաշնչութիւնը, թեթեւ չոր հաղը, աղի կամ սակաւ ինչ քաղցր համը բերանում, գլխացաւութիւնը, սրտի բարախներ եւ միզի տփգնութիւնը : Այս արկածներից մի քանի ժամանակ յետոյ կամ երբեմն նաեւ առանց նախագուշակ նշանների երեւում է արիւնա-

հոսութիւնը հազալիս կամ թքելիս • առաջին դիպուածումը արիւնը հոսում է թոքերից • իսկ երկրորդումը չնչառութեան ճանապարհներից եւ յառաջ է գալի յանկարծ առանց նախնիքաց արկածների : Երբեմն արիւնահոսութիւնը այնչափ սաստիկ է, որ արիւնը հոսանքի պէս դուրս է գալի ոչ միայն բերանից այլ եւ քթից : Արեան որքանութիւնը դրէթէ ոչինչ նշանակութիւն չունի : Գլխաւոր բանը հիւանդութեան պատճառն է հիւանդի լաւ կամ վատ կազմուածը : Առատ արիւնահոսութիւնը չէ երկիւղալի թէ որ ցաւը յառաջ է եկել թթախտութիւնից եւ հիւանդի կուրծքը ունի քաջառողջ կազմուած, բայց եթէ հիւանդը թոքախտութեան կազմուածքի տէր է նաեւ սակաւ թքումն արեան եւս կարող է լինիլ վտանգաւոր եւ մահաբեր : Արեան գոյնը կամ վարդագոյն կարմիր է եւ կամ թուր : Առաջին գոյնը նշանակում է արիւնահոսութեան շարունակութիւնը, այլ երկրորդը յառաջ հոսած եւ մնացած արիւնը որ այժմ դուրս է գալի հաշի հետ :

Արեան թքելու ժամանակը դրէ թէ ոչինչ երկիւղ չգալ • հիւանդութիւնը երկիւղալի է իւր հետեւանքներով՝ թոքերի բորբոքողականութեամբ եւ թոքախտութեամբ (բարակացաւ) : Բայց մեծ չնչերակի (շահ տամարի) ուռուցի ճաքուիլը (anevrisma) պատճառում է մահ :

Առատօրէն արեան թքելուց յետոյ հիւանդի խոնջութիւնը, երեսի տեղնութիւնը եւ թուլութիւնը մնում են երկար ժամանակ :

Այս ախտի ընթացքը անհաստատ է եւ անկանոն : Երբեմն արիւնահոսութիւնը դադարելուց յետոյ մի քանի ամիսներ նաեւ տարիք չէ երեւում, երբեմն երկար ժամանակ ամէն օր փոքր փոքր հոսում է արիւնը, երբեմն լինում է պարբերական, եթէ կախած է դաշտանի ընդհատութիւնից եւ վերջապէս երբեմն ընդհատական, որ երեւում է միշտ մի եւ նոյն ժամանակում ինչպէս ընդհատ տենդը :

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Այս ցուրի ենթակայ են պատանի մարդիկ սկսած 15 մընչեւի 35 տարեկան հասակը : Երեխայքը դրէթէ ոչ երբէք չեն հիւանդանում այս ախտով : Բայց ծերերին երբեմն պատահում է : Բարձրաձայն գոչումը, երդեցողութիւնը հարեցողութիւնը, հանգալին դողդիչ գոլորչիների ծծելը չնչառութեամբ, կարող են երբեմն պատճառել թքումն արեան եթէ հիւանդի թոքերը կամ չնչառութեան միւս գործարանները վատառողջ են եւ տկար : Սովորական արիւնահոսութեան եւ երակահոսութեան ընդհատութիւնը համարվում է յաճախ արիւն թքելու ներդործական պատճառ : Թքումն արեան կարող է յառաջ գալ խոչափողի եւ թոքերի պուլարից եւ խոցից, սրտի զանազան ականերից եւ առաւելապէս աւազ չնչերակի (Aorte, շահ տամար) ուռուցի (anevrismo)

ճղքուելուց : Առ հասարակ թքումն արեան կարող են պատճառել այն ամենայն դործողութիւնները որոնք շտապեցնում են արեան չըջանը եւ հաւաքում են արիւնը թոքի մէջ : Այսպէս արեան թքումն պատահում է վաղաշատ մերձաւորութիւնից, սաստիկ կրից, մեծարշաւ վաղից, զուրնա փշեւուց եւ այլ այսպիսի դործերից :

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

Թքումն արեան մի երկիւղալի հիւանդութիւն է. որ ի ընդդէմ թէպէտ երեւելի հեղինակները շատ անգամ դուլիլ եւ փառաւորել են շատ զնորոյք, բայց դժբաղտարար չկայ մի յատուկ ներգործական դեղ այս ցաւը բժշկելու համար : Վասնորոյ մենք յառաջ կրերենք այս տեղ միմիայն այնպիսի հասարակ եւ պարզ ճարեր, որոնց միջոցով ամէն խոհեմ մարդ կարող է համարեմ թէ այնքան օգուտ բերել հիւանդին որքան բժիշկը իւր բաղադրեալ դեղերով :

(1) Հարկաւոր է ամենից յառաջ տլլորել հիւանդին եւ պառկեցնել դեղաշորումը գլուխը բարձր պահելով. սենհակի օդը պիտի լինի բարեխառն, հիւանդը պետք է իրան պահպանել խօսելուց կերակրից եւ մընալ անշփոթ, հանգիստ հոգով եւ մարմնով. կերակուրը պիտի լինի կաթնեղէն, խմորեղէն, խաշած եղինջը, մօր թեթեւ արգանակը եւ որթու թաները. իսկ ըմպելին կաթի չիջուկը, դարու խաշուն եւ յունաւի ջուրը : Որովայնը լոյծ պահել մեղմ եւ զովացուցիչ գրեխով եւ թեթեւ լուծողականով :

(2) Ախտի երեւելուց յետոյ խսկոյն հարկաւոր է անշուշտ երակ հատանել ձեռից : Եթէ արեան թքումն յառաջէ եկել դաշտանի ընդհատութիւնից, այն ժամանակ կարելի է արիւնը հանել ոտից : Արեան չափը պիտի լինի համաձայն հիւանդի զօրութեան եւ ցաւի սաստկութեան : Երբեմն աւելի լաւ կ'լինի եթէ արիւնը հանուի մի քանի անգամ եւ քիչ քիչ, մի մի հասարակ ստական երկու երեք անգամ մի օրուան մէջ : Արիւն հանելուց յետոյ օգտակար է դնել մանանխոյ սպեղանին ուսերի մէջ տեղումը :

(3) Խմելու դեղերից օգտաւէտ են յետոգայքը. մի մօխալ պաղլիզի չորրորդ մասը խառնել երկու մսխալ Արարիոյ խէժի եւ նոյն չափ եւ շաքարի հետ. այս խառնուրդը 12 հաւասարաչափ բաժին անել եւ հիւանդին խմեցնել օրը չորս բաժին նոյնպէս շուտով դադարեցնում է արեան թքումն, եթէ ամէն մի քառորդ ժամ հիւանդը ուտէ մի մի չայի զըրգալ հասարակ աղ վրան քիչ քիչ ջուր խմելով : Ափսոսը եւ մոլեխիւնը շատ օգտակար են այս ցաւի ընդդէմ, բայց առանց բժշկի հարկ չէ վստահանալ դործածել այսպիսի զօրաւոր դեղեր : Ործածուցիչ տորաք եւ արմատը (tartarus emeticus et rad. ipecacuanhae) զովիլի ճարեր են այս

ցանկի մէջ. չորս զարէհաստ տոբաք հաւել մի ստական Նչի կաթնումը եւ խմեցնել հիւանդին կէսը միանգամ եւ միւս կէսը մի ժամից յետոյ, Արմատը խմեցնում են ջրով 20-40 գարեհատ մի անգամ, եթէ հիւանդը սաստիկ հազում է, այն ժամանակը կարող են օգուտ բերել կտաւահատի ձէթը, Նչի կաթը եւ մեղրը, եթէ արիւնահոսութիւնը չափազանց առատ է, այն ժամանակ կարելի է գործածել պաղ ջուրը, որպէս խումեցնելով նոյնպէս եւ թրչած երևորիչ դնելով կտրածքի եւ ամորձեաց պարկի վրա, եւ անդամները կապել ինչպէս քթի արեան դնալու ժամանակը, ձեռները կապում են արմուկի այլ ոտները ծնկերու վրեւ:

(4) Եթէ թքումն արեան յառաջ է գալի փոխարէն սովորական արիւնահոսութեան, դաշտանի, թթախտութեան եւ քթի արեան, այն ժամանակ յառաջագոյն հարկուող է ապաքինել այս ախտերը: Դաշտանը կամ ամսական արիւնահոսութիւնը կարելի է ուղղել տղրուկներ կպցրնելով, կանանց ծննդական անդամների վրա, ոտները զաղջ ջրի մէջ դնելով եւ գրելի պատրաստելով: Թթախտութեան արեան ընդհատութեան դիպուածում տղրուկները կպցնում են արբանի շուրջ (anum) խակ քրթի արիւնը զգուշիւ համար՝ ռեզոնքներին, եւ տալիս են հիւանդին վաշտեցուցիչ ճարեր: Եթէ արեան թքումն ունի պարբերական բնութեացք, այսինքն դադարեցուց յետոյ երեւում է միշտ մի եւ նոյն ժամում եւ ժամանակում, այն ժամանակ հարկ է գործածել քինաքինայի տղը, որպէս ընդհատ տենդի դիպուածում:

(5) Արիւնահոսութիւնը դադարեցուց յետոյ առողջացածը երկար ժամանակ պիտի պահպանէ իրան դժուարամարտելի կերակրից, ամէն տեսակ ողիւստը խմիչքներից, կրքերի շարժութիւնից եւ այն ամէնից որ բորբոքում է եւ չփոթում արիւնը, Շատ օգտակար է էծի կաթը խմել միշտ, ձիով կամ կառքով դբօնուել, որովայնը լոյծ պահել եւ երեք ամիսը մի անգամ երակ հատանել:

ԿՇՏԱՅԱԻՈՒԹԻԻՆԸ

(pneumonia, peripneumonia, plevritia).

Թոքերի եւ լանջամաշկի բորբոքումն (pneumonia et plevritis) հայերէն մի բառով կոչվում է կշտացաւութիւն, բայց երկու դանաղան տեսակ հիւանդութիւններ են: Հին բժիշկները անդամադննութեան քաջ տեղեակ չլինելով չեն կարողացել ճշտիւ որոշել թոքերի բորբոքումն լանջամաշկի բորբոքմանից եւ այս երկու տեսակ ախտերը խառն ստորագրելով չփոթել են միմիանց հետ: Մենք նորագոյն հեղինակներին հետեւելով այս երկու տեսակ կշտացաւութեան արկած-

ները, ընթացքը եւ ասպարիւռութիւնը նկարագրում ենք ջոկ ջոկ առաւել պարզ հասկանալու եւ առաւել ուղիղ բժշկելու համար եւ յառաջ յառաջ կիսօտինք թոքերի բորբոքման վրա եւ յետոյ լանջամաշկի :

ԹՈՔԵՐԻ ԲՈՐԲՈՒՐՈՒՄՆ

(pnevmonia, peripnevmonia)

Այս բորբոքումն կամ կշտացաւութիւնը պատահում է յաճախագոյն քան թէ մարմնի ուրիշ ընդերքների բորբոքումը եւ դասվում է երեւելի եւ ծանր հիւանդութիւնների շարքում :

ՊԱՏՃԱՌՆԻ ԲԸ

Թոքերի բորբոքումն պատահում է ամէն հասակում, բայց այս ցաւով հիւանդանում են յաճախագոյն մարդիկ քան թէ կանայք ըստ որում շատ անգամ յառաջ է դալի նրանց կենաց վիճակից եւ գործերից . վատնորոյ այս հիւանդութեան ենթակայ են առաւելապէս որմնաղիւնները (կալատոս, բանայ), քարտաշները, մշակները, հացագործները եւ առհասարակ այն ամենայն անձինքը, որոնք անդադար ստտով ծանրը աշխատութեան մէջ են եւ չեն կատարում առողջութեան կանոնները հարկաւոր պայմանները :

Այս կշտացաւութիւնը երեւում է ամէն կլինաներում, բայց յաճախագոյն ցուրտ եւ բարեկիստն կողմերում, քան թէ ջերմ : Նոյնպէս յաճախ է զարուրին, աշունքին եւ ձմեռն : Վերջապէս յառաջ մի անգամ պատահած թոքերի բորբոքումն կարող է պատճառել երկրորդ եւ առաւել տեղամ : Պատահական պատճառներից զխաւորները են հարուածները, թոքերի վիրաւորումն, մարմնոյ ամէն վնասները : Բայց այս պատճառներից պատահած բորբոքումն այն քան վտանգաւոր է, որքան ինքնազուլս յառաջ եկածը : Նոյնպէս զօրաւոր պատճառներ են ցրտահարութիւնը ողիւսոր հեղանիւթների չարաչար գործածութիւնը, երգեցողութիւնը, բարձրաձայն աղաղակը, ցրտագոյն հողմի դէմուդէմ սրնթաց արշաւանքը :

ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Հիւանդը առ հասարակ յառաջ յառաջ զգում է անառողջութիւն, ախորժակի պակասութիւն, թուլութիւն, վնասութիւն, մէջքի ցաւ, ցրտութիւն եւ դող . երբեմն միմիայն ջերմութիւն կամ դող առանց այլ նախագուշակ նշանների . երբեմն կրծոյ արկածների երեւելուց յառաջ

լինում են գլխացաւութիւն, անդամների ծանրութիւն, անախորժակութիւն, սրտի խառնակումն, վախժամն իսկ մի քանի հազուադէպ դեպք-
աւածներում նաեւ ցնորումն :

Աւելորդները երբեմն ցաւի սկզբումը, ոչինչ արկածներ չեն զգում, բացի անձկութիւնից եւ թուլութիւնից : Երեխանց կշտացաւը զուշակում են անհանգստութիւնը, ջերմութիւնը եւ արագ շնչառութիւնը : Ահա արոնք են թոքերի բորբոքման նախադուշակ արկածները եւ նշանները :

Բայց երբոր հիւանդութիւնը երեւում է, այն ժամանակ հիւանդները ըզ-
գում են յետագայ նշանները. մի խայթիչ ցաւ ծծի պտուկումը եւ կըր-
ծումը որ դորանում է առաւել եւս շնչառութեան եւ հազի ժամանակը. զժուարանչութիւն, որ երբեմն սաստկանում է մինչեւ շնչարգելութեան
աստիճանը : Հաղը մի հաստատուն նշան է եւ շատ դիպուածներում լի-
նում է հիւանդութեան սկզբումը : Հազալիս թքած խուխը ըստ մեծի
մասին լինում է մածուցիկ եւ դանդաղան ռանգով, երբեմն կղմնորի,
ժանկի նման, երբեմն լիմոնի, զափրանի եւայլն :

Տենդրկամ մնում է մի եւ նոյն աստիճանի վրա, ինչպէս էր հիւանդութեան
սկզբումը, կամ սաստկանում է, բաղկի զարկը լինում է լի, արագ, լեզուն
ձերմակ եւ ծածկած խոփյն հիւթով. ծարաւ սովորաբար սաստիկ է : Եր-
բեմն լինում են անքնութիւն, անհանգստութիւն զիշերով եւ ուշաթափու-
թիւն. թուլութիւնը միշտ կայ : Հիւանդները սովորաբար պառկում են մեջ-
քի վրա, մանաւանդ եթէ արկածները շատ ուստիկ են : Եթէ հիւանդը ըս-
կսում է առողջանալ, այն ժամանակը տաքութիւնը պակասում է, ան-
հանգստութիւնը եւ անքնութիւնը կորչում են, հաղը թեթեւանում է,
թուքը ձերմականում եւ կողի ցաւը ոչնչանում : Բայց անյաջող դիպուած-
ում նշանները մնում են մի եւ նոյն աստիճանի մէջ, բացի ցաւից, որ
սովորաբար կորչում է մահուան ժամանակը, բայց շնչառութիւնը եւ խու-
խի դուրս դալը առաւել եւս զժուարանում են :

Այս կշտացաւութիւնը լաւ ճանաչելու համար ամէն վերոյիշեալ նը-
շաններից առաւել թանդագիյնը եւ առաւել ստոյգը է ականջով լսելի նը-
շանը : Եթէ հիւանդութեան սկզբումը այն տեղ, ինչ տեղ որ հիւանդը
զգում է ծանրութիւն եւ ցաւ, որ է սովորաբար թոքերի ստորին մաս-
ները, սկանջ դնել մտադրութեամբ, այն ժամանակ հմուտ ականջ զը-
նողը կլսէ, որ շնչառութեան խշխշալի ձայնը փոքր ինչ նուազել է
եւ նորա փոխանակ լսվում է մի առանձին տեսակ ձայն ձայթիւն,
(rhonchus crepitans, râle crépissant sec) որ նման է կրակի վրա
ածած աղի տրաքտրըքցի ձայնին : Այս ձայթիւնը հիւանդութեան
սաստկութեան ժամանակը, այն չափ բարձրանում է, որ թոքերի կամ
շնչառութեան խշխշոցի ձայնը բոլորով լին խլացնում է : Մի քանի ժա-
մանակից յետոյ այս ձայթիւնը կորչում է, այլ եւս չէ լսում, եւ եթէ միա-
սին եւ շնչառութեան բանախան ձայնը վերադառնում է կրկին, այն ժա-

մանակ նշանակում է որ հիւանդը սկսում է առողջանալ, բայց եթէ շնչառութեան ձայնը լսում չէ, այն ժամանակ թոքերը կարծրացել պընդացել են ընդի նման (hépatisation rouge) : Կայ մի այլ եւս միջոց ճանաչելու այս կշտացաւութիւնը. եթէ մի ձեռի մատները դնել կրծոյ այն տեղի վրա, ինչ տեղ որ հիւանդը զգում է ցաւ եւ միւս ձեռի մատներով զարկել, այն ժամանակ կրծոյ տախտակը հանաւ է մի խուլ արձագանքի ձայն, բայց այս նշանը հիւանդութեան առաջին օրերումը չէ լինում :

Վերջապէս այն դիպուածներում, ինչ տեղ որ ոչ ունինդրութիւնը եւ ոչ զարկումն (auscultatio et percussio) օգնում չեն, այն ժամանակը ցաւը ճանաչելու համար բտական են նախնի բժշկների վերոյիշեալ նշանները :

ԸՆԹԱՑՔԸ ԵՒ ԵՐԿԱՐԱՏԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

Թոքերի լարութումն սովորաբար արագընթաց է. շատ անգամ տատկանում է երեկոյեան պահին եւ թեթեւանում է առաւօրը. երբեմն լինում է ընդհատ մանաւանդ ձախճախուտ երկիրներումը :

Այս կշտացաւութիւնը սովորաբար տառնարկու օրից առաւել եւ եթէ օրից պակաս չէ աւելում, եւ վերջը ըստ մեծի մասին բարի է, բայց շատ անգամ երկխանց եւ ձերերի համար լինում է վտանգաւոր :

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

Յառաջ յառաջ հարկաւոր է երակ հատանիլ : Երեւանցը մինչեւ ութը տարեկան հասակը երակահատութեան մոխորուն կտրելի է դնել սղորովներ, արեան սրուակներ եւ կակղեցուցիչ բժշկական թանձրութան կրծոյ վրայ : Թեթեւագոյն դիպուածներումը երակահատութիւնը աւելորդ է, այլ պէտք է գործ ածել կակղեցուցիչ եւ զովոցուցիչ ըմպելիք, զորօրինակ Արարիոյ խժի խաչուն, գարու խաչուն չաքարով, նշի կաթը, սաւեղը, մոռը, խաչսաւը եւ ուրիշ սրանց նման ճարերը :

Արիւնը պարտ է հանել 8—12 ունկի կոնից, երբեմն հարկաւոր է կրկնել արիւնահանութիւնը երկրորդ եւ առաւել անգամ : Արիւնահանութեան յետոյ իսկոյն պէտք է տալ հիւանդին ործացուցիչ տորաը (tartarus emeticus), որ այժմ կշտացաւութեան դիպուածումը համարվում է ամէն ճարերից օգտակարագոյն : Մի զարեհատ (գրան) տորաը պարտ է հալել երկու ունկի նաբինջի ջրում եւ կէս ունկի շարապում եւ ըմպել ամէնը մի անգամ : Հիւանդը պիտի ընդունի այս դեղը վեց անգամ ամէն երկու երկու ժամ մի անգամ, յետոյ պիտի սպասի 7—8 ժամ, եթէ հիւանդութիւնը այնքան զօրաւոր չէ. բայց սաստիկ դիպ-

ուածում, այն ճարձը պիտի շարունակուի նոյն կարգով մինչև 4 թիթևա-
նան զլխաւոր արեւածները : Եթէ այդ դեղը պատճառում է որովորոշա-
լուծութիւն. այն ժամանակ նրա հետ պէտք է խառնել մի դարեհատ
մեկոն (extr. opii) կամ մի ունկի խաչխաչի շարապ (syrr. diacodii) :

Ուրիշ ճարերը եւս շատ կան այն հիւանդութիւնը բժշկելու համար,
բայց որովհետև նրանք այնքան նեղորոշական չեն որքան արիւնա-
հանութիւնը եւ ործայուցիչ տորտը. վստահորոյ հարկ չէ սցալխի վը-
տանդաւոր դիպումում ստոյգ դեղերը բայց թույնել եւ գործածել երկ-
բայելի դեղորայք :

Հիւանդը պիտի զոտ չանայ դժուարամարտիլի եւ անուշանոց կերա-
կուրներից. սենեակի օդը պիտի լինի բարեխառն, ոչ աւելի տաք, ոչ
աւելի ցուրտ : Առողջանալուց յետոյ հիւանդը մի քանի ժամանակ պի-
տի գործածի կաթի չիջուկը եւ խղամ.դիոյ մամուռը (Lichen islandicum) :

Բայց կան կշտացաւութեան մի քանի տեսակներ, որոնց համար
այնքան օգտաւէտ չեն վերոյիշեալ երակահատութիւնը եւ ործայուցիչ
տորտը : Այս տեսակներն են ընդհատ կշտացաւութիւնը, որ պարտ է
բժշկել քինաքինով ինչպէս ընդհատ տենդը : Մաղտապին կշտացաւու-
թիւնը պահանջում է չափաւոր արիւնահանութիւն, ործայուցիչ լուծո-
ղական դեղորայք եւ գրեթէ, խիջ ջրային կշտացաւութեան դիպումում
երբ որ հիւանդի ուժը չափազանց թուլացած է, օգտակար են երեցուկի
խաշուն քենայի շարապով, մի քանի դրոպա ափսիս գինի :

Մնում է մեզ խօսել մի երկու խօսք երկարատեւ կշտացաւութեան
կամ թոքերի երկարատեւ բորբոքման վրայ, որ բարեբաղդաբար պա-
տահում է հաղիւ երբէք եւ համարեալ թէ սուանց յայտնի պատճառի :
Սուրբարար պարզ, թեթեւ բորբոքումն փոխանակ առողջանալու, տը-
կար կազմուածի տէր մարդումը շարունակաբար տեւում է երկար ժա-
մանակ, կամ երեք ամիս եւ դժբաղդաբար զրեթէ միշտ վերջանում է
մահով : Այս աղէտալի ցաւը կարելի է ճանաչել յետագայ նշաններով :
Սուր բորբոքման թեթեւանալուց յետոյ հիւանդը սկսում է օրէ ցօր նի-
հարանալ, հալելիլ ու մաշլիլ եւ դեղերը ոչինչ չեն օգնում : Այս ցաւը
բժշկելու համար հարկաւոր է հմուտ բժիշկ, բայց ամէն դեղորից չա-
հաւէտ է տաք սպանդանելը եւ տաք կլիմայում կենալը :

ԼԱՆՋԱՄԱՇԿԻ ԲՈՐԲՈՔՈՒՄՆ (pleuritis)

Լանջամաշկի բորբոքումն նոյնպէս երեւելի հիւանդութիւն է, ինչ-
պէտ ոչ այնքան վտանգաւոր, որքան թոքերի բորբոքումն եւ պատա-
հում է շուտ շուտ : Այս կշտացաւք յառաջ է գալի զլխաւորապէս ցըր-
տոյ երկարատեւ ներգործութիւնից տաքացած կամ քրանած ժամանա-

կը, թափանցիկ հողմից, տաք տեղից յանկարծ ցուրտ անդ մասն! չուց
 եւ շատ ցուրտ ջուր կտոմ ուրիշ խմիչք գործածելուց :

ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Հիւանդը յառաջ յառաջ զգում է դող եւ յետոյ շուտով մի անտա-
 նելի սաստիկ խայթիչ ցաւ , խիթք մի որ եւ իցէ կողմի ծծի տակը :
 Այս խիթքը լինում է երբեմն միասին դողի հետ : Սրանից յետոյ շատ
 շուտ երեւում են հազը, որ է ընդ մեծի մասին չոր, եւ շնչառութեան
 դժուարութիւնը, ձայնը չէ փոխւում : Բորբոքութիւնից լանջամաշկը
 լցւում է հեղանիւթով եւ այս հեղանիւթի ներկայութիւնից կրծոյ ցա-
 ւագար կողմը երեւում է փոքր ինչ լայնացած : Կրծոյ հիւանդ կողմը
 դարկելով, բաբախելով լսւում է մի խուլ ձայն, իսկ ականջ դրած ժա-
 մանակը շնչառութեան խշխշոցը չէ լսւում կամ շատ թոյլ անսովոր
 ձայն է դուրս դալի : Մի ականջով լսելիս միւս ականջը պէտք է խցել,
 որ աւելի լաւ լսվի :

Այս նշանների հետ միասին թէպէտ լինում են եւ սրտնեղութիւն,
 ջերմ, անախորժակութիւն, ծարաւ, գլխացաւութիւն, բայց ոչ այնքան
 զօրաւոր որքան թոքերի բորբոքման ժամանակը :

Այս ցաւի ընթացքը արագ է. առաջին արկածները ըստ մեծի մա-
 սին անհետանում են երեք կամ չորս օրվան մէջ : Բայց հիւանդութիւնը
 տեւում է 14—16 օր : Վերջը համարեալ թէ միշտ բարի է, եթէ հիւան-
 դը չունի սրա հետ միասին եւ ուրիշ երեւելի ախտեր :

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

Արինահատութիւնը թէ երակահանութեամբ, թէ տղրուկներով,
 եւ թէ սրուակներով այս տեղ եւս հարկաւոր է, որպէս թոքերի բոր-
 բոքման ժամանակը : Արինահանութեան յետոյ շատ օգտակար են
 կակղեցուցիչ ճարերը, մոլոշի կամ բաղըջուկի եւ տուխտի խաշոն, մա-
 նուշակի չայն եւ այլն : Սրանց հետ միասին հարկաւոր է խմեցնել կէտ
 դարեհատ ափիոն հազը պակասեցնելու եւ հիւանդին հանգստացնելու
 համար : Եթէ հիւանդի որովայնը կապ է եւ ջերմը զօրաւոր, այն ժա-
 մանակ երակահատութեան յետոյ կարելի է տալ ործացուցիչ տորտը
 փսխեցնելու եւ լուծելու համար : Այս պարզ դեղերը բաւական են լան-
 ջամաշկի բորբոքումն ապաքինելու համար :

ԹՈՒԲԱՆՏՈՒԹԻՒՆԸ phthisis ԴԵՏՕՏԻԱ.

(Բարակացաւ, ախլ, հլերքութիւն, մաշարայական աստ, ծիրական կամ հիւ-
ժական աստ, նուրբ աստ):

Թոքախտութիւնը յառաջ է գալի մի առանձին տեսակ խաղաւարտ-
ներից, ուռույցներից (tuberculae ԵՄՐՈՐԿԻ), որոնք ծագում են թո-
քերի մէջ: Շատ որոգայթաւոր հիւանդութիւն է: Այժմեան վիճակա-
գրական հաշուով ընդհանրապէս մեծամեծ քաղաքներում մեռանդների
չորրորդ կամ հինգերորդ մասը է այս ցաւով:

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Թէպէտ բարակացաւով հիւանդանում եւ մեռանում են ամէն հա-
սակի մարդիկ, բայց հասարակօրէն մեծ մահկանացութիւնը լինում է
քսանից մինչեւ քառասուն տարեկանների մէջ, Կանայք առաւել են-
թակայ են այս ցաւին, քան թէ մարդիկ: Մարմնի ակար կազմուած-
քը, նեղ կուրծք, շուտ շուտ ցրտահարութիւնը, երեսի դժգոհութիւնը
եւ թշերի չափաւոր կարմրութիւնը ցոյց են տալի միտումն զէպի այս
ցաւը:

Յաճ տեղերը, ջերմ երկրից ցուրտ եւ խոնաւ երկիր գնալը, գա-
րունը, ձմեռը, վատ անմարսական կերակուրները, մթին եւ խոնաւ
քնակարանը, ամէն տեսակ աւելորդութիւնը, անչափաւորութիւնը, հեշ-
տախրութիւնը, սերմնահեղութիւնը, կրքերի տանջումն, թողի եւ դա-
նաղան կաղերի չնչառութեամբ ընդունելութիւնը, կշտացաւութիւնը եւ
ժառանգական հակամիտութիւնը, համարվում են թոքախտութեան զօ-
րաւոր պատճառներ: Սրա տարափոխիկ լինելը այժմ անընդունելի է
բոլորովին:

ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Ղերբումը ասացինք թէ բարակացաւը պատճառում են թոքերի
մէջ ծնած մի առանձին խաղաւարտներ կամ պալարներ: Այս խաղա-
ւարտները յառաջ յառաջ խակ են, տհաս, վերջումը կակղում են, հա-
սունանում են եւ նրանցից կաթում է հիւթ, բլղամ: Այս պատճառով
այժմեան երեւելի հեղինակները թոքախտութիւնը բաժանում են միայն
երկու շրջան կամ աստիճան: Առաջին աստիճանի նշանները պատկա-

նում են խոսկ խաղաւարաններին, երկրորդ աստիճանինը կակղացածներին, բացուածներին :

Թոքախտութեան առաջին աստիճանի կամ շրջանի նշանները :

Բարակացաւ սկսում է հասարակօրէն հանդարտ, սակաւ, սակաւ, ծածուկ, գողի պէս եւ ըստ մեծի մասին առանց յայտնի պատճառի : Բառաջ յառաջ երեւում է մի թեթեւ, բայց յամառ հազ, խորքուիտ նման. այս հազը սկզբումը չոր է եւ այս յատկութիւնը պահում է երբեմն մի քանի ամիս, բայց մի սակաւ ժամանակից յետոյ սովորաբար հազալիս դուրս է գալի թուփի նման մի փոքր փրփրալից եւ յոտակ բլղամ եւ հասարակօրէն սատկանում է գիշերով : Պատահում է երբեմն, որ բարակացաւ իւր առաջին շրջանից անցանում է դէպի երկրորդը ամենեւին առանց հազի, որ սկսում է երեւիլ հիւանդի կենդանութեան վերջին օրերումը : Երբեմն բլղամը դուրս է գալի առատ, թանձր տոկոյն եւ ոչ այնքան պարզ : Բացի հազից հիւանդը զգում է թուլութիւն, երբեմն կրծոյ ցաւ, ճնշում, դժուար շնչութիւն մանաւանդ բարձր տեղ կամ սանդուխտի վրայ ելանելու եւ կամ ուրիշ տեսակ աշխատանքի ժամանակը, եւ սկսում է նիհարանալ եւ գիշերները քրտնել : Մի քանի դիպուածներում այս արկածները այնքան թեթեւ են, որ հիւանդը ոչ ինչ է զգում, բայց երբ որ, հաղի դժուար շնչութեան եւ բլղամի հետ միասին երեւում է եւ սաստիկ թքումն արեան, այն ժամանակ այս նշանը աներկբայ յայտնում է թոքախտի սկիզբը : Թքումն արեան երբեմն սաստիկ է եւ երբեմն միայն բլղամն է արիւնխառն :

Կրծոյ բարսխումն եւ ունկնդրութիւնը (percussio auscultatio) տալիս են մեզ թանգագին նշանները այս ախտը ճանաչելու համար :

Բարախելու կամ դարկելու ժամանակը կրծոյ վրայ, մի անրակի եւ կամ երբեմն երկու անրակների տակ եւս միասին (վզի առաջի ոսկորները *clavicula*), նկատում է մի թոյլ եւ խուլ ձայն, որ ամենեւին նման է առողջ զրութեան ձայնին, եւ որքան ցաւը յառաջ է գրնում, այնքան ձայնի խլութիւնը առաւել նշմարվում է եւ ուրիշ տեղերում կրծոյ վրայ : Ունկնդրութեան ժամանակը շնչառութեան խշխրոյցը նուազ է եւ այլայլած, իսկ այս շրջանի յետին օրերումը լսվում է փուքսի ձայն թեթեւ տրաքտրեքոց (*rhonchus crepitans*) խորդալու, խաւալու ձայն (*rhonchus sonorus*), մի առանձին նուազ արձագանք իբր թէ դուրս է գալի թոքառաջից կամ որկորից (*bronchophonia*, *гортание*) :

Այս աստիճանում երեւում են նոյնպէս մարսողական գործարանների խանգարմունքներ, փոխումն սրտի, խառնակումն, որովայնալուծութիւն, ցաւ սրովայնի : Հիւանդներից ոմանք զգում են փոփոխակի եր-

բննն ջերմութիւն, երբեմն ցրտութիւն, մանաւանդ երեկոյնները : Այս նշանները եւ սրանց հետ միասին օրէ ցօր յայտնապէս նիհարանալը, հալվիլը, նուազութիւնը, մորթոյ դոճափոխութիւնը եւ ընդհանուր անառողջութիւնը յայտնի ցոյց են տալի թոքերի աւերումն :

Թոքախտութեան երկրորդ նշանն էր :

Հազը յաճախում է եւ սաստկանում, յառաջ է բերում շուտ շուտ փախումն. սաստկութիւնը աւելանում է զիշերով եւ պատճառում է անքնութիւն, բլլամը դուրս է գալի հեշտութեամբ : Բլլամը լինում է դժգոյն կանանչագոյն, պղտոր, արխոյսիսառն : Արեան թքումն այս ստորճանում պատահում է հազիւ : Բայց դժուարաշնչութիւնը, կրծոյ ճնշումն եւ ցաւը շատ սաստկանում են : Զարկելուց եւ ականջ զննելուց յառաջ եկած նշանները աւելի պարզ են այս տեղ, քան թէ առաջին աստիճանում : Կրծոյ ստորին մասնումը, անրակների տակ բարախելիս բողբոջիւն ոչինչ ձայն չէ հանվում, կամ մի խուլ, բութ ձայն, իսկ ականջ զննելիս, լսվում է ձայնի տրաքարքրոցի եւ երբեմն խորդիւնի, խռալու ձայն (rhonchus suberepitans) որ կոչվում է խոռչաւոր խորդիւն (râle cavernuleux, пещерный хрипъ) :

Յետին ժամանակը նոյն բութ խուլ ձայնը նկատվում է կրծոյ շատ տեղերում եւ շնչառութիւնը թոքի ծայրումը հանում է մի կարծր, խռչափողային ձայն (respiratio trachealis, bronchophonia, горловое дыханіе, хрипъ, горлогласіе :

Էլ ուշ լսում ենք կուրծքից իրր թէ ջրոյ կատորեայ կարկաջիւն (gargouillement, хлокотаніе) եւ լանջախօսութիւն (pecoriloquium гρυλорѣіе) : Այս հրաշքները ի հարկէ ամէն մարդ չէ կարող լսել հիւանդի կուրծքի վրայ յանկարծ աւաջին անդամ ականջ զննելով. սրա համար հարկաւոր է մեծ հմտութիւն, որ կարելի է ստանալ միայն երկար սովորութեամբ եւ չալխատութեամբ : Ով որ կամենում է սովորել, յառաջ յառաջ պիտի փորձէ առողջ մարդկանց վրայ երկար ժամանակ մտադրութեամբ լսելով նրանց կուրծքը եւ նկատէ թէ առողջ դրութեան մէջ որպիսի ձայն է դուրս գալի կուրծքից եւ ապա սկսէ հիւանդի կուրծքը ունկնդնել եւ համեմատել :

Բայց առաւել զլրատոր երևոյթը է տենղը, որ կամ երեւում է միայն այս ասիճանում, կամ շատ սաստկանում է, եթէ կար յառաջագոյն : Տենղը ըստ մեծի մասին սկսվում է ցրտութեամբ, դողով, երկեկոյնները, դողից յետոյ հասարակօրէն հետեւում են տաքութիւնը եւ քրտինքը : Այս տենղը շատ նման է առօրեայ ընդհատ տենղին : Մի եւ նոյն ժամանակումը երեւում են մարսողական դործարանների անկարգութիւնները, անախորժակութիւնը ստամոքսի խառնակիլը, ցաւը սրտի զրգալի տակ, փսխումն, անտանելի ծարաւը եւ որովայնաւոճութիւնը

հանդերձ աղիքների խիթքով, որ եւս առաւել նուաղացնում է հիւանդին:

Մի եւ նոյն ժամանակում յառաջ են գալի կոկորդի ցաւը կլանելիս, ձայնի կերկերալը, կտրվելը եւ շնչառութեան դժուարութիւնը, որոնց բովանդակութիւնը կոչվում է շնչափողի բարակացաւ (phthisis laryngea):

Եթէ ամէն վերոյգրեալ արկածները լինում են միասին, այն ժամանակ բարակացաւը աճում է շատ շուտ եւ սաստկանում է. հիւանդը չափազանց նիհարանում է. փոքր ինչ կարմրագոյն այտերը աժգունանում են, ցտմաքում են եւ հալվում, աչքերը ընկնում են ներս, շրթունքը բարականում են. վտիտ անդամները կորուսանում են իւրանց յետին դարութիւնը եւ հիւանդը ուժից ընկած մեռանում է, պահելով մինչեւ վերջին վայրկեանը իւր բոլոր ուշքը եւ միտքը:

Ահա սրանք են թոքախտութեան զլխաւոր արկածները, մնում է մեզ միայն երկու խօսք ասել այս տեղ բարակացաւոտների ծննդական դործաւրանների եւ եղունգների վրայ. արական անդամների դործունէութիւնը ոչ միայն չէ դորանում, ինչպէս կարծում են ոմանք, այլ եւ տկարանում են. իսկ կանանց ամսական հոսումն պակասում է եւ վերջումը կտրվում: Թոքախտով հիւանդի մատները վերջին յօդերը (խաղը) թուում են փոքր ինչ ուռած, եղունդի արմատը իբր թէ բարձրացած այլ նոյն եղունգը տափակ եւ կորացած:

ԻԱՐԱԿԱՅԱԻ ԸՆԹԱՅԻՐԸ:

ԵՐԿԱՐԱՏԵԻՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԵԼՔԸ

Բարակացաւը սովորաբար ընթանում է յամբ, աստիճան աստիճան եւ է երկարատեւ. Այս հիւանդութեան ընթացքի վրայ մեծ ներգործութիւն ունի տեղը, որ որչափ շուտով է երեւում եւ սաստիկ է, այնչափ արագ է բարակացաւի ընթացքը: Յղութիւնը ուշացնում է առ ժամանակ ցաւի սաստկանալը: Հասարակօրէն տեւում է մի տարւոյ մինչեւ երկու տարին. սուր զիպուածումը բարակացաւը մի ամսից առաւել տեւում չէ, բայց երկարատեւ զիպուածումը այս ցաւով հիւանդները երբեմն ապրում են 20 տարի: Հասալը մեծ ներգործութիւն չունի, բայց կանայք աւելի շուտով են մեռանում, քան թէ մարդիկ: Եւքը հասարակօրէն մահ է, բայց պատահած կայ որ հիւանդը առողջացել է ինքն իրմով, առանց ճարերի:

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

Թէպէտ թոքախտութիւնը կտրելի է հեշտութեամբ ճանաչել վերոյգրեալ նշաններից եւ արկածներից, բայց դժբաղդաբար մինչեւ այժմ չկայ ոչ մի ներգործական դեղ, որ կտրողանայ բժկել այս ցաւը, եւ

եթէ երբեմն եւ պատահել է առողջանալ հիւանդին, այսպիսի դիպուածները յառաջ են եկել սառաւել բնութեան հրաշալի զօրութեամբ, քան թէ դեղերի չնորքով։ Այս պատճառով մենք աւելորդ ենք համարում մոծանել հասարակաց բժշկականութեան մէջ այն հազարաւոր դեղերը, որոնց զովել են եւ զովում են բժիշկները եւ որոնք մնում են եւ կմնան միշտ անզօր սղատել մարդկութիւնը այս զմեղակ ախտից։ Բայց մենք կիշինք այս տեղ համառօտաբար միայն այն ճարերը եւ միջոցները, որոնք չսպաքինելով բուն ցաւը թեթեւացնում են արկածների սաստկութիւնը, հանդարտեցնում են հիւանդի նեղութիւնը եւ երբեմն ուշացնում են ցաւի ընթացքը։ Այսպիսի ճարերը են յետագայքը։

(1) Եթէ թոքախտութեան հետ միասին գտանվում է պատահաբար եւ թոքերի կամ լանջամաշկի բորբոքումն, այն ժամանակ պէտք է մի հասարակ ստական արիւն հանել երակահատութեամբ, որ երբեմն կարելի է կրկնել զզուշութեամբ, կամ 10—12 տգրուկներ դնել կրծոյ վըրայ։ Երկխանցը բաւական են 2—6 աղրուկներ հատակին մտիկ տալով։ Խմելու համար չահական է մոլոչի եւ ուրիշ կակեցեցոցի խտտերի չայն։ Դժուարամարս կերակրից հեռացնել հիւանդին եւ տեղաշարի մէջ պահել։

(2) Խաչաւը, ափիոնը, (lactucarium) հազար անոնով բոյսը, ափիոնի եւ Իզլանդիոյ մամոն (lichen islandicus) հետ միասին խառնած խեցեւանի ակն կամ քարը (lapides cancerorum) եւ կուրծքը կակեցնող բուսերի խաշուն, հանդարտեցնում են հազը, պակասացնում են շնչարգելութիւնը, թեթեւացնում են շնչառութիւնը եւ կտրում են անքնութիւնը։

(3) Կուրծքի ճնշումն եւ ցաւը մեղմելու համար շահաւէտ է օժանել կուրծքը ափիոնի սպեղանիով (linimentum opiatum)։

(4) Սառիկ քրտինքը չափաւորելու համար տալիս են հիւանդին հաբեր պատրաստած 3—4—6 եւ կամ 8 զարեհատ սպլտակ տարազից (agaricus albus սպնշաման նիւթ կաղնիոյ եւ կամ ուրիշ ծառերից արտադրած). որովհետեւ այս տեղը լուծողական է, վամնորոյ որովայնաւուծութեան դիպուածում չէ կարելի տալ, այլ պէտք է խառնել փոքր ինչ ափիոնի հետ։ Օգտաւէտ է նոյնպէս օժանել խղով հիւանդի բոլոր մարմինը։

(5) Մաշիչ որովայնաւուծութեան ընդդէմ գործ են ածում ափիոնից պատրաստած գրէխը, եւ զծոխային քարը (argentum nitricum), որ տալիս են մի զարեհատի 12—15 երրորդ մասը երեք անգամ օրը։ Եթէ աղիքները վիրաւորած, խոցրտած են, այն ժամանակ ոչ ինչ դեղ կարող չէ հանդարտացնել որովայնաւուծութիւնը։

(6) Վերջապէս հիւանդի պահպանութիւնը ունի մեծ զօրութիւն մատանդ բարակացաւի սկզբումը։ Հիւանդին օգուտ է փոխել իւր բնականութեան երկիրը, կլիմայն, ցուրտ տեղից տաք սեղ գնալ. ճանա-

ըրբ ուռչում են եւ արտասլում, երակները յայտնում են եւ շնչերակներ-
րի զարկը ցուցանում է շնչառութեան սաստիկ ճնշումն : Երբեմն երե-
ւում է արեան հոսումն քթից, բերանից եւ ականջներից : Երբեմն սաս-
տիկ հազից յետոյ քրտնում է եւ փսխում է խժային հիւթ :

Մի կարճ միջոցից յետոյ շնչարգելութեան արկածները սովորաբար
անցեալանում են : Հիւանդը յառաջ յառաջ սկսում է շուտ շուտ շունչ
առնուլ եւ ապա երկար եւ սուղելով : Յետոյ թքելով մի պարզ եւ խը-
ժային հիւթ փոքր ինչ հանգստանում է :

Հազի ըմբռնումն կամ գալուստը մի րոպէից աւելի չէ տեւում, բայց
ըմբռնում է շուտ շուտ, 20—40 եւ առաւել անգամ օրը եւ յաճախա-
կոյն զիշերով քան թէ ցերեկով : Հիւանդութիւնը տեւում է 5—8—12
շաբաթ : Վերջին կամ դիւրութեան շրջանումը հիւանդութիւնը դիմում
է դէպի առողջութիւնը, այն ժամանակ հազի սաստկութիւնը նշանա-
ւորապէս պակասում է, ըմբռնումն կարճատեւ է եւ թեթեւ, խսկ խը-
ժային հիւթը դուրս է գալի հեշտութեամբ եւ առանց չարչարանքի :
Վերջապէս երեւում են միայն պարզ խարբուխի արկածները, որոնք
շուտով անց են կենում, եթէ ուրիշ ախտերի դիպուածներ չեն պատահում :

Քրքլիւնչի հետ միասին կցորդվում են յաճախ թոքերի լանջամաշկի,
աղեաց եւ ուղղոյ բորբոքումն, արիւնահոսութիւնք, թոքախտութիւն,
ջրկողութիւնք եւ ուրիշ ախտեր, եթէ այս կցորդութիւնքը չեն պատա-
հում, այն ժամանակ ցաւի ելքը յաջող է եւ բարի, այլ ընդ հակառակն
վերջանում է մահով : Այս ցաւը մի անգամ միայն կպատահի մարդի
բոլոր կեանքումը :

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆՆԸ

Քրքլիւնչը կամ խորուզակը ապաքինելու համար շատ դեղեր յա-
ռաջադրած են նշանաւոր բժշկներից, բայց այն բազմաթիւ ճարերից ոչ
մինը չկայ, որ կարողանայ յատուկ եւ ներգործական դեղ դառնալ այս
սաստիկ ցաւի ընդդէմ : Սրա ընթացքը ուրիշ տարափոխիկ ախտերի
հման, ծաղկի. վարդախտի, ունի խր սահմանեալ ժամանակը, եւ այս
ժամանակակետից յառաջ հիւանդը կարող չէ առողջանալ ոչ մի հնար-
քով : Այս պատճառով մենք կը ցուցանեմք այստեղ միայն առաւել
հարկաւոր եւ առաւել օգտակար ճարերը եւ միջոցները, որոնք գործ
են անվում այս հիւանդութեան ընդդէմ :

Յստակ կամ պարզ խորուզակի ընդդէմ, որ կցորդած չէ ուրիշ ախ-
տերի հետ շատ օգտակար են յետագայ ճարերը :

(1) Հատարակ չայի եւ ջրի տեղ հիւանդին խմեցնել Տիլիայի ծաղկի
թեթեւ խաշուն նարինջի շարապով :

(2) Տալ որձացուցիչ արմատը կամ աորտը փոխեցնելու համար յետադայ կերպով :

24 կշիռ դարենատ արմատ (Rad. ipecacuanhae) բաժանել էրեք մասը եւ ամէն քառորդ ժամին տալ մի մի մասը, եւ կամ մի կշիռ դարենատ տորտը (tartarus emeticus) հալել կէս ստական շարքաթի մէջ եւ շուտ շուտ խմեցնել փոքրիկ դրդալով մինչեւի մի քանի անգամ փրփնել : Դեղերի քանակութիւնը կարելի է աւելացնել կամ պակասեցնել, նայելով հիւանդի հասակի չափին :

(3) Վեց կշիռ ցորեան Պելլա տոննա անուշով բոյսը (կին դեղեցիկ) (puly. belladonnae gr. vi) խառնել 26 կշիռ ցորեան շաքարի հետ եւ բաժանել 30 հաւասարաչափ մասեր : Այս փոշիներից պէտք է տալ հիւանդին օրը 1—2—4 փոշի, հասակին նայելով :

(4) Կուրծքի վրայ դնել մուրտասանկի սպիղանի (Emplastrum diachylon),, մանաւանդ եթէ կուրծքը ցաւում է :

(5) Շահական է չափաւոր խառնէ խմեցնել հիւանդին օրը երկու, երեք անգամ :

Եթէ խորուզակի հետ զուգընթաց է շնչառութեան եւ ուրիշ նշանաւոր դործարանների բորբոքումն, այն ժամանակ օգուտ են բերում յետադայ միջոցները :

(1) Մոլոչի եւ խաշխաշի չայն :

(2) Արիւնահանութիւնը երակահատութեամբ կամ տղրուկներով, հայելով հիւանդի հասակի չափին եւ բորբոքման զօրութեան :

(3) Թոքերի բորբոքման դիպուածումը վախոդական տորտը (tart. emet.) :

(4) Ամէն երեկոյ տալ հիւանդին մի կամ երկու չայի դրդալ խաշխաշի շարապ (syrup. diacodii),, կամ $\frac{1}{2}$ —1 կշիռ դարենատ ափիոնից կամ մահացու մորմ անուշով բուսից հանած հեղուկը (ext. opii s. daturae stramonii) :

Վերջապէս խորուզակը յաջողութեամբ բժշկելու համար հարկաւոր է հեռացնել հիւանդին ամէն տեսակ շփոթներից, հակառակութիւնից, բարկութիւնից, ցրտից, առատ կերակրից :

Որովհետեւ այս ախտը փոխադրական է, վասնորոյ պէտք է առողջ երեխանցը չի պահել հիւանդների մօտ եւ չի մօտացնել :

Երբ որ այս փոխադրական ախտով սկսում են հիւանդանալ, այն ժամանակ շատ օգտակար է ծաղիկ կտրել առողջ երեխանցը չի նայելով թէ մի անգամ արդէն կտրած է : Այս հնարքով երբեմն կարելի է պաշտպանել երեխան հիւանդութիւնից :

ԱՐԻԻՆԱՇՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆՍԱՊԱՐՀՆԵՐԻ

ԵՒ

ԱՐԵԱՆ ԱԽՏԵՐԸ

Թոքերի, սրտի եւ արիւնաշուրջ անոթների վրա ընդհանուր անդեկությունները : Արտի բորբոքումն կամ սրտակրանք : Բարախին սրտի : Շնչերակներից ցաւերը : Երակների ցաւերը : Նորածին կանանց սպտակադոյն ցաւալից ուռուցքը : Արեան առատութիւնը կամ բազմարիւն լինելը : Արիւնաատկաւութիւնը, թուլութիւնը : Դժգնութիւնը կամ դեղնութիւնը : Ակտրբուր կամ ընդահարութիւնը : Խոշոր :

1.

ԹՈՔԵՐԻ, ՍՐՏԻ ԵՒ ԱՐԻԻՆԱՇՈՒԹ ԵՐԱԿՆԵՐԻ ՎՐԱՑ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՆԴԱՄԱՁՆՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՆՆԵՐԸ

Արիւնաշրջութեան ճանապարհների ցաւերը լաւ հասկանալու համար, հարկաւոր է գիտել, թէ սիրտը, թոքը եւ արեան անոթները որպիսի պաշտօն են կատարում առողջ մարմնի մէջ իւրեանց բնական դրութեան ժամանակը, Այս պատճառով մենք աւելորդ չհամարեցինք փոքր ի շատէ ծանօթացնել ընթերցողին յիշեալ գործարանների անդամադնութեան հետ :

Մարդի կողերը իւրեանց մերձաւոր ոտկորների հետ ամէնը միասին ունին մի անտակ վանդակի նմանութիւն եւ կոչւում են կուրծքի վանդակ : Այս վանդակի մէջ աջ ու ձախ դրած են թոքերը : Թոքերի մէջ դասնւում են շատ խոզովակներ, որոնք սակաւ սակաւ լայնանալով կողմում են վերջապէս չնչափողը, որ խոկոյն լեզուի քամակին միաւորւում է հազադի հետ (etarynx, չնչափողի գլուխը) : Հազադի միջոցով օդը չնչառութեան ժամանակը թափանցում է չնչափողում : Երնչափողը ունի երկու ձիւղ կուրծքի վերին մասնի մէջ աւելումը, ուր որ երեւումէ արտաքուստ պարանոցի վրա կուրծքի տախտակի մօտ մի խորին փոս : Շնչափողի միջիւղը կամ խոզովակը երեք ոստ բաժանուած մտնում է աջ թոքը, ալ միւս խոզովակը երկու ոստ բաժանուած, ձախ

թոքը : Այս խողովակները այնքան բաժանվում են եւ նրբանում են , որ դառնում են մաղերի նման բարակ : Այս բարակ խողովակներից ամէն մէկը վերջանում է մի թափանցիկ առաձգական թաղնթանման փու- ճուկով կամ պղպջակով : Շնչափողի խողովակները նման են ճիւղերի , այլ պղպջակները տերեւների :

Շնչափողի թէ հաստ եւ թէ բարակ խողովակները պատած են ներ- քին կողմից մաղաստղի թաղանթով օդի ճանապարհները միշտ խոնաւ պահպանելու համար : Կուրծքի մկանունքը մեծ ներդործութիւն ունին շնչոյ տարեւառութեան վրա :

Ամէն կերակրեղէնները ստամոքսի եւ աղիքների մէջ եփուելուց յըս- տակուելուց յետոյ , փոխվում են մի սպիտակ հեղանիւթ կաթնի նման , որ մոտնում է աղիքների վրա եղած մաղից բարակ խողովակների մէջ , որոնք կոչվում են կաթնեւրակներ : Այս կաթնեւրակները կամ կաթնի անօթները , որոնց մէջ հոսում է սպիտակ հեղանիւթը , հեռանալով ա- ղիքներից , սակաւ սակաւ միաւորվում են միմիանց հետ եւ կազմում են յառաջ յառաջ սուսուլ եւ առուլ հաստ ճիւղեր եւ վերջումը մի բուն կամ մի մեծ խողովակ , որ կոչվում է կուրծքի առուակ (грудной прото- ток) եւ կուրծքի ձախ կողմից անրակի տակ միաւորվում է մի անօթի հետ , որի մէջ հոսում է սևաւ արիւնը : Այսպէս կերակուրը փոխվելով մի սպիտակ հեղանիւթ կամ կաթնորակ հիւթ , խառնվում է արեան հետ եւ արիւնաշարժութեամբ ծաւալվում է մարմնի բոլոր անդամներում : Սպիտակ հեղանիւթը միաւորվելով արեան հետ , հոսում է դէպի սիրտը , որ է կեանքի պահպանութեան համար էապէս երկուլի մասներից մէկը :

Սիրտը ունի եռանկիւնի մարմնի ձեւ : Մարդի սիրտը մեծանում է հասակի հետ միասին եւ նրա մեծութիւնը համարեալ թէ հաւասար է ձեռի բռան : Կանանց սիրտը համեմատաբար փոքրագոյն է քան թէ մարդկանցը : Սրտի վերին եւ յետին մասնից ելանում են մի քանի հաստ խողովակներ , արիւնաշարժ անօթներ , այլ արտաքին կողմից երեւում է մի խաչաձեւ գիծ : Այս գիծ տակ գտանվում են երկու միջնորմեր , որոնց մէջ ուղղադիւղ է , միւսը խոտորնակ եւ որոնք կազմում են սրտի մէջ չորս խոռոչներ : Ուղղահայաց միջնորմը չափահաս մարդի սիրտը բաժանում է երկու աջ ու ձախ մասը , իբր թէ երկու կէս կէս սիրտ մէկգլմէկի հետ առանց հաղորդակցութեան : Ամէն մի մասը նմանապէս բաժանվում է մէջումը մի ծակ թաղանթով , որի միջնորդութեամբ սրտի մի կէսի ստորին մասը կամ խոռոչը հաղորդակցվում է վերին մասի հետ ,

Սրտի ամէն մի մասնից դուրս են գալի մի կամ մի քանի արիւնա- շարժ անօթներ :

Սրտի կողմները գոյանում են մսեղէն մանրաթիւրից , որոնց ան- դադար բնական կծկումն կամ շարժումն սեղմելով սրտի խոռոչները , մղում է սրանց մէջ պարունակած արիւնը , որ շնչեւրակների եւ երակների

միջոցով չըջան է առնում բովանդակ մարմնումը : Արտի խոռոչներումը կան դռնակներ, որոնք չեն թողնում, որ արիւնը մի անգամ դուրս եկած մի որ եւ իցէ խոռոչի ծակից, կարողանայ յետ դառնալ կրկին նոյն խոռոչը առանց հարկաւորութեան :

Արիւնը ձախ սրտի ստորին խոռոչից մտնում է յառաջ մի լայն կամարածեւ շնչերակումը, յետոյ նրա ճիւղերումը. որոնց միջոցով ծաւալւում է բոլոր մարմնի մէջ : Այս ճիւղերը կամ շնչերակները որչափ առաւել հեռանում են սրտից, այնչափ առաւել բարականում են եւ վերջապէս դառնում են մազերի պէս նուրբ անօթներ : Մինչեւի այս բարակ ամաններին հասանելը, արիւնը ունի կարմիր վարդի գոյն, բայց այս տեղ գոյնը փոխւում է եւ դառնում է թուխ կարմիր : Յետոյ բարակ անօթները միաւորւում են երակների հետ, ուրոնք յետ են առնում արիւնը դէպի աջ սիրտը : Որպէս շնչերակները տանելով կարմիր արիւնը ձախակողմեան սրտից աստիճան աստիճան նրբանում են, նոյնպէս եւ երակները բերելով թուխ արիւնը դէպի աջակողմեան սիրտը սակաւ սակաւ հաստանում են եւ միաւորւում են մի մեծ խողովակի հետ, որ թափում է արիւնը աջ սրտի վերին խոռոչումը : Այս խոռոչից մեծ խողովակը կամ երակը տանում է արիւնը աջակողմեան ստորին խոռոչը եւ այն տեղից դէպի թոքերը ուր որ նա բաժանւում է բազում նրբագոյն խողովակներ, որոնք պատելով թոքերի պղպջակները, միաւորւում են թոքերի երակների հետ : Օդի ներգործութեամբ այս քնքուշ եւ նուրբ պղպջակները վրա, թուխ արիւնը կարմրում է թոքերի երակներումը, որոնք միաւորւելով կազմում են մի լայն երակ, որ հեղում է արիւնը առաջ ձախակողմի սրտի վերին խոռոչումը, եւ յետոյ ստորին խոռոչումը, ուստի վարդագոյն արիւնը կատարում է կրկին իւր շրջանը, ծաւալվելով բոլոր անդամներումը :

Ուրեմն արիւնաշրջութիւնը կատարւում է յետագայ եղանակով, ձախ սրտի ստորին խոռոչից արիւնը մտնում է շնչերակումը, որ բաժանւում է անթիւ ուստերով բոլոր մարմնի մէջ եւ տանում է արիւնը ամէն գործարանները անուցանելու համար, շնչերակների վերջին ծալքերից արիւնը թափւում է երակների մէջ : Այս երակները բերում են արիւնը դէպի աջ սրտի վերին խոռոչը, ուստի հեղւում է նոյն կողմի ստորին խոռոչումը. այս խոռոչից արիւնը հեղւում է շնչերակումը, ուր որ տա նում է նրան դէպի թոքերը, որ նա կարմրում է օդի ներգործութիւնից եւ մտանում թոքերի երակներումը, որոնք բերում են արիւնը դէպի ձախակողմեան սիրտը, ուստի նա յառաջ յառաջ դուրս եկաւ եւ կրկին մտնում է շնչերակը, որ ծաւալւում է բովանդակ անդամներումը :

Ձախ սրտի ստորին խոռոչից, ուր տեղից որ սկսւում է արիւնաշրջութիւնը, դուրս է գալի մի հաստ անօթ, որ է մեծ շնչերակը կամ նեարդը : Արանից ելանում են բոլոր շնչերակները ինչպէս մի ծառի բունից նրա

Ճիւղերը, Շէշերակները կազմած լինելով երեք թաղանթներից արտաքին, ներքին եւ միջին. երբեմն տեղ տեղ կորուսանում են իւրեանց սեփական առաջգականութիւնը, ուստի նական սական յառաջէ գալի մի պարկածեւ ընդարձակութիւն կամ ուռոյց, որ կոչւում է (սեւեւեւ) եւ որի պատառումն պատճառում է մի սրընթաց արիւնահոսութիւն, ուստի եւ մահ: Բարակ մազեայ անոթները ինչպէս որ վերելք ատայինք անցանում են երակներումը, որոնք տանում են փոխարկած սեւա արիւնը դէպի սիրտը: Առ հասարակ երակները զստաւորված են նոյն կերպով, որպէս շէշերակները եւ շատ անգամ երկուքին եւս դրած են մէկ մէկի մօտ:

Թուխ արիւնը հոսելով երակների մէջ դէպի սիրտը, մտանում է վերջապէս երկու մեծ երակներում վերին եւ ստորին. ուստի հեղուկ է աջ սրտի վերին խոռոչումը, Վերին երակը բերում է արիւնը գլխից, պարանոցից, ձեռներից եւ կուրծքից, այլ ստորին մասներից եւ փորոտիքներից:

2.

ՄՐՏԻ ԲՈՐԲՈՒԹՈՒՄՆ ԿԱՄ ՄՐՏԱԿՐԱՆՔ (Carditis)

Սրտի բորբոքումն պատահումէ շատ հազիւ եւ նրա ճանաչելը դժուարին է նա եւ հմուտ բժշկների համար: Որպէս այս ցաւը, նոյնպէս նրա հետեւանքը որոնք են սրտի պալարները, խոցերը եւ մասնաւոր ընդարձակութիւնները, համարեա թէ անբուժելի են եւ մահկանացու:

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Սրտակրանքի բուն պատճառները դեռ եւս լաւ յայտնի չեն, ցըրտահարութիւնը զանազան տենդեր եւ յօդուածացաւութիւնը համարվում են միայն պատահական պատճառներ:

ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Յետադայ նշաններից կարելի է գուշակել այս ցաւի ներկայութիւնը, հիւանդը զգում է սաստիկ բաբախիւն սրտի եւ ցաւ կամ ճնշումն կըրծումը ձախ կողմից, բազկի վարկը կարծր է, երբեմն թոյլ ընդմիջահատութեամբ եւ սովորաբար անհաւասար. արիւնաշրջութիւնը խանդարած է երեւում առանց մի յայտնի պատճառի: Բացի այս նշաններից պէտք է իմանալ թէ հիւանդը երբեմն յօդուածացաւ ունեցիլ է արդեօք, կամ ունի այժմ, թէ ոչ, մանաւանդ ոտներումը, ըստ որում յայտնի է, որ յօ-

դուռացաւ մարմնի արտաքին մասներից հեշտութեամբ թռչտում է դէպի ներքին անդամները եւ կարող է պատճառել սրտի բորբոքումն : Վերջապէս թոքերի եւ լանջամաշկի բորբոքողականութեան նշանների բացակայութենից երբեմն կարելի է գուշակել սրտի բորբոքման ներկայութիւնը , ինչու որ այս երկու հիւանդութիւնները արտաքին երույթներով նման են մէկըմէկի հետ. երկուքին եւս յառաջ են գալի արիւնհաշտութեան արգելքներից , մինը թոքերումը , միւսը սրտումը :

Առ հասարակ այս ցաւի նշանները կամ արկածները շատ միմիայն եւ անորոշ են , համարեա թէ չկայ ոչ մի նշան այս հիւանդութեան սեպհական :

Սրտի բորբոքումն ունի սովորաբար շատ սուր ընթացք եւ կարճ միջոցում հասնում է սատիկ ատիճանին , Այս ցաւը մի շարաթից առաւել տեսում չէ . կամ շուտով վերջանում է մահով եւ կամ պատճառում է սրտումը այնպիսի աղետալի ակտեր , որոնք յանկարծակի սպանում են հիւանդին :

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ .

Վերելը ասայինք , որ այս ցաւը միշտ վերջանում է մահով , ուրեմն բժիշկները կարող չեն յառաջ բերել ոչ մի դեղ , որ կարողանայ հիւանդին ազատել այս մահաբեր ակտից , բայց նրա չարչարանքը թեթեւացուցանելու համար կարելի է գործածել յետագայ միջոցները :

1) Յառաջ յառաջ առատ երակահատութիւնը , յետոյ սղորուկների եւ արիան սրուակները կուրծքի վրայ ձախ կողմից :

2) Հիւանդը պիտի պահպանէ կատարեալ լուրթիւն եւ հանդիսակենալ տեղաշարումը :

3) Հիւանդի որովայնը* , պէտքէ լոյծ պահել , տալով նրան ամէն երկու ժամ երկու երկու դարհնատ քաղցր մետիկ շաքարով (calomel grii) :

* Սիրտը , նրա թաղանթները , նրան պարունակիչ մաշկը եւ այլ մասները բացի բորբոքմանէ , վիրաւորում են եւ ուրիշ բաղմամբիւ ակտերով , եւ այս ակտերը հազիւ են պատահում ջուկ ջուկ , այլ մեծ կապակցութիւն ունին միմիանց հետ , եւ յառաջ են բերում այնչափ խառնափնդոր եւ մթին նշաններ , որ շատ անգամ նաեւ երեւելի բժշկները տարակուսովում են որոշել նրանց մէկըմէկից եւ սեպհականել մի որ եւ իցէ առանձին հիւանդութեան : Բացի սրանից սրտի եւ նրա մասների համարեա թէ ամէն ցաւերը համարվում են զժուարաբուժելի կամ յաւ եւ է ասել անբուժելի : ուրեմն այս ակտերը լինելով միայն հմուտ բժշկների հետազոտութեան առարկայ , չունին տեղիք մտանելու հասարակաց բժշկարանի մէջ :

5.

ԲԱԲԱԽԻՒՆ ՍՐՏԻ (palpitatio cordis)

Սրտի բաբախիւնը երկու տեսակ է, առաջին տեսակը յառաջ է դա-
ւի սրտի զանազան ցաւերից եւ կախած է նրանցից. երկրորդը պատա-
հումէ անկախ ուրիշ ցաւերից առանց մի շօշափելի պատճառի եւ կոչ-
վումէ ջղային։ Մենք ստորադրում ենք սրտի բաբախիւնի երկրորդ տե-
սակը, որպէս մի ինքնակայ հիւանդութիւն։

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Այս ցաւի պատճառները են թաւկացուցիչ ախտերը (hysteria et
hypochondria), դաշտանի արգելակահանութիւնը կանանց սպիտակագոյն
հիւթի հոսումն, կերակուրների եւ խմիչքների աւելորդութեամբ գործա-
ծութիւնը, մտքի երկար աշխատութիւնը, տրտմութիւնը հայրենեաց վրա
(nostalgia, тоска по родинѣ). սաստկաղին կիրքը եւ հոգոյ զանազան
ալէկոծութիւնքը,

ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Յանկարծ առանց մի նշանաւոր պատճառի սիրտը սկսում է սա-
տիկ զարկել։ Երբեմն կարելի է տեսնել կուրծքի շարժողութիւնը եւ
լսել զարկը։ Սրտի կողմը փոքր ինչ բարձրանում է եւ հիւանդը ինքը
յայտնի դրում է իւր տրտիւր։ Բացի բաբախիւնից լինում են երբեմն զը-
ծուարաշնչութիւն, նուազումն, բազկերակի սաստիկ զարկ եւ խէլք ք.

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

Երակահատութիւնը չափ փնաս է այս ցաւին։ Առաւել պատշաճա-
դոյն ճարերը են յետագայ մեղմացուցիչքը. տաք կամ ցուրտ ջրի
մէջ նստելը, (冷水浴) անունով դեղի ջուրը 10 — 40 կաթիլ եւ
(Stettin-է) կոչված բոյսը։ Այս ցաւը առ հասարակ չափ զժուարթութիւն է,
որպէս եւ համարեան թէ ամէն ջղային ախտերը (Stettin-է) բոյսը տալիս
են հիւանդին ամէն օր մի քանի անգամ յառաջ մի ցորենահատի քա-
ռորդ մասը մինչևի երկու ցորեան չաքարի հետ խառն եւ յետոյ քիչ
քիչ աւելացնում են չափը մինչևի 10—20 ցորեան։

4 .

ՇՆՉԵՐԱԿՆԵՐԻ ԱԽՏԵՐԸ

Շնչերակների կամներդերի ցաւերը սրտի ցաւերի նման բազմաթիւ են, բայց նրանց նշանները շատ միմիայն լինելով, բժիշկները դեռ եւս չեն կարողացել ոչ մի մանրամասնութեամբ քննութիւն անել նրանց վրա, եւ ոչ մի ստույգ եւ որոշ նկարագրութիւն յառաջ բերել: Թէպէտ մեծ շնչերակի եւ նրա ճիւղերի բորբոքումն, ընթարձակութիւնները (անէվոլուտիոն) եւ մի քանի ուրիշ ցաւերը լաւ յայտնի են մեզ նշանաւոր հեղինակութիւններից, բայց որովհետեւ այս ախտերից մի քանիսը պատկանում են վիրաբուժութեան եւ մնացածները բոլորովին անբուժելի են, վստահորոշ մենք աւելորդ եւ անօգուտ համարեցինք նրանց ստորագրութիւնն՝ հասարակաց բժշկականութիւն կարգացողների համար:

5 .

ԵՐԱԿՆԵՐԻ ԱԽՏԵՐԸ

Երակների ցաւերը այնքան շատ չեն, որքան շնչերակներինը: Ամէն հիւսիսային վիտիոսութիւնները, որոնք սեփական են մեծ շնչերակին եւ նրա ստերինն, ամենեւին պատահում չեն երակներումը: Սրանց հիւսիսայինութիւնների մեջ արժանի է ուշադրութեան մի վտանգաւոր եւ նշանաւոր ախտ, որ կոչւում է նորածին կանանց սպիտակագոյն ուռուցցաւալից (phlegmatia alba dolens), եւ որի համառօտ ստորագրութիւնը յառաջ ենք բերում այս տեղ:

6 .

ՆՈՐԱՄԻՆ ԿԱՆԱՆՅ ՍՊԻՏԱԿԱԳՈՅՆ ՅԱՒԱԼԻՅ ՈՒՌՈՅՅԸ

Այս հիւանդութիւնը է երակների բորբոքումն, որի դճրութիւնը պատճառում է մի սպիտակ ցաւալից ուռուցց աղղրի վրա մանկածնութեան յետոյ: Այս ախտը հազիւ երբեմն պատահում է եւ մարդկանց:

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Բացի երակների բորբոքողականութենից, այս ցաւը կարող են պատճառել ծննդական կանանց շատ շուտ վերկենալը տեղաշարից եւ մանկալը, ցուրտ եւ խոնաւ եղանակը եւ անզուշութիւնը կերակրից: Սպիտակ ցաւալից ուռուցցը սովորաբար երեւում է մանկածնութեան ելկու կամ երեք շաբաթից յետոյ համարեան թէ միշտ ժողովրդում:

ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Ուռուցի երեւելուց յառաջ հիւանդը զգում է շուտ շուտ դող կամ ցաւ արգանդի կողմը (Тазъ), եթէ ուռուցը պիտի երեւայ կռնումը, հիւանդը զգում է ցաւը որովայնումը, ինչպէս որովայնամաշկի բորբոքման դիպուածումը :

Յաւը եւ ուռուցը են այս հիւանդութեան հաստատուն նշանները : Յաւում է կամ բոլոր անդամը կամ նրա մի որ եւ իցէ տեղը, բայց միշտ աղդերային երակների մօտ, ճնշումն եւ շարժումն շատ սաստկացնում են ցաւը : Ուռուցը մեծ է, ճերմակ, եւ երեւում է միշտ ցաւալից տեղումը, երբեմն տարածվում է մինչեւի ծննդական անդամները, մի ուրիշ երեւելի նշան եւս կայ, որ արժանի է ուշադրութեան. ուռուցի մերձաւոր երակումը այնպէս թանձրանում եւ անդանում է արիւնը, որ երակը կամ արեան անոթը դառնում է իբր թէ մի պինդ լար, որ է երակների բորբոքման յայտնի նշանը : Որովհետեւ սպիտակ ցաւալից ուռուցը յառաջ է գալի երակների բորբոքմանէն, վասնորոյ բացի տեղական արկածներից երեւում են ջերմ եւ երակների բորբոքողականութեան բոլոր ուրիշ նշանները :

ԸՆԹԱՅՔԸ ԵՒ ԵԼՔԸ

Սպիտակ ցաւալից ուռուցը ունի բաւական երկարատեւ ընթացք : Երբեմն տեւում է 20 կամ 30 օր երբեմն նաեւ մի քանի ամիս : Ուռուցը երբեմն փարատվում է կամայց կամայց ցրվելով եւ այն ժամանակ ցաւը եւ տենդը եւս սկսում են թիթեւնալ եւ կորչիլ : Բայց ըստ մեծի մասին այս ցաւը շատ վտանգաւոր է եւ վերջանում է մահով, մահաւանդ եթէ տարածվում է մինչեւի արգանդը եւ ստորին որովայնը :

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

1) Հիւանդութեան սկզբումը հիւանդին պետք է տալ ործացուցիչ ճարեր, երակ հատանել ձեռից երկու կամ երեք անգամ. 20 կամ 30 արդրուկներ դնել ցաւազար տեղը եւ տղրուկները կրկնել, եթէ ցաւը չէ թիթեւանում : Հարկաւոր է բարձր եւ հանդիսա պահել ցաւազար անդամը :

2) Եթէ ուռուցի ցաւը նշանաւորապէս պակասել է, այն ժամանակ պէտք է չփել անդամը ամէն օր երեք անգամ սնդիկի սպեղանիով (unguentum neopolit), կամ ուռուցի վրա դնել խարանաղեղ, եւ որովայնը լոյճ պահել :

3) Եթէ պաւարը հասունացած է, հարկաւոր է զգուշութեամբ բանալ :

4) Կերակուրը պիտի լինի թիթեւ եւ սակաւաքանակ, եւ ըմպելին զփացուցիչ :

7.

ԱՐԵԱՆ ԱՌԱՏՈՒԹԻՒՆԸ. (plethora).

(Արինալից, բազմարիւն լինելը) :

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Բարձրարիւն լինելը կախած չէ, ոչ գէրութենից, ոչ նիհարութենից. նա յառաջ է գալի արեան զննակների քանակութեան բնական սռաւելութենից : Այս հիւանդութենով հիւանդանում են առաւել չափահասները, քան թէ երեխայքը եւ ալեւորները, բայց յաճախագոյն անչարժ, զանդաղ կեանք վարող կանայքը :

Արեան առատութիւնը սովորաբար երեւում է գարունքին, շրջամանակը, երբ որ արեան չրջանը սկսում է կատարվել արագութեամբ, Առատ եւ չափազանց սննդաբար կերակուրը, գինոյ առատօրէն գործածութիւնը, հանգիստ կեանքը, սովորական արինահանութեան զանցառութիւնը եւ թթախտական արինահոսութեան արգելումն կարող են վերակոչել սրեան առատութիւնը, եթէ արիւնը ինքը պարունակում է իւր մէջ սռատանալու յատկութիւնը :

ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Արինաչատութիւնը աճում է միշտ կամաց կամաց : Սովորաբար առողջ եւ ուժեղ մարդը, որ յառաջ ուրախանում էր իւր ողջութեան համար, մի քանի ժամանակից յետոյ սկսում է զգալ ծանրութիւն, չէ կարողանում երկար պարապել մի գործով, շատ սիրում է քունը, մանաւանդ կերակրից յետոյ. երեսը կարմրում է, ուռչում է, մէկ խօսքով, ամէն անդամները լքցվում են արինով : Գառաջ յառաջ այս արկածները աւելի չեն նեղացնում հիւանդին, բայց յետոյ քիչ քիչ սաստկանում են եւ դառնում են անտանելի. երեսը չափազանց կարմրում է, աչքերը փայլում են, զգում է գլխի ծանրութիւն, երբեմն նա եւ գլխացառութիւն եւ թնդիւն կամ բղղումն ականջներումը : Նրբեմն աչքի լոյսը այլայլվում է, առարկայքը թուում են կարմրագոյն : յաճախ հիւանդը զգում է նա եւ խլացուցումն, մանաւանդ մի ծանր աշխատութիւնից յետոյ : Ընդհանուր ծանրութիւնը, թուլութիւնը եւ քնափութիւնը օր ըստ օրէ աւելանում են. քունը շատ ծանր է, երկարատեւ եւ ցնորքերով : Զարթնուլը, յուշի գալը երկար է եւ դժուար : Սրտի բաբախիւնը սաստիկ է, բազկի զարկը լայն է եւ մեծ : Վերջապէս զգում է տաքութիւն դժուարաչաչութիւն, երբեմն ցաւ կրծումը, անախորժակութիւն, որովայնի ծոծրութիւն եւ կալուած : Բայց արժան է զիտել, որ այս ամէնը

չանները, բոլորը միասին չեն զանվում մի եւ նոյն հիւանդի մէջ, այլ մի քանիսը միայն:

Արիւնաշատութեան ընթացքը երկարատեւ է եւ աստիճան աստիճան, Յայտնի չէ թէ այս հիւանդութիւնը որքան ժամանակ է տեւում:

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ:

Եթէ արեան առատութեան արկածները թեթեւ են, այն ժամանակ բաւական է բազմաթիւն մարդին զգուշանալ մի քանի օր մնուցանող կերակրից, ուտել ջրալի եւ թեթեւ կերակուր եւ հասած մրգեր, ամէն ոգիւսոր խմիչքների փոխանակ խմել յստակ ջուր, նստել չափաւոր տաք ջրի մէջ, շատ մանզակ կամ ուրիշ տեսակ չարժողութիւն անել եւ հով պահել իրան: Բայց եթէ արկածները նշանաւոր են հարկաւոր է տալ հիւանդին մի թեթեւ լուծողական եւ արիւն հանել երակահատութեամբ: Եթէ դադարել է որ եւ իցէ սովորական արիւնահոսութիւնը, այն ժամանակ պէտքէ շատ աղբուկներ դնել այն տեղ, որ տեղից որ սովորաբար հոսում է արիւնը: Արեան առատութիւնը բժշկելու համար այս միջոցները բաւական են եւ ամէն ուրիշ զեղորայքը ունայն եւ անօգուտ:

8.

ԱՐԻՒՆԱՍԱԿԱՒՈՒԹԻՒՆԸ, ԹՈՒԼՈՒԹԻՒՆԸ (Anaemia)

Արիւնաշատութեան հակառակ դրութիւն է արիւնապակասութիւնը արիւնաքչութիւնը: Որպէս արեան առատութիւնը յառաջ է գալի ոչ արեան շատութիւնից, այլ նրա գնդակների քանակութեան բազմանալուց, նոյնպէս արեան սակաւութեան բնական պատճառը արեան քիչութիւնը չէ, այլ նրա գնդակների քանակական պակասութիւնը: Երեւելի հեղինակներից շատերը արիւնապակասութիւնը եւ դժգունութիւնը (chlorosis) համարում են մի եւ նոյն հիւանդութիւն, եւ յիշատակայտերու ախտերը կանանց հիւանդութեան մի քանի զխտածներումը այնպէս խառնվում են իրար հետ, որ շատ դժուար է լինում վճռել թէ հիւանդը որ ցատով է հիւանդ, արիւնատակաւութեամբ, թէ դժգունութեամբ: Բայց որովհետեւ այս երկու ցաւազարութիւնները յառաջ են բերում մի քանի նշանաւոր առանձնութիւններ, վասնորոյ մենք այժմիշտ հմուտ բժշկներին հետեւելով, այս երկու ցաւալից դրութիւնները նկարագրում ենք ջով ջով:

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Բացի արեան գնտակների սակաւութիւնից, մատաղ հասակը եւ կանայքի սեռը համարվում են նոյնպէս այս ցաւի բնական պատճառներ:

Պատահական պատճառները շատ են. արեան առաւել կորուստը չուս-
շուտ երակահատութեան կամ ուրիշ տեսակ արիւնահոսութեան պատ-
ճառով, չափազանց պակաս կամ անբաւական եւ անպիտան կերակուրը,
մթին եւ անմաքուր բնակարանը, չափազանց աշխատանքը եւ երկա-
րասեւ մաշիչ ախտերը : Այս ցաւով շատ անգամ հիւանդանում են
հանքահանները եւ սրճըճի ներգործութեան տակ ընկողները : Վերջա-
պէս արեան քիչութիւնը երեւում է երբեմն առանց մի յայտնի պատճառի :

ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Արիւնասակաւութիւնը սկսում է չրթունքների զժգունութեամբ :
Հիւանդները թոյլ են. քնոտ եւ շուտով նուազում են ամէն չարժողու-
թենից : Մի քանի ժամանակից յետոյ, երեւում են հեւեմին եւ սրաի
բարախիւն : Գժգունութիւնը այնչափ սաստկանում է, որ բժշկները նմա-
նեցնում են նրան մեղրամոմի սպիտակութեան : Հիւանդների մարմնի
մորթը թուում է բարակացած, երեսը փքած, չրթունքները սասալիկ
զժգոյն, բազկերակի զարկը փոքրիկ եւ անզօր, ռտները եւ ձեռները
պաղ : Առաւել զօրաւոր դիպուածներում, հիւանդների սիրտը գնում է
ոտի վրայ կանգնած ժամանակը, զգում են թմրութիւն, մկանունքնե-
րի ցնցիւն, անդամների գօտւթիւն, վնասութիւն, փորոտիքների ան-
կարգութիւններ, զորօրինակ ստամոքսի ցաւ, մարսական կերակրի ա-
նախորժակութիւն, սրտի նոխկանք, խառնակիւ եւ փսխումն : Սովո-
րաբար լինում է նոյնպէս որովայնի կապութիւն, եւ երբեմն որովայ-
նալուծութիւն : Երբեմն հիւանդները այնպէս նուազում են, որ հազիւ
կարողանում են շարժել անդամները :

ԸՆԹԱՅԳԸ

Անկարելի է ստուգիւ իմանալ, թէ որքան ժամանակ է տեսում ա-
րիւնասակաւութիւնը, ինչու որ այս ցաւը թէպէտ սովորաբար աճում
է կամաց կամաց, բայց շատ դիպուածներում ունի արագագոյն ընթացք :
Եթէ արիւնասակաւութիւնը յառաջ է եկել չափազանց երակահատու-
թիւնից կամ արիւնահոսութիւնից, այն ժամանակ ապաքինւում է հեշ-
տութեամբ եւ շուտով, բայց ուրիշ դիպուածներում համարւում է զըժ-
ուարաբուժելի եւ շատ անգամ պատճառում է ջրգողութիւն :

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

Հիւանդին հարկաւոր է թեթեւ չարժողութիւն, յստակ օդ, հանգըս-
տութիւն, անուցանող եւ մարսական կերակուրներ, զորօրինակ, մսի
արգանակը, որթու միսը, որթու եւ ոչխարի խաշած ռաները, մի քիչ
լաւ դինի եւ այլն : Բլմայի կեղեւը եւ երկաթը զլրատոր եւ օգտակար

դեղեր են այս հիւանդութեանումը։ Արիւնասակաւութիւնը եւ զժգունութիւնը դարմանվում են մի եւ նոյն դեղերով, եւ որովհետեւ զժգունութեան ընդդէմ գործածելի ճարերի վրայ խօսեցու ենք մանրամասնաբար հետեւեալ յօդուածումը, վասնորոյ բժշկութեան մասին հարկաւոր չէ այս տեղ երկարացնել բանը։

9.

ԴԺԳՆՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՄ ԴԵՂՆՈՒԹԻՒՆԸ (chlorosis)

Այս հիւանդութիւնը շատ նման է արիւնասակաւութեան կամ թուլութեան, բայց մի քանի նշանաւոր յատկութիւններ ըստ բաւականին որոշում են այս երկու համանման ախտերը մէկմէկից։ Դժգնութիւնը մի յայտնի հիւանդութիւն է եւ պատահում է շատ շուտ։

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Դժգնութիւնը երեւում է ըստ մեծի մասին այրութեան կամ պատանեկութեան հասակումը։ Մանուկները, երիտասարդները եւ ծերերը ազատ են այս հիւանդութիւնից, բայց կարող են հիւանդանալ թուլութեամբ կամ արիւնասակաւութեամբ։ Այս ցաւը պատահում է ըստ մեծի մասին փափկակիւսաց աղապ աղջըկերանց եւ այս պատճառով համարվում է կանանց հիւանդութիւն, բայց երբեմն հիւանդանում են եւ մարդիկ եւ արամբի կանայք։ Փափկակիւսեցութիւնը, վաժաշ կիրքը, անկատար բաղձանքը, յղութիւնը, դաշտանի արգիլականութիւնը համարվում են գրգռիչ պատճառներ։ Բայց բնական պատճառը որոնելի է արեան բաղադրեալ մասնների փոփոխութեան մէջ։

ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Դժգնութեան եւ արիւնասակաւութեան ախտերի նշանները մի եւ նոյն են սկզբումը։ Դժգնութիւնը սկսվում է նոյնպէս աստիճան աստիճան եւ յայտնում է իրան թուլութեամբ, խոնջութեամբ, քնափութեամբ եւ մի քանի անկարբութիւններով արիւնաշրջութեան մէջ։ Դժգնութեամբ հիւանդի երեսի գոյնը լինում է դանաղան, երբեմն զժգոյն, երբեմն դեղին եւ երբեմն փոքր ինչ կանանչ, չրթունքը ցմլկնած, մի փոքր ուռած, ուռոյցը լինում է եւ ուրիշ տեղերումը, հայկացքը նուազ որպէս արիւնասակաւութեան ժամանակը։ Մարմնի մօրթը նոյնպէս կորուսանում է իւր բնական գոյնը։ Հեւանդը անդադար զգում է սաստիկ զբխացաւութիւն, ցաւ կրծումը, ստամոքսումը եւ ուրիշ տեղերումը։ Երեւում են երբեմն ուշագնացութիւն եւ նաեւ խեղադարձիւն։ Հիւանդը շատ անգամ ունի մի անյաղթելի քաղց անսովոր, անպատշաճ

գաղղալի եւ փնասակար նիւթերի համար, զորօրինակ ածուխ, կիր, քա-
ցախ, զանազան համեմունք, խակ մրդեր, հում միս, ապաւառ եւ այլն
Այս օտարօտի եւ անկարգ ցանկութիւնը կոչվում է փնասակար քաղց,
կամ ապականիչ ախորժակ (pica կամ Malacia) :

Որովայնի կալուածը պատահում է շատ շուտ շուտ եւ մի սովորա-
կան նշան է համարվում : Սրտի բաբախիւնը շատ նեղացնում է հիւան-
դին : Բազլի դարկը արագ է եւ կակուղ, մի փոքր անհանգստութիւնից
հիւանդի երեսը կարմրում է, որ է արեան չըջանի փոփոխականութեան
յայտնի ապացոյցը :

Դաշտանի անկարգութիւնները շատ նշանաւոր են, երբեմն փոխա-
նակ առաջին արիւնահոսութեան, երեւում են տժգնութեան առաջին
նշանները եւ հիւանդը կամաց կամաց կորուսանելով իւր ծաղկափթիթ
առողջութիւնը, սկսում է հալելիլ ու մաշկիլ, երբեմն առաջին դաշ-
տանը լինում է ցաւով, սպիտակազոյն հիւթով, ընդհանուր անառող-
ջութեամբ եւ յետոյ ամսական արիւնը այլ եւս երեւում չէ կամ երե-
ւում է սակաւ եւ մեծ չարչարանքով : Վերջապէս մի քանի զիպուած-
ներումը դաշտանը հոսում է կարգով, կանայքը յղանում եւ ծնում են
միմի քանի անգամ եւ ապա արեան հոսումն կամաց կամաց պակասե-
լով, վերջումը դադարվում է համարեալ թէ բոլորովին : Եթէ դաշտանը
կտրվում է, նրա երեւալուց յառաջ լինում է մի շատ կամ քիչ լործիւ-
նահոսութիւն, որ առաւել թուլացնում է հիւանդին եւ սաստկացնում
է ստամոքսի անկարգութիւնները : Գարծեալ կան դժգնութեան զիպ-
ուածներ, ուր որ դաշտանը հոսում է առաւել առատութեամբ եւ եր-
կար օրեր, քան թէ առողջ ժամանակը, բայց արիւնը լինում է անօ-
սրը, ջրալի :

Տժգնութեան ընթացքի մասին դժուար է մի կտրական խօսք ասել
թէպէտ այս ցաւը չունի երկարատեւ ընթացք եւ երբեմն վերջանում է
ինքն իրան. բայց սովորաբար առանց պատշաճական ղեղերի կասկա-
ծաւոր է նրա բարի ելքը :

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

Դժգնութեան կամ ղեղնութեան ախտը բուժելու համար պէտք է
գործ ածել այնպիսի ճարեր, որոնք որ շուտով եւ անընդմիջաբար ա-
ւելացնում են հիւանդի արեան ջերմութիւնը, կարմրութիւնը եւ բոլոր
կենսականութիւնը : Բոլոր աշխարհումը չկայ մի ուրիշ սյզպիսի նիւթ
որ կարողանայ առաւել հեշտութեամբ եւ ուղղակի հասանել այս նպա-
տակին, որպէս երկաթը եւ նրա բաղադրութիւնները : Այս ցաւի յա-
տուկ եւ միակ ղեղը երկաթն է, որի ամէն տեսակի որ եւ իցէ կերպով
գործածութիւնը առողջացնում է հիւանդին : Բժիշկները գործ են ածում
երկաթի քիմիական արուեստով պատրաստած զանազան բաղադրու-

թիւնները ուրիշ յարմարաւոր դեղերի հետ խառնած . բայց առանց բը-
ժըշկի կարելի է տալ հիւանդին երեք անգամ օրը, երկու երկու կամ
չորս չորս մսխալ յետագայ պարզ կերպով պատրաստած երկաթախառն
գինին . խաբտած երկաթի նուրբ վաշին, կլինամոնը (տարչին) եւ ամ-
սինդը (օշինդը ամենից երեք երեք մսխալ պէտք է երեք ֆունտ լաւ
գինեամը եփել հանդարտ 24 ժամ չարունակարար, յետոյ քամել եւ քա-
մած դառն գինին խմեցնել հիւանդին ինչպէս ասացինք երեք անգամ
օրը երկու կամ չորս մսխալ :

Առ հասարակ դեղատեսութեան եւ կառավարութեան մասին այս
ցաւի դիպումումը հարկաւոր է գործ ածել յետագայ միջոցները :

1) Հիւանդութեան սկզբումը հիւանդին պէտք է խմեցնել հասարակ
երկաթախառն հանքային ջրեր, ամէն օր տալ հիւանդին վերոյիշեալ դառն
գինին, որովայնի պնդութեան ժամանակը տալ թեթեւ լուծողական դեղ,
կերակուրը պիտի լինի զօրացուցիչ եւ սնուցիչ, հիւանդը ամէն օր պի-
տի ունենայ չափաւոր շարժողութիւն :

2) Եթէ հիւանդութիւնը ստատիկ աճել է եւ հիւանդը դժուար է սրտի
բաբախին եւ ջգային ցաւեր, այն ժամանակ շատ օգտակար է տերու-
կի չայն (Centaurium minus) կամ քինայի խաշուն ջրի տեղ խմելու հա-
մար . շայց ճաշի վրայ հիւանդը պիտի խմի երկաթախառն ջուրը : Այս
տեղ եւս հարկաւոր են վերոյիշեալ դառն գինին . լուծողական դեղ եւ
կաղղուրիչ կերակուր : Յաւալից տեղերի վրայ դնել ցնդական խարա-
նաղեղեր :

3) Առողջանալուց յետոյ հիւանդը պիտի մի քանի ժամանակ ապրի
դեղումը, ուր օդը յստակ է եւ առողջարար, ուտտի սնուցիչ եւ դիւրա-
մարս կերակուրներ եւ խմէ գինի չափաւոր քանակութեամբ :

10 .

ՍԿՈՐԲՈՒՏԸ ԿԱՄ ԸՆԴԱՀԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

(scorbutus, ՍՈՒՐԱՎԱՆԴԻ) .

Սկորբուտ ախտը յառաջ է գալի արեան փոփոխութենից, բայց թէ
որպէս է արիւնը փոփոխուիմ դեռ եւս այնքան լաւ յայտնի չէ, ուրեմն
այս ախտը կարելի է ստանանել միակայն նրա արկածների միջոցով, ու-
րոնք են, հիւանդի ընդհանուր տկարութիւնը եւ թուլութիւնը, դադա-
հոտ եւ թոխկտալի շունչը բերանից, ընտերքների նկատութիւնը, կապ-
տադոյն բծերը անդամների վրայ եւ այլն : Սկորբուտը հին ժամանակ-
ներում շուտ շուտ երեւելով շատ ճանապարհորդներ եւ նաւորդներ է
կորուսել . բայց այժմ պատահում է ոչ այնքան յաճախ ըստ որում բը-
ժըշկները սկսան առաւել մտադրութեամբ ուսանել այս ցաւը եւ յառաջը
կորել առողջութեան կանոնների միջոցներով :

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Յառաջ կարծում էին թէ սկորբութով հիւանդանում են միայն ծովազնայները, բայց այժմ յայտնի է որ, այս ախտից ազատ չեն նաեւ այնպիսի անձինք, որոնք ոչ երբէք ծով տեսած չեն։ Բայց ծովի վրայ տկարանում են աւելի շուտով եւ հեշտութեամբ, քան թէ ցամաքի։ Յամաքի վրայ այս ցաւով ախտանում են միայն աբիսցինները եւ նրա ուսուցիչները, բայց ծովի վրայ միակերպ ամէն հասակի անձինք։ Յառաջ յառաջ կրած հիւանդութիւնները անդկային դեղերի չարաչար դործածութիւնը, դանազան մոլի եւ անկարգ կեանքը, խոնաւ բնակարանը, խոնաւ հանդերձը եւ տեղաշորը, խոնաւ եւ ցուրտ եղանակը, ապականած օդը, երկարապոյն ձանձրացուցիչ ճանապարհորդութիւնը, վճատութիւնը, յուսահատութիւնը, կերակրի պակասութիւնը, աղի անսլիտան եւ դժուարամարսելի մսեղէն կամ անկեղէն կերակրի չափազանց եւ երկար դործածութիւնը, հասարակօրէն համարւում են սկորբութի պատճառներ։ Այս ախտի ժառանգական լինելը չէ հաստատած։ Նոյնպէս յայտնի է որ դիպչում չէ ուրիշներին։ Բայց երբեմն այս ցաւով ինչպէս մի տարափոխիկ ախտով հիւանդանում են միասին շատ մարդիկ, չհազորդելով մէկմէկու հիւանդութիւնը։

ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Սկզբումը հիւանդները դժուար են մի սաստիկ ծանրութիւն, թուլութիւն եւ տկարութիւն մարմնի բոլոր անդամներում։ Շուտով երեւում են դէմքի վրայ տոգնութիւն եւ այտուց։ Ամէն մի թեթեւ վերաւորւած, ցաւ տուած տեղումը յառաջ է գալի մի կակուղ ամենեւին անցաւ ուռոյց, որ նշանակում է կազմուածքի խորին այլայլութիւնը։ Նրբեմն պատահում է որովայնակապտութիւն։

Մի քանի ժամանակից յետոյ ցաւը աճում է եւ ցաւագարները դժուար են դժուարաշնչութիւն եւ սրտի բաբախիւն ամէն մի թեթեւ աշխատանքից, շարժողութիւնից եւ մտքի շփոթից, չթուքը դառնում են կանաչագոյն, երեսը դեղնագոյն լընտերը մոյգ կարմիր եւ սկսում են ուռչել, վիրաւորվել, փտել, կակուղ եւ կաթնեղէն արվան։ Բերանի շունչը լինում է միշտ զաղրահոտ եւ դարչնիւ։ Անդամների վրա դանազան տեղ երեւում են կապտագոյն կամ մոյգ կարմիր, երբեմն եւ թուխ նշաններ կամ բլծք (Ecchymose, подтеки), որոնք շատ նման են հարուածներից յառաջ եկած վերքերին կամ նշաններին։ Այս բլծքը երբեմն շատ փոքր են, փոքրիկ կետերի պէս, բայց երբեմն այնքան մեծ որ պաշարում են անդամի մեծագոյն մասը։ Մորթը չոր է եւ անհարթ, անողորկ։ Շատ անգամ ոտները ուռչում են եւ ցաւում։ Ցաւը լինում է եւ ուրիշ տեղերում, մանաւանդ կուրծքի մի որ եւ իցէ կողմը, երբ

որ սկորբուտը շատ սաստկանում է, վերայիշեալ բիժ քերը փոխարկվում են վերքեր, նրանցից հոսում է արիւնը կաթ կաթ : Անդամները ցաւում են, շարժւում են, նաեւ թափւում : Քթից եւ բերանի առանտաղից շուտ շուտ հոսում է արիւն : Որովայնալուծութիւնը յաճախ է եւ արիւնալի, որով առաւել զօրանում է հիւանդի թուլութիւնը : Բազկի դարկը ոչինչ չէ նշանակում : Հիւանդը մինչեւի մահը չէ կորուսանում ախորժակը : Սկորբուտահարներին արիւնը ջրալի է եւ թխադոյն, մէզը սովորաբար թուխ ներկած եւ շուտով սկսում է ժահահոտիլ : Ահա որանք են նշանները եւ արկածները, որոնց միջնորդութեամբ դժուար է ճանաչել սկորբուտը :

Սկորբուտի երկարատեւութիւնը շատ դանաղան է : Առկի վրա ունի սաստիկ եւ սուր ընթացք, այլ ցամաքի վրայ յամը եւ մեղմ : Բայց սովորաբար այս ցաւը որքան գնում է, այնքան սաստկանում է : Վերջը առաւել չար է, քան թէ բարի, մանաւանդ եթէ հիւանդները գտանւում են այնպիսի դրութեան մէջ, որ անհնար է նրանց կատարել առողջութեան կանոնների պայմանները : Հիւանդները արիւնահոսութեանից, վերքերից եւ ուրիշ արեան խորին ապականութեան պատճառով յառաջ եկած անկարգութիւններից, բոլորովին ընկնում են ուժից, եւ մեռանում, ուշքը եւ միտքը չկորուսանելով մինչեւի վերջին շունչը : Եթէ եւրը յաջողակ է յառաջ յառաջ ոչնչանում են կապտադոյն բիժքերը, արիւնահոսութիւնը դադարում է վերքերից եւ շտեքքներից եւ հիւանդը վերջապէս կամաց կամաց սկսում է զօրանալ եւ առողջանալ :

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

Սկորբուտի ընդդէմ չկա յամի սեպական ճար : Թէպէտ հին բժշկներից յառաջադրած են եւ գտած բազմաթիւ դեղեր այս ախտը ապաքինելու համար, բայց այժմ այն ամէն դեղորայքը համարվում են ամենեւին անօգուտ : Այս ցաւը կարելի է բժշկել միմիայն յետագայ յառաջապահ միջոցներով եւ առանին ճարերով :

Հիւանդի բնակութեան օդը պիտի լինի չոր եւ մաքուր, պէտք է հրաժարուիլ ցրտից, խոնաւութենից, ամենատեսակ անմաքութենից, աղի կերակրից, մանաւանդ աղի չոր ձուկնից եւ աղ դրած հին մսից (ապուխտ) : Գործածել հանապազ եւ միմիայն թաղա միս, կանանչեղէն թթու կաղամբ, թրթնջուկ կամ աւելուկ եւ հասած մրգեր, զինի, աւրազ չափաւոր քանակութեամբ լիմօնի օշարակ (լիմոնատ) լիմօն եւ քաղախախառն շարքաթ : Հիւանդին հարկաւոր է ամէն օր ման գալ, չբարտալիլ երբէք եւ միշտ ուրախ եւ զուարթ կեանք վարել : Շահաւէտ են նոյնպէս ամէն զրգուիչ, զօրացուցիչ եւ դառնահամ բոյսերը, որոնց զլիաւորները են. բողկը թէ վայրի, եւ թէ ընտանի, կոտեմը, մանանիկը, կարոսը (сельдерей), չոզգամը, եղրդակը կամ վայրի հազար

(ДИКИЙ САЗАТЪ) կինամոնի չափն եւ այլն : Բայց ամէնից առաւել օգտաւէտը եւ շահաւէտը է դրգալախոտը (herba cochleariae), որ համարւում է աղոյց եւ սեպհական դեղ սկորբուտի ընդդէմ եւ որից շինուում են յետագայ բուսելին : 20 մսխալի չափ կանանչ դրգալախոտը, որ կարելի է գտանել բուրաստաններումը եւ դաշտերումը եւ 5 մսխալի չափ մանանիկի արկը պէտք է թրջել երկու ֆունտ սպիտակ զինոյ մէջ երկու օր եւ երկու զիշիւ : յետոյ քամել եւ խմեցնել հիւանդին օրը երեք անգամ մի մի չալի բաժակ : Այս դեղը վերոյիշեալ միջոցների հետ միասին պիտի գործածէ հիւանդը մի քանի ամիս անդադար :

Որովայնի պնդութեան ղիպուածումը օգտաւէտ է տալ հիւանդին կամ մի դրգալ անդղիոյ դառն աղը մի ստաքան հասարակ ջրումը հալած եւ կամ մի մսխալ եալապը (զիշերագեղ, գօլխաբա) նոյնչափ եւս քրէմոր թարթարը (մոխիր զինոյ) եւ շաքարը խտռնել միասին եւ այս խառնորդից խմեցնել հիւանդին ամէն երկու ժամ մի մի չալ դրգալ ջրով մինչեւի ներգործութիւնը : Կարելի է գործածել նոյնպէս եւ ուրիշ թեթեւ լուծողական դեղեր :

Յիթ է լնտերքները ուռած են, վիրաւորված եւ բղխում են արիւն, այն ժամանակ շատ օգտակար է յաճախ լուանալ լնտերքները քաղախով, քինայի կամ կաղնւոյ կեղեւի կամ ընկուզենւոյ տերեւների եւ կամ զգոտրի խաշուով, քսել լնտերքներին պաղլեղի փոշին : Այս ամէն ճարերը ոչ թէ միայն կարելի է, այլ եւ շատ հարկաւոր է գործածել եւ հիւանդի բերանը ողողելու համար :

11.

ԽՈՅԼԸ (scrophulosis Золотуха)

Խոյլը է կալմուածքի մի ընդհանուր տկարութիւն, որի կայանը են աւիշեան երակները կամ անոթները եւ մասնները :

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Խոյլը գլխաւորապէս երեխանց հիւանդութիւն է, որով շատ շուտ շուտ հիւանդանում են երկու տարեկաններից սկսած մինչեւ տասը տարեկան մանուկները, ուրեմն այս ախտի գլխաւոր բնական պատճառը է մանկական հասակը : Բայց այս ցաւից ազատ չեն եւ չափահասները, մանաւանդ կանայք, որոնք առաւել յաճախ են տկարանում քան թէ մարդիկ : Մինչեւ այժմ հաստատ տեղեկութիւններ չկան այս նշանաւոր ցաւի ներգործական պատճառների մասին : Ուտելի եւ ըմպելի նիթերի ոչ որակութիւնը, ոչ քանակութիւնը երեւի թէ ոչինչ դորութիւն չունին յառաջ բերելու այս ախտը, ըստ որում թէպէտ շատ հեղինակներ, սակաւքանակ, անմարսական եւ բանջարեղէն կերակուրները, վատ ջու-

բը, թթու գինին եւ ուրիշ ըմպելիքը եւ տհաս մրգերը, համարել են այս հիւանդութեան զլխաւոր պատճառներ, բայց որովհետեւ չեն հաստատել զրական վատտերով, վասնորոյ այժմեան երեւելի բժշկները հաւատ չեն ընծայում այս մասին նրանց կարծիքին. թէ եւ իրանք եւս այնքան աւելի յառաջ չեն գնացել այս բանում :

Այս ցաւի ժառանգականութիւնը է զլխաւոր պատճառներից մէկը. շատ օրինակներ հաստատում են որ շատ անգամ երեխայքը ծնում են արդէն հիւանդ եւ շատ զերդաստանների բոլոր անդամները հիւանդ են լինում այս ցաւով :

ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Նշանները կամ արկածները երկու տեսակ են, տեղական եւ ընդհանուր :

Խուլի ներկայութիւնը յայտնում են մասնաւոր կամ տեղական նշանները, որոնք երեւում են մարմնի զանազան տեղերումը եւ մասնաւոր պարանոցի մասններումը : Յառաջ յառաջ երեւում են փոքրիկ շարժական ուռույցներ, խուլեր : Այս պղտիկ խուլերը ձուածեւ են, չեն ցաւում եւ նստած են ջոկ ջոկ. մի քանի ժամանակից յետոյ մեծանում են, միաւորվում են մէկգմէկի հետ, կոշտանում են եւ կաղմում են մի մեծ եւ պինդ ուռույց : Երբոր ցաւը աճում է, սաստկանում է, այն ժամանակ ուռույցը դառնում է մթին կարմիր, փոքր ինչ կակուղ, կաշին բարակում է եւ վերջապէս պատառվում է եւ դուրս է գալի նրանցից մի ջրալի շարաւ : Խոցը կամ վէրքը, ուստի թափվում է թարախը, շուտով չէ լաւանում եւ կապուելուց յետոյ բիծը կամ նշանը մնում է յաւիտեան անբուժելի : Այս տեսակ վերքերը լինում են ոչ թէ միայն պարանոցի վրայ, այլ եւ մարմնի ամէն ուրիշ մասներումը, ինչտեղ որ կան շատ մասններ, զոր օրինակ, անթատակներումը, երանաց քնջերումը եւ այլն : Երբեմն երեւում է աչաց բորբոքումն :

Ընդհանուր արկածները նշանաւոր չեն ցաւի սկզբումը, երեւում են միայն մի թիկեւ տկարութիւն, թուլութիւն եւ դէմքի տեղունութիւն, Մի քանի ժամանակից յետոյ յառաջ են գալի նիհարութիւն, սաստիկ տեղունութիւն, խարբուխ, բարակացաւ, երկարատեւ որովայնաւուժութիւն եւ վերջապէս մի մաշիչ տենդ, որ աւարտում է մահով երեխի չարչարանքը :

ԸՆԹԱՑՔԸ. ԵԼՔԸ

Խուլի ընթացքը երկարատեւ է : Այս ցաւը սովորաբար աճում է կամաց կամաց եւ տեւում է տարիք : Եւքը յաճախ վատ է, եթէ հիւանդութիւնը թաղնում են, որ աճէ եւ սաստկանայ : Այրական հասակի ժամանակը մարմնի կաշմուածքումը կատարվում է մի մեծ յեղափո-

խորթին, որ երբեմն ոչնչացնում է խուլի արկածները, բայց մարմնի մեջ մնում է միշտ ցաւի սերմը, որ ժամանակ ժամանակ ծլում է եւ ծաղկում դանազան պատճառների ներգործութեամբ եւ յառաջ է բերում մասնների ուռոյց կամ խղիւղիկ եւ կամ ուրիշ արկածներ : Եթէ տեղական արկածները բաղմամբ չեն, այն ժամանակ կարելի է բժշկել այս ցաւը, բայց եթէ աւերուած են ոսկորները եւ արկածները շատ են, ըստ մեծի մասին լինում է անկարելի օգնել հիւանդին :

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

Խուլը երկարատեւ եւ դժուարաբժշկելի ցաւերից մէկն է, ինչու որ պահանջում է ուղղել եւ բարւոքել մարմնի ապակսանած հիւթերը, եւ մանաւանդ աւիշկեան անօթիների խանգարած պաշտօնը, որոնք այլայլելով մարմնի կազմուածքը, պատճառում են խուլի արկածները : Այս ցաւի դեղերը բաղմամբ են. բայց նրանց ներգործականութիւնը եւ չափաւորութիւնը երկբայի : Բժշկական արուեստի ներկայ վիճակին նայելով, խուլի ընդդէմ առաւել հաւատարմաճարերը համարվում են եօղը, ընդօղի տերեւները, բնական ծծմբային տաք ջրերի գործածութիւնը, ցուրտ ջրումը կամ ծովումը լողանալը եւ հիւանդի պատշաճաւոր սահպանութիւնը, որոնց վրայ միայն եւ կխօսենք այս տեղ :

1) Եօղը (jodum jodina) Յունաց բառ է եւ ստուգաբանվում է մանուշակագոյն, ըստ որում այրելոց յետոյ նա ցնդվում է եւ վերացած դոլորչիքը մանուշակագոյն են : Սա առանձին չէ գտանվում բնութեան մէջ, այլ մի քանի տեսակ մետաղների հետ միասին միաւորված, պարունակվում է բազում ծովային բոյսերի եւ կենդանատուների մանաւանդ ծովային սպունդի (ամպ) մէջ : Եօղը գտանվում է նոյնպէս աղաքարում, հանքային ջրերում, ծովի ջրում եւ այլն : Այս դեղը հանում են քիմիական արուեստով կալաքարից, սողից, որ է այրած բոյսերի մոխիրը : Եօղը արտաքուստ նման է զրաֆիտին կամ կարանդային, ունի մի առանձին հոտ խլորի պէս եւ սաստիկ տափպ համ. եօղից եւ բարկ նատրոնից կամ ալքալի աղից (Kali causticum) պատրաստում են նոյնպէս քիմիական արուեստով մի աղ, որ կոչվում է եօղային քալի Kali hydrojodeum, joduretum potassii) :

Սրա գոյնը եւ փայլիւնը սագափի նման են, համը աղի : Այս երկու համաբուն դեղերը գործ են ածվում միասին կամ ջուկ ջուկ ամէն տեսակ խուլի մէջ եւ շատ ազդոյ եւ օգտակար ճարեր են, բայց միայն սրանց գործածութիւնը պիտի լինի հմուտ բժշկի ձեռքով եւ յետապայ եղանակով :

1) Զորս գարեհատ եօղը (jodii griv) եւ ութը գարեհատ եօղային քալին (Kali hydrajodici) հալում են մի ունիլի եւ կէս զտած, քաշած ջրումը եւ այն հեղանիութիւն տալիս են վեց վեց կաթիլ կէս սառքան

շարքաթի մէջ, երկու անգամ օրը : Այս դեղը պիտի գործ ածվի երկար ժամանակ :

2) Ընդուզենույ տերեւները վերոյիշեալ եօղից պակաս օգուտ չեն բերում խուլի հիւանդութենումը : Ընդուզենույ տերեւները դործ են ածուցեալ յետագայ եղանակով : Մի պտղուց (яблочко) չորացած եւ կոտորած տերեւները թրջում են մի ստաքան եռացած ջրումը, խառնում են մի փոքր շաքար եւ խմեցնում են հիւանդին առաջ առաջ օրը երկու երկու դահֆէի թաս, մի քանի ժամանակից յետոյ երեք երեք եւ վերջում հինգ հինգ : Արտաքին դործածութեան համար մի պտղուց վերոյիշեալ տերեւներից եփում են երեք ֆունտ ջրումը մի քառորդ ժամ եւ այս ջրով մէջ թրջում են չորերի կտորտանք եւ դնում են ուռույցների եւ խոցերի վրայ :

Խուլով հիւանդի համար շահաւէտ է նոյնպէս ուտել ամէն օր ընդուզի քաղցրաւէնի (ծենկոյի մուրապայ) :

Բացի վերոյիշեալ դեղերից հարկաւոր է անշուշտ առանձին հոգացողութիւն եւ կառավարութիւն : Կերակուրը պիտի լինի զօրացուցիչ, առողջարար եւ դիւրամարս, խորոված միս, զինի չափաւոր քանակութեամբ, բնականօրէն մաքուր, չոր եւ լուսաւոր, ամէն օր ման գալ զուրաւ բաց օդումը : Խմելու համար, պէտք է գործ ածել յստակ ջուր, կամ մի ձուի դեղնուցը հարել մի բուսիլկայ ջրումը, ձգել մէջը մի փոքր շաքար եւ աղ եւ խմեցնել հիւանդին ջրի տեղակ :

Շատ օգտակար եւ հարկաւոր են նոյնպէս բնական, ծծմբային բաղանիքները, լողանալը գետի կամ ծովի ցուրտ ջրերումը եւ ծովային խոտերը թրջել տաք ջրումը եւ նստեցնել հիւանդին : Առ հասարակ այս յամառ ախտը ապաքինելու համար մեծ համբերութիւն է պէտք ունենալ, նոյնպէս հիւանդի կողմից, ըստ որում զեղատուութիւնը եւ կառավարութիւնը պիտի շարունակվին անդադար երկար ժամանակ, ամիսներով եւ երբեմն նաեւ տարիներով :

